

આપ્સરાનો અવતાર. ભાગ ૧

૧૫૨૩૮

ત વ્યવહારી નાચે એક ગાના નાનકે તની
મન મન એ તત તના માથે ડિપજ મગ મગ કરી
અળા ની તની. [૫૨ ૧૦]

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૨૩૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ અપ્પશનો અપતાર

વિષય ૨ : ૩

અપ્સરાનો અવતાર.

(કામરૂદ્ધેશની મહારાણીના તવા અવતારની વાર્તા.)

સંપાદક તથા પ્રકાશક,

બુકસેલર મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે,

ત્રણ હરવાળા-અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧ લી.

પ્રત ૩૦૦૦.

સંવત ૧૯૮૬.

ઈ. સ. ૧૯૩૦

અમદાવાદ-ધી ડાયમંડ બુકબિન્ડિંગ પ્રેસમાં,
પરીખ દેવીદાસ હમનલાલે બાપુ. હે. સલામીસ રોડ.

કીંમત ૮ આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ
ગુજરાતી લેખપ્રસાર-સંઘ ૧૧૨૬૮

અસંખ્ય ધારાથી ઉડતો ભક્તિરસનો ધુવારો

અમર ચરિત્ર.

ભાગ ૧-૨-૩-૪-૫

: ભક્ત બાપાલાલ વેણીરામ કૃત :

હાથમાંથી હેઠે મુકવાની ઇચ્છાજ ન થાય એવો
નિરંતર પાસે રાખવાલાયક લોકપ્રિય ગ્રંથ.

ભક્તિરસનો મહિમા વિશ્વવિખ્યાત છે; આમાં સત્ય, સરળ, જ્ઞાન, નીતિ, વીર, હાસ્ય, કશ્ણા, સુંગાર, શાન્ત, અદ્ભુત અને ભયાનક રસથી ભરપૂર એવા અસંખ્ય આખ્યાનોનો સંગ્રહ છે. આખ્યાનો વણીજ સરળ ભાષામાં લખાએલાં છે. ભાવથી નાના આળેડો તેમજ સ્ત્રીઓને પણ વાંચવું સુગમ પડે તેમ છે. પૌરાણીક વિષય આવી સરળ ભાષામાં સમજાવ્યો હોય એવો આ શીવાય બીજો એકેય ગ્રંથ નથી. થોડાક સમયમાં આ પુસ્તકની પ્રથમ ભાગની દશ આવૃત્તિ ખસાસ થઈ એજ એના સારાપણાની ખાતરી માટે ખસ છે. દરેક ભાગની કિંમત રૂપાયા ૩ મુજબ પાંચ ભાગની કિંમત રૂ. ૧૫-૦-૦ પોસ્ટેજ ૧-૪-૦.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે બુકસેલર.

જાણુ દરવાજા—અમદાવાદ.

અપ્સરાનો અવતાર.

પ્રકરણ ૧ હું.

અપ્સરાનું આવાહન.

ઓ પ્રભુ ! ‘અમર અપ્સરા’ની શોધમાં કરેલી મુસાફરી અત્યારે મારા મગજમાં તાજી થયા વિના રહેતી નથી. અહો ! કેવો એ વિચિત્ર કામરૂદ્દેશ ? અને કેવી એ દેશની મહારાણી ? વાચક ! મારી એ મુસાફરીની વાત પહેલાં હું તને ટૂંકમાં કહી જઉં.

મારું નામ હરપાળ, પરંતુ કામરૂદ્દેશમાં મારું નામ વાનરમુખો પડ્યું છે કારણકે મારા ચહેરાની અને વાંદરાના ચહેરાની વચ્ચે અણ-મળતાપણા કરતાં મળતાપણું વધારે છે અને તેથીજ આવે કદરૂપે વેશે સ્ત્રી પરણવાને બદલે કુંવારા રહેવાનું જ મેં પસંદ કર્યું છે. એક મારો મિત્ર વિનયસીંગ રાત્રે મારે ત્યાં-જુનાગઢમાંના મારા રહેવાના મકાનમાં આવ્યો. તેણે મને એક પેટી સોંપી અને પોતાના પુત્રનું પાલન-પોષણ કરવાનો ભાર મારા ઉપર મૂક્યો. તેની સ્ત્રી મરણ પામી હતી અને તેની પોતાની તખ્તીયત સારી રહેતી નહોતી. પોતાના પુત્રને આસામી ભાષા અને કામરૂદ્દેશની ભાષા શીખવવાની તેણે મને ખાસ સૂચના કરી અને તેજ રાત્રે તે પોતાને ઘેર ગયા પછી મરણ પામ્યો. તેનો પુત્ર સ્થિત મારી પાસે રહી મોટો થયા : જાણ્યો. વિન-યની સૂચના પ્રમાણે સ્થિત ૨૫ વર્ષની ઉમરનો થતાં પેલી પેટી ખોલવામાં આવી. તેમાંથી એક ભાગેલી આરસની તખ્તી નીકળી. તે તખ્તીમાં જૂદા જૂદા વખતની જૂદી જૂદી પ્રાચીન લિપિઓમાં લખાણ

કરવામાં આવ્યું હતું. તે લખાણમાં એવી વાત હતી કે બે હજાર વર્ષ ઉપર શાક્ય વંશનો રાજકુમાર જેણે બૌદ્ધ ભિક્ષુપદ ગ્રહણ કર્યું હતું અને બૌદ્ધ મઠમાં રહેતો હતો તે એક નેપાળી રાજકુમારી અન્નપૂર્ણાના પ્રેમમાં પડ્યો અને તે ભિક્ષુપદ છોડીને અન્નપૂર્ણાની સાથે મઠમાંથી નાસી ગયો. તે કામરૂદેશમાં જઈ ગયો જ્યાં માયા નામની અતિશય સુંદર સ્ત્રી વસતી હતી અને કામરૂદેશની મહારાણી તરીકે રાજ્ય ચલાવતી હતી. તે કંબલકુમાર ઉપર મોહી પડી અને એવી માંગણી કરી કે તેણે અન્નપૂર્ણાને મારી નાંખવી અને પોતાની સાથે લગ્ન કરવું. માયા કંબલકુમારને અને અન્નપૂર્ણાને એક જવાળામુખી પર્વતના ઉંડા બોયરા તથા કોતરમાં લઈ ગઈ જ્યાં અમર અગ્નિ બળતો હતો. એ અગ્નિમાં કંબલકુમારને સ્નાન કરાવી તેને અમર બનાવવાની માયાએ ઇચ્છા દર્શાવી, પણ તે એવી શરતે કે તેણે અન્નપૂર્ણાને છોડી દેવી. આ માંગણી કંબલકુમારે ન સ્વીકારી, તેથી માયાએ કંબલકુમારને મારી નાંખ્યો અને અન્નપૂર્ણાને ત્યાંથી લાંકી કાઢી. માયા અગ્નિ સ્નાન કરી અમર અપ્સરા બની. અન્નપૂર્ણા ગર્ભવતી હતી તે લાંકા પહોંચ્યા અને ત્યાં તેણે અરિદમન નામના એક પુત્રનો જન્મ આપ્યો. અન્નપૂર્ણાએ આ બધી હકીકત પેલી આરસની તખ્તીમાં કોતરી અને પોતાના પુત્રને તથા તેના વંશજોને એવી આજ્ઞા કરતી ગઈ કે એ કામરૂદેશની મહારાણી અથવા અમર અપ્સરાની ઉપરનું વેર પોતાના પુત્ર કે તેના ઉત્તરોત્તર વંશજે વાળવું અને જ્યાંસુધી વેર ન વળે ત્યાંસુધી આ બધો વારસો દરેકે પોતાના પુત્રને આપતા જવું. એજ વારસો અરિદમનના બે હજાર વર્ષ પછીના એક વંશજ તરીકે વિનયે પોતાના પુત્ર લલિતને આ પેટીમાં સાંધ્યો હતો.

હવે હું, લલિત તથા અમારો ચાકર જીવાન કામરૂદેશની મુસાફરીએ ગયા. ત્યાં માણસખાઉ માણસો વસતાં હતાં. તે લોકો અજાણ્યા મનુષ્યને માથે તપાવેલો ઘડો મૂકી તેમને મારી નાંખતા અને પછી તેનું મુઠકું શેકી ખાતા. બહુ હલાકી વેડીને અમે તે મુઠકમાં ગયા અને કામરૂદેશની મહારાણી અથવા અમર અપ્સરા માયાને મળ્યા. કંબલકુમારના વંખતથી તે આજસુધી તે એક સરખી યુવાન વયમાં અને સુંદરતામાં છવી રહી હતી કારણકે તેણે પેલા અમર અગ્નિમાં સ્નાન કર્યું હતું. માયાએ લલિતને પોતાના બે હજાર વર્ષ પૂર્વેના પ્રિયતમ કંબલકુમારના અવતાર તરીકે ઓળખ્યો. કંબલકુમારના મુઠકને માયાએ તેમાં કોઇ દવા ભરીને બે હજાર વર્ષ સુધી જાળવી રાખ્યું હતું તે મુઠકું તેણે અમને ખતાવ્યું અને તેનો તથા લલિતનો ચહેરો એક સરખી રીતે મળતો આવતો અમે જોયો ! એ દેશમાં જતાં જ લલિત યામા નામની એક કામરૂદેશની સ્ત્રીને પરણી ચૂક્યો હતો, પરંતુ માયાએ તેને કાઢી મૂકી અને લલિતને પોતા ઉપર મોહ ઉપજાવવા માંડ્યો. યામા ચાલી ગઇ નહિ તેથી માયાએ તેને પોતાની અજબ શક્તિથી ક્ષણવારમાં મારી નાંખી. યામાનો લલિત ઉપર બહુએ પ્રેમ હતો અને યામાના મરણથી તે થોડો વખત ગમગીન બની ગયો પરંતુ માયાની ખૂબસુરતી જોતાંજ તે મોહાંધ બની ગયો, યામાને વિસરી ગયો અને માયા ઉપર વેર વાળવાનું તો તેને સાંભરે જ શાનું ! પછી લલિતને અને મારી ઇચ્છા હોય તો મને પણ અમર અગ્નિમાં સ્નાન કરાવવા માયા પેલા જવાળા-મુંખી પર્વતમાં લઇ ગઇ. એ અગ્નિમાં સ્નાન કરવાથી કશું નુકસાન થતું નથી પણ અમર થવાય છે એવું બતાવી આપવા માટે માયાએ અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો પણ એ અગ્નિની અસર એવી હતી કે તેમાં

એક વાર સ્નાન કરવાથી અમર થઇ શકાય, પરંતુ બીજી વાર તેમાં સ્નાન કરવામાં આવે તો મૃત્યુ પમાય ! આથી માયાએ તેમાં બીજી વાર સ્નાન કરવાથી બે હજાર વર્ષની વૃદ્ધાવસ્થા તેના શરીરમાં તરી આવી અને તુરત તે મરણ પામી. તેના સુંદર વાળનો ઢગલો નીચે ખરી પડ્યો હતો તેમાંથી એ લટ કાપી લઇને અને તેનું એ સંભારણું પાસે રાખીને અમે જેઠે મદા મુસીખને ત્યાંથી પાછા ફર્યો મરતાં મરતાં માયા કહેતી ગઇ હતી કે : “કંબલકુમાર ! (લલિતને તે કંબલકુમાર તરીકે જ ઓળખતી) મને તું ભૂલી જતો ના ! મારી આ દુર્દશા અને લગ્નભરી સ્થિતિ ઉપર તું દયાદૃષ્ટિથી જોજે ! હું મરવાની નથી. હું ફરીથી આવીશ અને ફરીથી વધારે સુંદર સ્ત્રી રૂપે અવતરીશ ! ” માયાની આ સ્થિતિ થવાથી અમે એ અગ્નિમાં સ્નાન કરવાની હિંમત બીટી શક્યા નહિ અને અમારો ચાકર જીવાન તો બિચારો માયાની મૃત્યુસમયની અવસ્થા જોતાં જ હીંચકીને મરણ પામ્યો. પછી અમે ખૂબ હસાકી વેઠતા મહિનાના મહિના પછી જીનાગઢમાં પાછા પહોંચ્યા.

જીનાગઢના મારા મકાનમાં અમે આ મુસાફરીના પ્રસંગોનું, માયાની સુંદરતાનું અને મરતી વખતના તેના છેલ્લા શબ્દોનું સ્મરણ કરતાં એકાદ વર્ષ રહ્યા હોઇશું પરંતુ એ સમયમાં માયાએ પાછા ફરવાનું જે વચન આપ્યું હતું તે વચન પૂરું પાડવાની કશી નિશાની અમને મળવા પામી નહોતી. મુસાફરીથી અમારી લયડેલી તબીબત આ એક વર્ષમાં પાછી ખરાબર મુવરી ગઇ અને લલિતના માથાના વાળ અમર અગ્નિવાળા કોતરમાં સફેદ થઇ ગયા હતા તે પણ હવે પાછા કાળા થઇ ગયા હતા. તેની સુંદરતા પણ પાછી તેના શરીરમાં આવી વસી હતી. પરંતુ તેનું મ્હોં પહેલાં જેટલું ખુશાલ રહેતું નહિ પણ ગંભીર અને ગમગીન રહેતું.

એક રાત્રિને વખતે અમે ભારે અંતઃકરણથી નિરાશાના અનુભવ કરતા હતા. માયાના પુનઃ દર્શનની કશી નિશાની-કશો ઈશારો અમને મળ્યો નહોતો અને તે ઈશારાની અમે રાહ જોઈ રહ્યા હતા. મરણ પામેલી માયા તે મરણ પામેલી જ રહી અને અમે અનેક વાર અંતઃકરણથી તેનું આવાહન કર્યું પણ કશો જવાબ મળ્યો નહિ.

અમે ગિરનારની તળેટીમાં ફરીને ધરતરફ પાછા ફરતા હતા. આકાશમાં વાદળોં ઘેરાતાં હતાં અને ઢોઢ ઢોઢ વાર વિજળી ચમકતી હતી. અમે મુંઝા મુંઝા ચાલતા હતા, એટલામાં લલિત કારમે બોલો રહ્યો અને મારો હાથ પકડીને બોલ્યો: “કાકા ! મારાથી હવે આ મનોદુઃખ વધુ વખત સહન થઈ શકે તેમ નથી. માઈ કાળજી ચીરાઈ રહ્યું છે. માયાનું ફરીથી દર્શન કરવાની ઈચ્છાથી માઈ હૃદય ક્રાંત-ક્રાંત થયા કરે છે. જરા પણ આશાના આશંખન વિના હું ખરેખર ગાંડો થઈ જઈશ. હું તો હજી બીજાં પચાસ વર્ષ જીવીશ અને એટલાં બધાં વર્ષ શું હું ચીરાઈ જતે હૃદયે જીવ્યા જ કરું ?”

મેં પૂછ્યું: “ત્યારે તું બીજું શું કરીશ ?”

“મારે માયાની ખખર મેળવવાનો-અથવાતો કાયમની શાંતિમાં દટાઈ જવાનો ટૂંકો રસ્તો લેવો છે.” તેણે ગંભીરતાથી જવાબ આપ્યો: “હું મૃત્યુને ભેટવા ઈચ્છું છું; હા, હું આજની રાત્રિ જ મૃત્યુને ભેટીશ.”

લલિતના આ શબ્દો સાંભળીને હું ભય પામ્યો. મેં ગુસ્સાથી તેની સામે જોયું અને કહ્યું: “લલિત ! તું બાલકો બની ગયો છે ! બીજાઓ જેવી રીતે પોતાની ઉપર પડેલું કષ્ટ વેડી લે છે, તેવી રીતે તું તારા ઉપર પડેલું કષ્ટ વેડવાની શક્તિ ધરાવતો નથી ?”

તે લુખ્ખું હાસ્ય કરીને બોલ્યો: “કાકા ! તમે જેમ કષ્ટ

વેડો છો, તેમ તમે મને કષ્ટ વેડવાનું કહો છો ! તમારા દિલમાંથી પણ માયાનું સ્મરણ છૂટતું નથી તે હું જાણું છું, જોકે વમારા કષ્ટની માત્રા મારા કષ્ટ કરતાં ઓછી છે. વાર, મારા કરતાં તમારામાં સદનશક્તિ વધુ છે; તમે મારા કરતાં વધુ જીવ્યા હોવાથી સદન કરવામાં વધારે રીઝ થયા હશે, પરંતુ મારાથી તો હવે વધુ સદન થઈ શકે તેમ નથી. માટે હું તો મરવાનો જ છું.”

મેં કહ્યું: “ આપઘાત કરે એ અપરાધ છે; રાજ્યનો જ નહિ પણ જે કુદરતે આપણને જન્મ આપ્યો તેનું અપમાન કરવાનો એ અપરાધ છે. એ અપરાધની સજા પણ એવી મળશે કે જેની તને કદપના પણ નહિ હોય. આપઘાત કરવાથી તું માયાની નજીક જઈ શકે એમ તું માનતો હશે, પણ યાદ રાખજે કે કુદરત તેની સજા તને એવી કરશે કે તું તેનાથી વધારે દૂર જશે અને વિયોગ ટુંકાવાને બદલે લાંબો વધારે લાંબો થશે.”

લલિતે દલીલ કરવા માંડી: “ કોઈ અપાર યાતનાવાળા દોઝખમાં એક માણસ પકડાઈ ગયો હોય અને ત્યાંથી છૂટવા માટે તે ગિરિયારો પેટમાં કટાર ખાઈને અપઘાત કરે, તે શું તેણે અપરાધ કર્યો એમ તમે માનો છો, કાકા ? કદાચ તે અપરાધ થતો હશે, પરંતુ તે અપરાધ એવો છે કે જેને માટે ક્ષમા મળી શકે. કટારથી વીધેલા કાળજીમાંથી ટપકતે રૂધીર અને ધ્રુજતે શરીરે માગવામાં આવેલી ક્ષમા જરૂર મળેજ. હું એવોજ દુઃખી માણસ છું, હું કટાર ખાઈને મરીશ અને માયાને મળવાનો જે એક રસ્તો હું જોઉં છું તે રસ્તાનો જરૂર ઉપયોગ કરીશ. તે મરણ પામી છે અને હું પણ મરણ પામવાથી જ તેની વધારે નજીક જઈ શકીશ.”

“ પણ કદાચ માયા જીવતી પણ હોય. તેનું કેમ ? ”

“ નહિ, તે જીવતી નહિજ હોય. તે જીવતી હોય તો મને તે કાંઈ ઇશારો કર્યા વિના રહે નહિ. મેં તો હવે મરવાનો નિશ્ચય જ કર્યો છે, એટલે હવે મને ખીલું કશું કહેશો નહિ. તમારે મને જો કાંઈ કહેવું હોય તો ખીજી આખત વિધિ કહો. ”

પછી મેં તેની સાથે દલીલો કરવા માંડી, જોકે મારી દલીલો તે માન્ય રાખે એવી મને આશા નહોતી. હું ધારતોજ હતો કે આ મનોવાતનાથી લલિત ગાંડો બની જશે, અને ખરેખર મેં જોયું કે તે અત્યારે ગાંડો બની ગયો હતો. મનોવાતનાથી તેની કુદ્ધિ કેદારો હોય તો લલિત જેવો ધર્મિષ્ઠ અને નીતિમાન માણસ આપવાત કરવા જેવું પાપ કરવાને કદાપિ તૈયાર થાય નહિ.

મેં કહ્યું: “ લલિત ! શું તું એટલો નિર્દય છે કે તું મને આમ એકલો મૂકીને ચાલ્યો જઈશ ? તારે માટે મેં જે કાળજી રાખી છે અને તારાપર જે પ્રેમ દર્શાવ્યો છે તેનો ખદલો શું તું મને આપો આપવા માગે છે અને મને પણ મૃત્યુના મુખમાં મૂકવા માગે છે ? જો તારી એવી ઇચ્છા હોય તો લલે તેમ કર, પણ તારી પાછળ પુરતજ માઈ મૃત્યુ સમજ લેજે. ”

“ તમાઈ મૃત્યુ ? તમાઈ મૃત્યુ શા માટે કાકા શ્રી ? ”

“ કારણકે મૃત્યુનો માર્ગ ખૂબ વિશાળ છે એટલે આપણે જેકે એ માર્ગે સાથે જઈશું તો કાંઈ સંકડાશ પડવાની નથી. આપણે સાથે રહીને ખૂબ જીવ્યા છીએ અને ખૂબ વેલ્યું પણ છે; અને હવે મને ખાતરી છે કે પરલોકમાં પણ આપણે સાથે સાથે જ જવાને સરખાયા છીએ. ”

મેં આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે બંધી વાત પત્તઢાઈ ગઈ ! લલિતને હવે મારે માટે ચિંતા થવા લાગી. મેં હવે તેને સ્પષ્ટ કહી

દીધું કે: “ લલિત! જો તારે આપઘાત કરવો હોય, તો મારે પણ આપઘાત જ કરવો છે; તારા વિના જીવવા કરતાં તારી સાથેજ મરવું એ શું ખોટું છે? ”

હવે લલિત હાથો. તે એકદમ બોલ્યો: “ વાર, ત્યારે હું આજે રાત્રે તો આપઘાત નહિ જ કરું એવું તમને વચન આપું છું. ભલે જીંદગીને થોડી વધુ નક મળે. ”

“ વાર. ” મેં કહ્યું. હવે અમે ઘેર આવી પહોંચ્યા હતા. હું સૂઈ ગયો. પણ મારા અંતઃકરણમાં ભયનો પાર નહોતો. મરણ પામવાની ઇચ્છા એક વાર માણસના અંતઃકરણમાં જન્મ પામે છે એટલે પછી તે ઇચ્છા વધુ ને વધુ દટ થતી જાય છે, અને છેવટે તે એટલી બધી વધી જાય છે કે મૃત્યુ સિવાય તેને બીજો કશો માર્ગજ સૂજતો નથી. આ કારણથી મને લલિતને માટે ચિંતા થયા કરતી હતી, તેવીજ રીતે મારા અંતઃકરણમાં જન્મેલી મૃત્યુની ઇચ્છાનો પણ મને વિચાર થયા કરતો હતો. હું સૂતો પરંતુ મને માયાના જ વિચારો થવા લાગ્યા.

મેં ઉચ્ચ સ્વરે માયાનું આવાહન કરતાં કહ્યું: “ માયા! એ અમર અપ્સરા ! જો તારામાં કંઈ પણ શક્તિ હોય, જો તારામાં પરિચય અતાવવાનું સામર્થ્ય હોય, તો તું કંઈ પણ ઇશારાથી અતારી આપ કે તું જીવી રહી છે, અને એ રીતે તું તારા પ્રેમિકને આપઘાતના પાપમાંથી તથા મને તીવ્ર મનોચાતનામાંથી બચાવી લે ! વિચારો લલિતના શોકભાર ઉપર તું જરા દયા લાવ અને તેના જીવનમાં ઉદ્ધ્વાસ પૂર ! કરી પણ આશાના આલંબન વિના લલિત જીવી શકે તેમ નથી અને તેના વિના હું જીવી શકું તેમ નથી ! ”

પછી મને થાક્યા પાક્યા ઉંઘ આવી ગઈ.

પ્રકરણ ૨ જી.

માર્ગદર્શન.

અંબકારમાં લલિતનો કારમો અને ઉગ્ગેરાયનો સ્વર સાંભળીને હું જાગી ગયો. લલિત મને ઓઝાપી રહ્યો હતો.

“કાકા ! હરપાળ કાકા ! જાગ્યા કે ? તમે મારી વાત સાંભળો !”

એક ક્ષણમાં મેં આંખો ઉઘાડી. તેનો સ્વર પારખતાં જ મને તત્કાલ ખ્યાલ આવ્યો કે કોઈ અસાધારણ પ્રકારે અન્યો હોવો જોઈએ, અને તેથીજ લલિત મને ઉઘમાથી જાગાડતો હોવો જોઈએ.

મેં કહ્યું : “શું છે બાઈ ? તારી વાત હું સાંભળું, પણ એક વાર મને દીવો સળગાવવા દે.”

“દીવાની કાંઈ જરૂર નથી, કાકા ! અંબારમાંજ મારે તમને વાત કહેવી છે. સાંભળો. હું ઉઘી ગયો, ત્યારપછી મને એક સ્વપ્ન આવ્યું. એવું અદ્ભુત સ્વપ્ન મને કોઈ વાર આવ્યું નથી. જાણે હું આકાશના ગભારામાં ઉભો હતો. ચોમેર અંધારું પ્રસરી ગયું હતું. આકાશમાં એક પણ તારો ચમકતો નહોતો. પછી એકાએક ઉંચે આકાશમાં-માઈજોના માઈજા દૂર મેં એક નાનો દીવો જોયો અને મેં ધીરું કે આકાશમાં કોઈ અદ્ભુત ઉદય થયો હતો. એ દીવો ધીરે ધીરે નીચે ઉતરતો દેખાયો-જાણે તે દવામાં તરી રહ્યો ન હોય ! નીચે તે નીચે ઉતરતી તે દીવાની ત્યાંજ જરાજરા મારા માથા ઉપર આવી અને મેં જોયું કે એ જ્યોતનો આકાર અણીદાર પાનના જેવો હતો. મારા માથા ઉપર પણ કેટલેક દૂર આવીને એ જ્યોત થોભી અને તેના ઉપર તેજમાં મેં જોયું કે તે જ્યોતની નીચે એક સ્ત્રીની

આકૃતિ હતી ! ખરેખર, એ જ્યોત તેના માથા ઉપર જ ઝગઝગ કરતી બળી રહી હતી. ધીરેધીરે જ્યોતનો પ્રકાશ વધ્યો અને મેં સ્ત્રીને ખરાખર જોઈ.

“ કાકા ! એ માયા પોતેજ હતી ! ખરાખર તેજ આંખો, તેજ લાવણ્યયુક્ત વદન, તેજ લાંબા વાળ, અને ખરેખર તેજ એ માયા ! તેણે મારી તરફ એવા લાવણી જોયું, જાણે કે તે ઠપકો આપી રહી હોય કે ‘શામાટે તો મારે માટે જરા પણ શંકા રાખી ?’ મેં તેને કાંઈ કહેવાનો વિચાર કર્યો પણ મારા ઓઠ જ ઉઘડી શક્યા નહિ. મેં તેને મારી બાથમાં બીડવા ચત્ત કર્યો પણ મારા હાથજ સ્થિર થઈ ગયા ! મારી અને તેની વચ્ચે કાંઈ અદૃશ્ય અંતરાય આવી પડ્યો હતો. તેણે પોતાનો હાથ ઉંચો કર્યો અને મને પોતાની પાછળ આવવાનો ઇશારો કર્યો.

“ પછી તે દૂર ને દૂર ઉડવા લાગી અને કાકા ! મને પણ એવું લાગ્યું કે જાણે મારો આત્મા દેહમાંથી છૂટો પડીને તેની પાછળ પાછળ ઉડી રહ્યો હોય. અમે પહેલાં ઉત્તર તરફ અને પછી પૂર્વ દિશા તરફ ઉડવા લાગ્યાં. મેં એ માર્ગ ખરાખર ધ્યાનમાં રાખી લીધો. એક સ્થળે તે થોભી અને તેણે નીચે દૃષ્ટિ કરી. નીચે ચંદ્રની ચાંદનીમાં કામરૂદેશનાં મહાલયોનાં ખંડેરો જોવામાં આવતાં હતાં અને ત્યાંથી થોડે દૂર શ્રવણપુત્ર નદીનો રૂપેરી પટ ચમકતો દેખાયો. તે ઉપરાંત ગંદી ખાઈઓ અને બુદ્ધ ભગવાનનું પેલું મસ્તક, પણ મારા જોવામાં આવ્યું. વળી પેટો મદમદ અને જીવાન પણ મને દેખાયા. જીવાને મને જોઈને ડોકું ધુણાવ્યું જાણે નિરાશાથી તે કહી રહ્યો હોય કે મારે તમારી સાથે આવવાની ઇચ્છા છે પણ મારામાં આવવાની શક્તિ નથી !

“ ત્યાંથી આગળ પસાર થઇને અમે હિમાલયના બરફાચ્છાદિત શિખરો ઉપર ઉડવા લાગ્યાં. ત્યાંથી ઉત્તર દિશામાં આગળ ને આગળ ઉડતાં એક બરફથી ઢંકાયેલા ઉંચા ગિરિશિખર પર પહોંચ્યાં. તે પસાર કરીને પર્વતના ઢોળાવની કિનારી પર અમે પહોંચ્યા અને ત્યાં એક ઇમારત જેવામાં આવી. તે કોઇ બૌદ્ધ સાધુઓનો મઠ હશે એમ મને લાગ્યું કારણકે તે ઇમારતની અગાશીમાં સાધુઓ પ્રાર્થના કરતા હતા. હું જો તે ઇમારત ફરીથી જોઉં તો તુરંત ઓળખી લઉં. તે ઇમારતનો આકાર અર્ધ ચંદ્રાકાર છે અને તેના મોખરામાં એક ગંગાવર મૂર્તિ છે તે ખુલ્લા મેદાન તરફ દષ્ટિ કરી રહેલી છે. મેં અનુમાનથી જાણી લીધું કે અમે તીબેટના પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યા હોવાં જોઇએ કારણકે એમને ખુલ્લાં મેદાનો, ડુંગરા, અને હજારો બરફથી ઢંકાયેલી ટેકરીઓ જેવામાં આવતી હતી.

“ એ મહત્તી નજીકમાં મેદાનને મોખરે ખડકોની બનેલી એક ઉંચી ટેકરી આવી રહેલી હતી ને તેની પાછળની બીજી બધી ટેકરીઓ કરતાં વધારે ઉંચી હોવાને લીધે જૂદી તરી આવતી હતી. અમે તેની ઉપરનાં બરફનાં પડ ઉપર ઉભાં અને થોડીવાર રાહ જોઈ રહ્યાં, એટલામાં એકાએક પ્રકાશનું એક કિરણ દૂરના પર્વત ઉપરથી ફૂટ્યું અને અમારી ઉપર તેનો પ્રકાશ પડવા લાગ્યો. વિજળીના તેજદાર કિરણ કરતાં પણ તે વધારે પ્રકાશવંત લાગતું હતું. એ કિરણના પ્રકાશમાં અમે મેદાન અને ડુંગરાઓ ઉપર થઇને ઉડ્યા અને એક વિશાળ સપાટ પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યા જેમાં ઘણાં ગામડાં વસેલાં હતાં અને એક શહેર પણ વસેલું હતું. તેને પાર કરીને અમે એક ઉંચી ટેકરી ઉપર પહોંચ્યાં. મેં જોયું કે એ ટેકરીને મથાળે એક મોટો પોકળ ખાડો હતો જેની આસપાસ જવાળામુખીના રસથી સેંકડો શીટ ઉંચી ફેરણ

જામી ગએલી હતી. તે કોરણ પર એક કાળો જંગી થાંભલો હતો. અને થાંભલાને મથાળે ગોળ બાંકોડું હતું. વિશેષમાં મેં જોયું કે જે પ્રકાશ તેમાંથી પસરતો હતો તે જવાળામુખી પર્વતના પેટાળમાં બળતા અગ્નિનો હતો. આ પર્વતની કોરણ ઉપર અમે થોડી વાર થોભ્યાં. માયાની છાયા-આકૃતિએ પોતાનો હાથ નીચે લંબાવીને ઇશારત કરી, મંદ સ્મિત કર્યું અને પછી તે અદ્રશ્ય થઇ ગઇ. એટલામાં હું જાગી ગયો.

“કાકા ! હું કહું છું કે છેવટે માયાએ મને માર્ગદર્શન કર્યું છે, તેને મળવા જવા માટેનો માર્ગ તેણે મને બતાવ્યો છે, મારી પ્રિયતમાએ મને ઇશારો કર્યો છે !”

લલિતનો અવાજ અંધકારમાં ડૂબી ગયો અને મેં જે કાંઈ તેને મુખેથી સાંભળ્યું હતું તે ઉપર વિચાર કરતો હું સ્તબ્ધ બેસી રહ્યો. મને ચૂપ બેસી રહેતો જોઈને લલિતે મારો હાથ પકડ્યો અને તે હલાવીને ગુસ્સો કરીને તેણે પૂછ્યું : “કેમ, કાકા ! તમે ઊઠી ગયા છો કે શું ? કેમ કશું બોલતા નથી ?”

મેં જવાબ આપ્યો : “ના, હું ઉઠતો નથી. હું પૂરેપૂરો જાગૃત છું; પણ તારા કથત વિષે વિચાર કરવાનો મને વખત આપ, તે પહેલાં હું કશો જવાબ આપી શકું તેમ નથી.”

પછી હું ઉઠ્યો અને એક બારી પાસે જઈ મેં બારી ઉઘાડી. પરોઢ થયું નહોતું પણ પરોઢ થવાની તૈયારી હોય એવું શીકકું આકાશ દેખાતું હતું. તારા ઝાખા પડતા જતા હતા અને વાદળાં પશ્ચિમ દિશા તરફ દોડ્યાં જતાં હતાં. લલિત પણ ઉઠીને મારી પાસે આવ્યો અને બારીના એક બારણાને અઢેલીને ઉભો. તે ટાઢથી ઘુચી રહ્યો હોય તેમ ઘુજતો દેખાતો હતો. ખરેખર, તેણે જોએલા સ્વપ્નની તેની યત્તિઓ ઉપર જખ્ખર અસર થએલી દેખાતી હતી.

મેં તેને કહ્યું : “તું એમ સમજે છે કે માયાએ તને ઇશારો

કરીને માર્ગદર્શન કરાવ્યું છે, પરંતુ મને તો તેમાં એકાદ વિચિત્ર સ્વપ્નથી વધારે કશું તત્ત્વ સમાયલું લાગતું નથી.”

તે એકદમ ભેરથી બોલી ઉઠ્યો: “નહિ, તે સ્વપ્ન નહોતું પણ દિવ્યદર્શન હતું.”

“તું તેને દિવ્યદર્શન માનતો હોય તો ભણે તેમ, પણ દિવ્ય દર્શનો પણ સાચાં અને ખોટાં એમ બે જાતનાં હોય છે. તને જે દિવ્યદર્શન થયું છે તે સાચું જ થયું છે એમ આપણે કેવી રીતે માની શકીએ? સાંભળ લલિત! એ વિચિત્ર દર્શનમાં માત્ર તારા મગજના ધખારાની છાપ વિના બીજું કશું નથી. તું શોકથી ઘેરો બની ગયો છે, માયાને મળવાને અધીરો થઈ ગયો છે, એટલે તારા મગજમાં આવાં દર્શનોનો આભાસ થાય તેને તું શું સાચું દિવ્યદર્શન માને છે? તેં સ્વપ્નમાં જોયું કે જાણે આખા વિશ્વમાં તું એકલો જ જીવતો જાગતો હતો. વાર, તેવી રીતે દરેક પ્રાણી શું પોતે એકલું જ જીવતું-જાગતું હોતું નથી? તને એવું સ્વપ્ન આવ્યું કે માયાનો છાયાદેહ તારી પાસે આવ્યો. હું પૂછું છું કે એ છાયાદેહ તને છોડીને કદાપિ દૂર ગયો છે ખરો? તેં સ્વપ્નમાં જોયું કે મેઢાનો, નદીઓ અને પર્વતોપર થઈને તે ઉડતી ઉડતી તને તેડી ગઈ, તને કામરૂ દેશનાં ખંડેરો તેણે દેખાડ્યાં અને પછી કાંઈ અજાણ્યા પર્વતોમાં લઈ જઈને તેણે અંશુલિનિર્દેશ કર્યો—”

લલિત વચમાં બોલી ઉઠ્યો: “હવે બસ કરો! જે કાંઈ મેં જોયું છે તે એવું જ છે અને હું તો તે માર્ગદર્શનને જ અનુસરવા માટે નિકળી પડ્યો છું. તમારે જે ધારવું હોય તે ધારો અને દરવું હોય તેમ કરો. આવતી કાલે હું તો તીએટ તરફ જવા માટે નીકળી પડીશ, અને જો તમે સાથે આવશો તો આપણે બેઉ સાથે જઈશું અને નહિતો પછી હું એકલો પણ જઈશજ.”

“ તું આ એક જાતની હુડમત કરે છે, લલિત ! ” મેં કહ્યું :
 “ તું ભૂલી જાય છે કે તને માર્ગદર્શન થયું છે પણ મને માર્ગદર્શન
 થયું નથી. હજી થોડા કલાક પહેલાં તો તું એટલો ઉશ્કેરાઈ ગયો
 હતો કે આપઘાત કરીને માયાની પાસે જઈ પહોંચવા તૈયાર થયો
 હતો. મગજની એવી ઉશ્કેરાયલી હાલતમાં આવેલા સ્વપ્ન
 ઉપર આધાર રાખીને આપણે શું હિમાલયના ખરકમાં દટાઈ મરવા
 નીકળ્યા પડવું ? તને સ્નાન આવ્યું અને તેમાં તેં એક પર્વત જોયો,
 તીખેટના પ્રદેશ જોયો, દિવ્ય પ્રકાશ જોયો, તે ઉપરથી આપણે શું
 માની લેવું કે માયાએ તીખેટના કોઈ બૌદ્ધ મઠમાં સાધ્વીરૂપે નવો
 અવતાર લીધો છે ? ”

લલિતે જરા શાન્ત થઈને પૂછ્યું : “ મેં કાંઈ એવો વિચાર
 કર્યો નથી, પણ એમ કેમ ન બને ? માયાએ વચન આપ્યું છે કે
 હું ફરીથી આવીશજ અને તે બીજો ક્યાં આવે ? આ દુનિયામાંજ !
 અને મરણ પામ્યા પછી માણસ નવો અવતાર લઈનેજ આવે—આ
 બીજી કઈ રીતે આવી શકે ? ”

મેં લલિતની આ દલીલનો કશો જવાબ આપ્યો નહિ. હું મારા
 મનમાં ગુંથવાયાં કરતો હતોં મેં કહ્યું : “ પણ માયાએ મને કેમ
 કશું માર્ગદર્શન કર્યું નહિ અને કશો ઇશારો કર્યો નહિ. હું પણ
 તારી સાથે કામરૂદેશમાં હતો, મારી પણ માયા પ્રત્યે લાગણી હતી,
 અલબત્ત, તારા જેટલો કાંઈ મારો પ્રેમ નહોતો, તોપણ મને કેમ
 તેણે કાંઈ ઇશારો કર્યો નહિ ? ”

લલિત બોલ્યો : “ હા, તેણે તમને ઇશારો કર્યો નથી, પણ હું
 શું કહું ? મારી તો ઘણીએ ઠગ્ગા છે કે તમને પણ તે કાંઈ ચમ-
 ત્કારિક નિશાની બતાવે અને તમારીએ ખાતરી થાય. ”

થોડી વાર અમે શાન્ત સ્થિતિ ઊભા રહ્યા. અમારી બેઠીની નજર આકાશ તરફ હતી.

પવન વાઈ રહ્યો હતો. અરણોદય નજીક આવતો હતો. વાદળો એકઠાં થતાં અને છૂટાં પડતાં દેખાતાં હતાં. એક વાદળું તો મોટા પર્વતના આકાર જેવું હતું અને અમે તે તરફ માત્ર શૂન્ય દષ્ટિ કરતા ઊભા હતા. થોડી ક્ષણમાં તે વાદળાનો આકાર અદલાઈ ગયો. તેની ટોચ જવાળામુખીની ટોચની પેઠે પોકળ દેખાવા લાગી. એ ટોચની અંદરથી એક બીજું થાંભલા જેવું વાદળું નીકળી આવતું હોય તેમ દેખાયું અને એ વાદળાની ટોચ ઉપર વાદળાનો એક ગઢો ચોંટેલો દેખાયો. એટલામાં અરણોદયનો પ્રકાશ એ વાદળા ઉપર પડવા લાગ્યો અને આખું વાદળું સંદેહ અરૂઢ જેવું થઈ ગયું. જાણે કે એ પ્રકાશથી અરૂઢ પીગળી જતો હોય તેમ વાદળાની ટોચ ઉપરનો ગઢો પીગળી ગયો અને તેનો આકાર વચમાં એક ગોળ મોટા કાણાવાળો બની ગયો !

ધીમા અને ચમકેલા સ્વરે લલિત બોલ્યો: “ જુઓ કાકાશ્રી ! મેં મારા સ્વપ્નમાં પેલા પર્વતનો જે આકાર જોયો હતો તેજ આકાર પેલા વાદળાનો બની ગયો છે ! પેલું ગોળ મોટું કાણું જોયું ને ! તેમાંથી જ પ્રકાશ ચમકી રહ્યો હતો. હું ધારું છું કે આ સૂર્યક ચિન્હ તો હું અને તમે બેઠીને માટે છે.”

હું સ્થિત દષ્ટિથી વાદળાનો એ દેખાવ જોઈ રહ્યો. કેટલીક ક્ષણોમાં એ વાદળું પ્રકાશમાં પીગળી ગયું અને અદશ્ય બની ગયું. પછી મેં લલિત તરફ જોઈને કહ્યું:—

“ લલિત ! હું પણ હવે તારી સાથે તીબેટના પ્રદેશમાં જરૂર આવીશ.”

પ્રકરણ ૩ જી.

સોળ વર્ષની રખડપટ્ટી પછી.

જૂનાગઢના મારા મકાનમાં મેં અને લલિતે રાત્રિને વખતે જે માર્ગસૂચક ઇશારો મેળવ્યો હતો ત્યારપછી સોળ વર્ષ પસાર થઈ ગયાં. હજી હું અને લલિત ભટકતા જ દૂરના હતા, અને પેલા ગોળ કાળાવાળા પર્વતની ટેકરીની શોધ કરી રહ્યા હતા.

એ સોળ વર્ષમાં અમે જે સાહસો કર્યા અને જોખમો મેડયાં તેનું જો વર્ણન આપવા એસું તો પુસ્તકોનાં પુસ્તકો લાગ્યા, પણ એ બધા વર્ણનનો આ વાર્તા માટે કશો ખપ નથી. એવાં વર્ણનો તો જાગ્રત ઘણાંએ પુસ્તકોમાં લખેલાં મળી આવશે અને અમે જે જે પ્રસંગોમાંથી પસાર થયા હતા તે પ્રસંગો માત્ર બીજાઓ કરતાં વધુ લાંબા હતા એટલુંજ. પાંચ વર્ષ અમે તીમેટમાં ગાળ્યાં. જૂદા જૂદા મંડોમાં અતિથિઓ તરીકે રહીને અમે ત્યાં પસના સત્ક્રમો તથા લામાઓના નિયમો, રીતરીવાજો વગેરેનો અભ્યાસ કર્યો. અહીં એક વાર મનાઈકરેલા નગરમાં પ્રવેશ કરવાના અપરાધ બદલ અમને મોતની સજા ફરમાવવામાં આવી હતી, પરંતુ એક ચીતાર અગત્ય દરતી ફાધી અમે બચી જવા લાગ્યશાળી થયા હતા.

તીમેટ ઝોડીને અમે ઉત્તર, પૂર્વ તથા પશ્ચિમમાં હજારોના હજારો માઈલ રખડ્યા. ચીના અને મધ્ય એશિયાના લોકોની સાથે સાથે અમે પુષ્કળ ફર્યાદ અનેક લાવાઓ શીખ્યા અને મુસ્લિમો પાસે પુષ્કળ વેડી. કોઈ રથળની દંતકથા અમે ત્યાંથી ૯૦૦-૧૦૦૦ માઈલ જેટલા દૂરના મુલકમાં સાંભળીએ, પછી એ રથળે એ વર્ષની

અંદર જઈ પહોંચીએ, અને જોઈએ તો પેલી દંતકથાના મૂળ જેવું કશું ત્યાં હોય જ નહિ.

એવી જ રીતે અમારાં વર્ષો પછી વર્ષો વીતતાં ગયાં, પરન્તુ અમે આદરેલી શોધખોળ છોડી દેવાનો કે મુસાફરીમાંથી પાછા ફરવાનો અમે કદાપિ વિચાર કર્યો નહિ, કારણકે અમે આ મુસાફરીએ ધેરથી નીકળ્યા ત્યારે અમે સોગંદ લીધા હતા કે કાંતો ઇંદુ સ્થાનને શોધી કાઢવું અને નહિતો મરવું, પરન્તુ પાછા તો ન જ ફરવું. કેટલીએવાર મૃત્યુ અમારી સામે આવીને ઝેલું રહેલું પરન્તુ એવા પ્રસંગે પણ અમે હિંમત હાર્યા નહિ અને ખાંતથી અમારા સંશોધન કાર્યને વળગી જ રહ્યા.

અત્યારે અમે તીબેટના એવા પ્રદેશમાં હતા કે જે પ્રદેશમાં કોઈ વાર કોઈ લિંદીએ પગ મૂક્યો હશે કે કેમ તે માટે મને શંકા છે. પૂર્વ દિશામાં તુર્કસ્તાનની અંદર ઇસ્લામ નામનું મોટું સરોવર છે ત્યાં સુધી અને પશ્ચિમમાં મધ્ય એશિયાના પર્વતો પર્વતો છે ત્યાં સુધી અમે રખડપટ્ટી કરી ચૂક્યા હતા. જેવો પાછા અમે તીબેટના જે અજાણ્યા પ્રદેશમાં આવી ચડ્યા તે પ્રદેશમાં અમારી ખરી મુશ્કેલીઓ અને શોધખોળ માટેની બારી જાહેમતો શરૂ થઈ. કેટલાક દિવસથી અમે અર્ધા ભૂખ્યા પહોંચ્યાં હતા અને થાક તથા ભૂખથી લોથપોથ થઈ ગયા હતા. શિયાળો નહક આવતો. હવે અમે શિકાર કરી મળ્યો નહોતો. કેટલાક દિવસ પહેલાં અમાને એક મુસાફર મળ્યો હતો તે અમાને મંગેશો છેડાણાં પેદશે માગ્યું હતો. તેણે અમાને કહ્યું હતું કે જે પર્વતાવલિમાં અમે ભટકતા હતા તેમાં જ અત્યંત પવિત્ર બૌદ્ધ સાધુઓનો એક મઠ હતો, પરન્તુ તે મઠ હજી સુધી અમાને લાથ લાગ્યો નહોતો. તેણે કહ્યું હતું કે આ પ્રદેશ ઉપર કોઈનું રાજ્ય નથી, કોઈ જાતિઓ વસતી નથી અને સાધુઓ માત્ર

ધ્યાન, જ્ઞાન ને સમાધિમાં જ સમય ગાળે છે. આટલા દિવસ શોધ ચલાવ્યા છતાં તે મઠ હજી અમને હાથ લાગ્યો નહોતો એટલે અરે-
ખર તે મઠ અસ્તિત્વ ધરાવતો હશે કે કેમ તેની પણ અમને શંકા રહેતી હતી. અમે ભૂખે મરી રહ્યા હતા અને વળી ટાઢમાંથી અચ-
વાને તાપણું કરવા સાર લાકડાં પણ અમને હાથ લાગતાં નહોતાં.
ધણી વાર રાત્રે ચંદ્રના પ્રકાશમાં અમારા એકના એક સાથી પોડી
યાને સાથે લઇને અમે મુસ ફરી કરતા..

અમારો ખિચારો પોડીયો બહુ ઉમદા સ્વભાવનું પ્રાણી હતું.
તેના શરીરનો બાંધો સારો હતો. જોકે અત્યારે તે પણ ભૂખ અને
થાકથી અમારા જેવો જ અધમૂયો થઈ ગયો હતો. તે પોડીયાપર
અમારી ખંદૂકો, કાતુસો, એટવાનાં ગરમ તથા ચામડાનાં કપડાં,
પાથરવાની સાદીઓ, થોડું સોનારૂપાનું નાણું વગેરે બાંધેલું હતું.
ખરફથી છવાયેલા મેદાનમાં અમે થાક્યે પગે ચાલતા હતા અને
અમારી જમણી બાજુએ એક ઉંચો પર્વત આવી રહેલો હતો. થોડું
ચાલીને ખિચારો પોડીયો હાંફતો હાંફતો નિસાસો નાખીને બિભો રહ્યો.
અમે પણ બિભા રહ્યા. રાત્રિ વહી જતી હતી. ખરફ ઉપર એક
સાદી અને તે ઉપર એક ધાખજો પાથરીને અમે બેઠા અને પ્રભાત
થવાની રાહ જોઈ રહ્યા. પોડીયો પણ ખિચારો નીચે બેઠો.

મેં પોડીયાની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવતાં કહ્યું: “લલિત ! હવે
જો એકાદ દિવસમાં આપણને કાંઈ ખાવાનું નહિ મળે, તો પછી
આ ખિચારા પોડીયાને કાપીને તેનું કાચું માંસ ખાવાનો વખત
આવશે.”

લલિત બોલ્યો: “તે ખિચારાનું જીવવાનું અને આપણી વધુ

સેવા કરવાનું લાગ્ય હશે તો રહેવારમાં આપણને કંઈ શિકાર કે ખોરાક મળી આવશે. ”

“ અને નહિતો કાંતો આપણે અને કાંતો આપણા ગરીબ પોલીયાને મરવું પડશે. ”

લલિતે જવાબ આપ્યો: “ તો પછી આપણે મરવુંજ સાઈ છે. નિષ્કળતાનું છેલ્લું સાધન મોત છે. આપણે આપણાથી બનતું કરું, બીજું આપણે શું કરી શકીએ ? ”

“ ખરેખર, લલિત! સોળ વર્ષ સુધી પર્વતોમાં, ખરકમાં અને ઝાડીમાં રખડી, રજળી આપણે આપણા એક સ્વમાનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે મથન કર્યું, તે જો સારામાં સાઈ લેખાય તો આપણે સારામાં સાઈ કર્યું છે તે વિશે શંકા નથી. ”

“ મારી દૃઢ માન્યતા શી છે તે તમે જાણો છે. ” લલિત નિશ્ચયપૂર્વક બોલ્યો, અને પછી અમારી વચ્ચે સુપડી ચાલી. દલીલો અહીં. કશા કામની નહોતી. અમારો બધો શ્રમ કેવળ નકામો જશે તેમ હું ધારતો નહોતો.

પરોઢ થયું અને ઝાંખા અજવાળામાં અમે એક બીજાનાં મોં સામે જોઈ રહ્યા. અમારામાં હવે કેટલું જોર રહ્યું છે તેજ અમે પરસ્પર દષ્ટિ કરીને જોતા હતા. લલિત અત્યારે ૪૦ વર્ષથી વયનો થયો હતો અને તેની શારીરિક સુગ્રભાણતા સારી પેઢે દીપતી હતી. પર્વતોમાં રખડવાથી તેનો ગૌર વર્ણ જરા ઘડવર્ણો થયો હતો, પરંતુ તેના શરીરના સ્નાયુઓ ખૂબ મજબૂત થયા હતા. તેના અને મારા માથા પર ખૂબ વાળ વધ્યા હતા. લલિત જોકે દલી મૂકી સાફ કરી નાંખતો તોપણ માથાના વાળ તેણે વધવા દીધા હતા, કારણકે તેથી મસ્તકને ટાઢ તથા તાપમાંથી રક્ષણ મળતું હતું.

મારી ઉમર સાઠે પહોંચી ચૂકી હતી, પરંતુ સહભાગ્યે વૃદ્ધ-વસ્થાનાં ચિન્હો જણાતાં નહોતાં. દાઢી-મૂઠમાં સફેદ વાળ સારી પેટે આવ્યા હતા, પરંતુ મારી શરીરશક્તિ જરા પણ ઘટી નહોતી. બલકે પર્વતોમાં રખડવાથી મારી તખીયત કાંઈક સુધરી હતી અને લલિતની પેટે પ્રમાણમાં મારા સ્નાયુઓએ ઠીક મજબૂતી પકડી હતી. સહભાગ્યે આ સોળ વર્ષમાં અમે એક પણ દિવસ માંદગી ભોગવી નહોતી. પેલા અમર અગ્નિનો પ્રકાશ અમે પીધો હતો તેનું શું આ ફળ હશે, એવો વિચાર અમને ઘણી વાર થતો હતો.

અમે ભૂખ્યા થયા હતા, પરંતુ પરીવટના પ્રકાશમાં અમે એક બીજાનાં મોં ઉપર થાકનાં કશાં ચિન્હો જોયાં નહિ તેથી અમારા-મા સારી પેટે આશામંચાર થયો. અમે આસપાસનું સુંદર દૃશ્ય જોવાને ચોતરફ દ્રષ્ટિ દોડાવી. અમારી દૃષ્ટિની સામે થોડી ખેડાણની જમીનની પેલે પાર એક વિશાળ રેતીનું રણ દેખાતું હતું. તે રણની પેલે પાર ઘણે ઘણે દૂર ઉંચા ઉંચા પર્વતોની ઝાંખી છાયા જોવામાં આવતી હતી. પર્વતોનાં ઉંચાં ઉંચાં શિખરો દારબંધ ખેસી મએલાં સમુદ્રોનાં જોવાં દેખાતાં હતાં. ધીરે ધીરે પ્રકાશ વધ્યો અને સૂર્યોદય પૂર્વેની પ્રભાનાં કિરણો પથરાવા લાગ્યાં. લલિતે એ પ્રકાશમાં રેતીના રણની પાર ઘણે દૂર દેખાતા એક ઉંચા પહાડ તરફ આંગળી કરી. પછી જે પર્વતની કદાચ ઉપર અમે પ્રવાસ કરતા હતા તે તરફ લલિતે જોવા માંડ્યું. પ્રકાશ વધવા લાગ્યો. એ પ્રકાશમાં અમે જોયું કે ત્યાં અમે પડાવ નાંખ્યો હતો ત્યાંથી ૩૦૦ વારનાજ અંતર ઉપર એક સપાટ મેદાન હતું, મેદાનના મોખરાની બાજુપર ધ્યાનમગ્ન બુદ્ધની પ્રચંડ મૂર્તિ હતી અને મૂર્તિની પાછળ પીળા પથરથી બાંધેલા મહનાં મહનો હતાં. લલિત પોકારી ઉઠ્યો: “હા, પ્રભુ! છેવટે તેં દયા કરી ખરી!” લલિતના વદન ઉપર આનંદનો ઉલ્લસ સમાતો

નહોતો. મારા હૃદયમાં પણ આનંદ અને આશાનાં કિરણો ફૂટી નીકળ્યાં હતાં. પછી ભૂખ્યા પોડીયાની પાસે હું ગયો. અમને થતો આનંદો-તસાહ તે બિચારો અનુભવી શકતો નહોતો. તે તો ભૂખી નજરે ચોમેરનું દરય સૂર્યના પ્રકાશમાં જોતો બેઠો હતો. મેં ધામળા, ચામડાં, પોટલાં તેની પીઠપર પાછાં લાખ્યાં, અને લલિતને કહ્યું: “ચાલો, હવે એ મઠ તરફ જ જઈએ. જો ત્યાં વસતી હશે તો આપણને રોટલો અને એટલો બેઉ વાનાં મળશે.” પોડીયો બિચારો એટલો શક્તિહીન થઈ ગયો હતો કે પોતાની ભેજે બિભો થઈ શકતો નહોતો. અમે તેને ટેકો આપીને બિભો કર્યો.

બરફ ખૂંદતા અને પોડીયાને ધીરે ધીરે ચકાવતા અમે તે મઠની દિશાએ ચાલવા લાગ્યા. કોઈ મનુષ્ય પ્રાણી કે મનુષ્યનાં પગલાં કશું અમારા જોવામાં આવ્યું નહિ. શું આ કોઈ પ્રાચીન મઠનાં ખંડેરો હશે? એવાં ઘણાંએ ખંડેરો અમારી રખડપટ્ટીમાં અમે જોયાં હતાં. આ પુરાતન દેશ એવાં ખંડેરોથી ભરપૂર હતો એમ કહીએ તો ચાલે. આ વિચાર આવતાં માંડે હૃદય અને માંડે ભૂખ્યું પેટ નિરાશા અનુભવવા લાગ્યું, પરંતુ મેં તત્કાલ જોયું કે એક મઠના છાપરામાંથી ધૂમાડાની નાની શી સેર નીકળી રહી હતી. અહા, એ ધૂમાડો જોતાં અમને કેટલો બધો આનંદ થયો હશે! એ મઠનાં મકાનોની મધ્યમાં એક મંદિર હતું. જે સ્થાનમાંથી ધૂમાડો નીકળતો દેખાતો હતો તે સ્થાનમાં આવેલા મકાનના એક નાના બારણા પાસે પહોંચીને મેં બારણું ધક્કાબાવીને ખૂમ મારી: “જોલો, દાર જોલો, ઓ પવિત્ર સાધુવરો! અતિથિઓ તમારી દયાની ભિક્ષા યાચવા આવ્યા છે!”

જે ક્ષણમાં કોઈનો નજીક આવતો પગરવ અંદરથી સંભળાયો. દાર ઉઘડ્યું. ફાટયાં-તૂટયાં પીળાં કપડાંમાં સજ્જ થએલા એક વૃદ્ધ

પુરૂષે દેખાવ દીધો. શીંગડાનાં બનાવેલાં ચરમામાંથી અમારી તરફ નજર ફેંકતાં તે બોલ્યો: “ કાણુ છો તમે ? ક્યાંથી આવો છો ? સાધુઓની શાન્તિ અને એકાંતવાસમાં ખજલખટ મચાવતા તમે ક્યાંથી આવ્યા છો ? ”

જે ભાષામાં તે બોલ્યો તે ભાષા અમે આ પ્રદેશમાં વર્ષોસુધી રખડીને સારી પેઢે શીખી ચૂક્યા હતા. તીબેટની તે પહાડી ભાષા હતી. તેમાં નેપાળી અને ચીનાઇ શબ્દોનું મિશ્રણ હતું. મેં તેનીજ બોલીમાં જવાબ આપ્યો: “ સાધુ પૂરૂષ ! અમે પ્રવાસીઓ છીએ અને એકાંતવાસથી દંડાળીને તમારો સહવાસ કરવા આવ્યા છીએ. અમે ભૂખ્યા અતિથિઓ છીએ અને તમારે આંગણે રોટલા તથા એટલાની આશાથી આવ્યા છીએ. ભગવાન બુદ્ધની આજ્ઞાનું તો આપ પાલન કરતા હશો. ”

પોતાનાં ચરમાના કાચમાંથી તે અમારી તરફ તાકી રહ્યો. અમારા ચહેરા પરથી અમને તે ઓળખી શકે તેમ નહોતું એટલે અમારા પોશાક તરફ તેણે દ્રષ્ટિ કરી. જેવાં ફાટેલાં ચીંથરાં તેણે પહેર્યા હતાં તેવાં ચીંથરાં અમે પહેર્યા હતાં. ખુલ્લો-ફાટયો તૂટયો ઝખ્ખો તેણે પહેર્યો હતો અને અમને પણ આ પ્રદેશમાંથી જેવાં વસ્ત્રો મળી શક્યાં તેવાં ખરીદીને પહેરી લીધાં હતાં એટલે અમારા પોશાકનો નમુનો એક સરખો હોય એ સ્વાભાવિક હતું. તેણે કાંઈક શંકાપૂર્વક અમને પૂછ્યું: “ તમે બૌદ્ધ લિસ્ટુઓ છો ? હો તો કયા મઠના છો ? ”

મેં જવાબ આપ્યો: “ હા, અમે લિસ્ટુઓ તો જરૂર છીએ પણ પૃથ્વી નામે ઓળખાતા મઠના લિસ્ટુઓ છીએ અને એ મઠમાં ભૂખ તરસ સાને સરખી લાગે છે. ”

અમારા જવાબથી તે સંતુષ્ટ થએલો દેખાયો, છતાં માથું હલાવીને તેણે કહ્યું: “ અમારા પોતાના પંથના લિખ્તુઓ ન હોય તેવા અબળણ્યા લિખ્તુઓને મઠમાં દાખલ કરવાનો અમારો નિયમ નથી; અને તમે અમારા પંથના લિખ્તુઓ નથી એવી મારી ખાત્રી છે.”

મેં જવાબ આપતાં કહ્યું: “ અને હે પવિત્ર લિખ્તુ ! અતિ-થિઓને ભૂખે મરવા દેવા તે પણ તમારા નિયમની વિરુદ્ધ છે.” એમ કહેતાં ભગવાન બુદ્ધનું એક ઉપદેશવચન હું કડકડાટ મ્હોંએ ખોલી ગયો.

પોતાના કરચલીવાળા મુખ ઉપર આશ્ચર્ય પ્રકટાવતો તે બોલ્યો: “ ઓહો ! તમે શાસ્ત્રગ્રંથો પણ શીખેલા જણાઓ છો, એટલે તમને અમારાથી આશ્રયસ્થાન આપવાની ના નહિ કહી શકાય. પધારો, પૃથ્વીરૂપી મઠના લિખ્તુઓ, પધારો ! પણ રહો, બિચારો પોડીઓ બહાર ટાઢે ધ્રુજેછે, તેનો પણ આપણી દયા પામવાનો અધિકાર છે.” એમ બોલતાં તેણે કોઈને હાક મારી.

તુરતજ એક અતિવૃદ્ધ પુરૂષે દેખાવ દીધો. તે કમરમાંથી વાંકો વળા ગએલો હતો. તેણે આવીને વિકસેલે ડાચે અમારી તરફ આશ્ચર્યથી જોવા માંડ્યું. પેલા લિખ્તુએ તેને કહ્યું: “ ભલા માણસ ! તારું ડાચું તો ખંધ કર ! જો, આ ગરીબ પોડીયાને લઇ જા અને આપણાં દોરની સાથે તેને ખાંધીને તેને ઘાસ નીરજો, જા ! ”

અમે પોડીયા ઉપર ખાંધેલો સામાન છોડીને નીચે ઉતારી નાંખ્યો. પેલો રખારી જેવો ઘરડો પુરૂષ પોડીયાને દોરીને ચાલ્યો ગયો. બિચારો વફાદાર પોડીયો અમારાથી છૂટો પડવા નહિ ઇચ્છતો હોય એમ જણાયું, પણ છેવટે તે તેની સાથે ગયો. પેલો વૃદ્ધ લિખ્તુ કે જેનું નામ કુહિન હતું તે અમને એક ખીજ ખંડમાં લઇ ગયો. ત્યાં દસ

માર સાધુઓ એકઠા થઈને માટીની સગડીની આસપાસ તાપતા બેઠા હતા અને તેમાંનો એક જણ રસોઈ કરતો હતો. અહીંથીજ નીકળતો ધુમાડો પહેલાં અમારા જોવામાં આવ્યો હતો.

તેઓ બધા વૃદ્ધ લિખ્ખુઓ હતા. તેઓમાંનો નાનામાં નાનો લિખ્ખુ પાંસઠ વર્ષથી ઓછી વયનો નહિ હોય. કુહિને અમારી ઓળખાણ આપતાં તેમને કહ્યું: “ આપણા આ અતિથિઓ પૃથ્વી રૂપી મહત્તા લિખ્ખુઓ છે અને તેઓને પણ ભૂખ લાગે છે ! ” કુહિનને અમારો રમૂજ જવાબ એવો ગમી ગયો હતો કે તેણે અમને એ જ રીતે ખીજાઓને ઓળખાવ્યા.

તેઓ અમારી તરફ તાડી રહ્યા અને પછી અમને નમન કરીને અમારા કુશળ વર્તમાન પછી અમને જોઈને આનંદનું દર્શન કરાવવા લાગ્યા. તેઓના આનંદનું કારણ એ હતું કે આ સ્થળે છેલ્લાં ચાર વર્ષમાં કોઈ વાર તેઓએ કોઈ અતિથિના મહેનનું દર્શન પણ કર્યું નહોતું.

અહીં અમારું આતિથ્ય સારી રીતે થયું. અમારે માટે સ્નાનનું ગરમ પાણી તૈયાર કરવામાં આવ્યું, બે જણ અમારા નિવાસ માટે એક ચોરડી સાફસૂદ કરવા ચાલ્યા, અમાર માટે ખીજ કપડાં લાવવામાં આવ્યાં અને પગે પાંદરવાની લાકડાનાં ચાખડીઓ ચાણવામાં આવી. પછી અમને અતિથિગૃહમાટે નિર્માણ કરવામાં આવેલા ખંડમાં લઈ જવામાં આવ્યા. આ ખંડ પરિવ્રમ્ભિત હતો કારણ કે એક વાર ત્યાં એક મહાન મંત્રપુરુષ સ્થિત હતો. અહીં ઠંડી દૂર કરવાને સગડી સળગાવવામાં અને પછી અમારા આશ્ચર્યની વચ્ચે અમારે માટે સારાં સ્વચ્છ વસ્ત્રો જેમાંનાં કોઈ રેશમનાં પણ હતાં તે લાવવામાં આવ્યાં. અમે સારી પેઢે સ્નાન કરીને એ વસ્ત્રો ધારણ

કર્ચી. પછી અમને ભોજન માટે રસોડામાં લઈ જવામાં આવ્યા. ત્યાં અમને દૂધમાં બનાવેલી લોટની રાખનું મીઠું ભોજન પીરસવામાં આવ્યું. અહીં ! ભોજન ખરેખર મીઠું અને રચિકારક હતું અને અમે પેટ ભરીને ખાધું. લલિતે તો એ રાખના વાડકે વાડકા ભરીને પીવા માંડ્યા, અને પેલા લિખ્ખુઓ તેની તરફ આશ્ચર્યથી જોઈ જ રહ્યા હતા એટલે મેં તેને કહ્યું: “ લાઈ લલિત ! હવે સખર કર, આ ગિયારા લિખ્ખુઓ તારો ખોરાક જોઈને ગભરાય છે ! ” મેં એક લિખ્ખુને બીજા લિખ્ખુ પ્રત્યે ધીમે ધીમે એમ કહેતાં સાંભળ્યો હતો કે “ જો આ પૃથ્વી રૂપી મહત્તા લિખ્ખુઓ રોજ રોજ આટલો આહાર કરશે તો આપણો ડોહાર શિયાળામાં જ ખત્તાસ થઈ જશે, યહી આપણે ખાધશું શું ? ” આથી લલિતે અને મેં થોડાં ઉણાં પેટ રાખીને પણ ભોજન આટોપ્યું અને જમી ઉઠીને જૌધ ધર્મના કેટલાક મંત્રોનો ઉચ્ચાર કર્યો. અમારો એ મંત્રાચ્ચાર વિધિ જોઈને લિખ્ખુઓ બોલી ઉઠ્યા: “ અહો ! અહો ! તમે તો સાચા માર્ગાનુસારી છો, ધન્ય, ધન્ય ! ”

લલિતે જવાબ આપ્યો: “ હા, લિખ્ખુવરો ! અમે સોળ વર્ષથી સાચા માર્ગાનુસારી બન્યા છીએ; પરંતુ હે મહાનુભાવો ! તમારી પાસે તો હજી અમે બાળક રૂપ જ છીએ અર્થાત્ માર્ગિક-મણમાં પહેલાં ડગલાં ભરનારાજ છીએ. જે માર્ગ આકાશ જેટલો ઉંચો, સમુદ્ર જેટલો ઊંડો અને પૃથ્વી કરતાં વિશેષ લાંબો છે તેમાં અમે માત્ર આગળ વધનારા અભ્યાસીઓજ છીએ. એ માર્ગને અનુસરવાનું સાચું શિક્ષણ હજી અમારે પ્રાપ્ત કરવું છે અને તેટલા માટે એક અદ્ભુત સ્વપ્નની પ્રેરણાથી અમે તમારી પાસે આવ્યા છીએ. અમે સાંભળ્યું છે કે સર્વથી ઉચ્ચ લિખ્ખુઓ, બાવાઓ અને સાધુઓ તો આ પ્રદેશમાં જ રહે છે. ”

કુકેન તુરત બોલી ઉઠ્યો: “ હા, તે જ લિખ્ખુઓ અમે છીએ. અહીંથી પાંચ માસની મુસાફરી સુધીના પ્રદેશમાં ખીજે કોઈ મહંજ નથી. પણ હા લાઈ! ” કુકેન નિસાસો નાંખીને આગળ બોલ્યો: “ અમે સંખ્યામાં બહુ થોડા રહ્યા છીએ. ”

પછી અમને આરામ લેવાને માટે અમારી ઝોરડીમાં લઈ જવામાં આવ્યા. ત્યાં સુંવાળા ઘાસના પિછાના પર અમને સૂવાનું મળ્યું કે જેવું પિછાનું અમને કેટલાક મદિનાથી મળી શક્યું નહોતું. બરાબર ચોવીસ કલાકની ડાંચ લઇને અમે ઉઠ્યા ત્યારે અમને સારી પેટે તાજગી મળેલી જણાઈ.

પ્રકરણ ૪ થું.

કુકેનના પૂર્વાવતારનું વિચિત્ર કથાનક.

એ પ્રમાણે અમે આ મહામાં દાખલ થયા અને અમે ત્યાં ૭ માસ જેટલો વખત રહ્યા. થોડા દિવસમાંજ એ ભલા અને સરળ સ્વભાવના લિખ્ખુઓનો વિશ્વાસ અમે સંપાદન કર્યો અને તેથી અમે આ સ્થળનો ઇતિહાસ જાણી શક્યા. આ ઇતિહાસ એવો હતો કે આ મહામાં પહેલાં સેંકડો સાધુઓ રહેતા હતા. મહાનાં જે મહાનો બિમાં હતાં અને ખંડેર થઇને પડેલાં હતાં તે ઉપરથી ત્યાં સેંકડો સાધુઓનો નિવાસ હોય તે સત્ય લાગતું હતું. ત્યાં આવેલી કાળનો ઘસારો પામેલી ખુદ્દની જંગી પ્રતિમા ઉપરથી પણ લાગતું હતું કે આ સ્થાન જરૂર અત્યંત પ્રાચીન સમયનું હશે. કુકેને કહેલી

વાત ઉપરથી એમ માલૂમ પડતું હતું કે ખસો વર્ષ પૂર્વે રણની પેઠે પાર આવેલા પર્વતોની જંગલી જાતોના લોકોએ આવીને મહત્ત્વ ઝંઘા સાધુઓને મારી નાંખ્યા હતા. એ જંગલી લોકો અગ્નિ-પૂજક હતા. માત્ર થોડા સાધુઓજ તેમાંથી બચ્યા અને ત્યારપછી લગભગ દોઢસો વર્ષ સુધી મહામાં કોઈ વસ્તું નહિ. છેવટે કુહિન જ્યારે જીવાન હતો ત્યારે તેને એવું લાગ્યું કે આ મહત્ત્વ જાતના વખતના સાધુઓમાંજ એક કુહિન નામના સાધુનોજ પોતે અવતાર હતો અને તેથી પોતે તે મહામાં જઈને રહેવું એ પોતાની દરજ્જા હતી. ત્યાં જઈને રહેવાથી પોતાને અદ્વૈત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થશે એમ કુહિનને લાગ્યું. આથી તે બીજા જિજ્ઞાસુઓને એકઠા કરીને અને મોટેરાઓનો આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કરીને અહીં આવીને રહ્યા હતા. ત્યાં નિવાસ કરવા આવતાં તેમને ઘણી મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડી હતી. અહીં આવીને રહ્યાને કુહિન તથા બીજાઓએ પચાસ વર્ષ થયાં હતાં અને બાહ્ય જગત સાથેનો બધો સંપર્ક તેમણે છોડી દીધો હતો. પરંતુ તેમાં નવા નવા જિજ્ઞાસુઓ ઉમેરાતા હતા, પરંતુ છેવટે નવી ભરતી બંધ થતાં મહાનિવાસીઓની સંખ્યા ઓછી થતી જતી હતી.

“અને પછી શું થયું?” મેં પૂછ્યું.

કુહિને જવાબ આપ્યો: “પછી કંઈ નહિ. અમે અહીં રહીને પુષ્કળ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું છે. મૃત્યુ પછી અમે સ્વર્ગલોકની જ પ્રાપ્તિ કરવાના છીએ, અને નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરવા માટે હવે અમારે બીજા જીવોની પેઠે બહુ અવતારો લેવા નહિ પડે. જગતની માયાને ત્યાગ કર્યા પછી અમારી બીજી ઇચ્છા પણ શી હોય?”

અહીં વસીને લિખ્ખુઓ જ્ઞાન, ધ્યાન અને સમઘિમાં પુષ્કળ

વખત ગાળતા અને પાકીના વખતમાં ખેતી કરતા તથા ગામો ઉછેરતા. એ રીતે તેઓ પોતાનું જીવન વૃદ્ધ થઇને પૂરું કરતા અને પોતાની માન્યતા પ્રમાણે સ્વર્ગે સંચરતા.

અમે આ મઠમાં આવીને રહ્યા તેને બીજે જ દિવસે શિયાળો સખત બેરમાં શરૂ થયો અને એટલો બધો બરફ પડવા લાગ્યો કે પર્વતની સામેથી શરૂ થતું આખું રણ બરફથી ભરાઇ ગયું. દરે ત્યાંસુધી શિયાળો પૂરો થાય નહિ અને વસંત ઋતુ ખેસે નહિ ત્યાંસુધી આ મઠમાંથી નીકળીને અમે આગળ પ્રવાસ કરી શકીએ એવું અમને લાગ્યું નહિ. એવા તોફાની વાતાવરણમાં પ્રવાસે નીકળવું તે મોતને બાળી બેઠને મોતરવા બરાબર હતું. અમે અમારી આ મુશ્કેલી કુઠિનને કહી સંભળાવી. અમારે બેઠને લાગ્યો વખત મઠ ઉપર પડે તેવી અમારી ઇચ્છા નહોતી. અમારી પાસે નાણું હતું એટલે અમે થોડી મહેરોના બદલામાં અમને અહીં રહેવા તથા ખાવા દેવાની કુઠિન પાસે માંગણી કરી, પણ તેણે કહ્યું કે “અમે નાણાંને અડકતા પણ નથી, અને અમારે નાણું જોઇએ પણ નહિ; અને આપત્તિના સમયમાં અમે અનિચિનો ત્યાગ કરવામાં પાપ સમજીએ છીએ એટલે તમે અહીં સુખથી રહી શકશો. અમારી પાસે અનાજનો બધો મર્યાદિત છે, પરંતુ તમે અહીં જેટલો વખત રહો તેટલો વખત અમને ખેતીના કામમાં થોડી થોડી મદદ કરતા રહેશો તો તમારી મહેનત જેટલો વધુ પાક અને નીપજની શકીયું અને એ રીતે અમને બદલો મળી રહેશે, માટે તમે કશી ચિંતા કરશો નહિ.” આ માયાળુ જવાબથી અમારી ચિંતા ટળી, બેઠે કુઠિનની આશા તો એવી જ દશે કે અમે પણ અહીં તેમના જેવા જ લિખ્ખુ બનીને મૃત્યુપર્યંત રહીયું, ભગવાનનું ભજન કરીયું અને સત્સની શોધના માર્ગોનુંસારી બનીયું.

પૂર્વે પણ અમે ઘણાંએ મઠમાં રહી ચૂક્યા હતા એટલે અહીંના રીતરીવાજ પ્રમાણે વર્તતાં અમને કશી મુશ્કેલી પડી નહિ. અમે પતિત, પાપી કે બ્રજાચારી નથી પણ પ્રભુને માર્ગે વળી ચૂકેલા છીએ એ તેમના સમજવામાં આવી ગયું હોવાથી તેમનો અમારી પરનો પ્રેમ વધવા લાગ્યો. અહીં અમને રહેવાનાં સુખ સગવડ મળ્યાં, પણ અમારાં અંતઃકરણ તો માયાની શોધનાં ભૂખ્યાં હતાં ! અમે હવે એ શોધથી બહુ દૂર રહ્યા નથી એમ અમને લાગતું હતું. અમારો અંતરાત્મા અમને એમ કહેતો હતો, પરન્તુ અમને હજી કશી દિશા સૂજતી નહોતી. ચોપાસ બરફ વરસી રહ્યો હતો. બરફના નાના મોટા ડુંગરા બની ગયા હતા અને તેમાં જો કોઈ મુસાફર સપડાયો હોય તો તેને માટે એ મોતનો જ સોદો થઈ પડે ! આ કારણથી આ મઠમાં જ રોકાઈ રહ્યા સિવાય અમારો કૂટકો નહોતો.

સહલાગ્યે આ મઠમાં જૂતા વખતનાં કેટલાક પુસ્તકોનો સંગ્રહ હતો. કેટલાંક પુસ્તકો ફારસી-તુર્કીને લીખાઈ ગયાં હતાં, પરન્તુ કેટલાંક સારાં અને વાંચી શકાય તેવાં હતાં. આ પુસ્તકો જોવા-વાંચવાની કુઠિને અમને પરવાનગી આપી હતી, એટલે તે પાછળ અમારો વખત ઠીક જવા લાગ્યો. મોટે ભાગે તેમાં બૌદ્ધમતનાં હસ્તલિખિત અને શિક્ષા છાપથી છાપેલાં પુસ્તકો હતાં. એ બધી બતનાં પુસ્તકો અમે વાંચી શકીએ તેમ નહોતું, પરન્તુ દેવનાગરી લિપિનાં પુસ્તકો અને ગ્રીનાથ લિપિનાં પુસ્તકો અમે વાંચી શક્યા. ગ્રીનાથ લિપિ અમે આ પ્રદેશમાં આવ્યા પછી શીખ્યા હતા. આ પુસ્તકોમાં અમલના પુંડાશી ગાંધેશ એક હસ્તલિખિત ચોપડો અમારા જોવામાં આવ્યો. આ ચોપડો જૂદા જૂદા વખતમાં જૂદે જૂદે લાથે લખાયો હોય તેમ જણાતું હતું અને તેનાં પાછલાં પાનાં કેટલાક ભાગમાં ત્રેલક ઠેરાં હતાં. તે

વાંચતાં વાંચતાં અમને સમજાયું કે આ મઠમાં પૂર્વે થઈ ગયેલા મહંતો-લામાઓની એ નોંધવહી હતી. તેઓ આમાં પોતાના જ્ઞાન-ધ્યાન-સમાધિના અનુભવોની નોંધો લખતા. આવી નોંધો વાંચતાં અમને કેટલુંક તો ન સમજી કે અનુભવી શકાય તેવું લાગ્યું; પરંતુ તેના છેવટના ભાગનાં એક-બે પાનાંમાં અમે એક અદ્ભુત વાત વાંચી. એ વાત આજથી લગલગ અઢીસો વર્ષ પૂર્વે લખાઈ હતી. દુહિન અહીં પોતાના સાથીઓને લઈને આવી રહ્યો ત્યારપહેલાં આ મઠ ખસેલો વર્ષ નિર્જન પડી રહ્યો હતો અને તે પહેલાં ત્યાં જે લિખ્ખુઓ તથા સાધુઓ રહેતા તેમાંના એક મહંતને હાથે એ પાનાં-માંની વાત લખાઈ હતી. તે વાતોનો સાર નીચે મુજબ હતો.

“ આ વર્ષના ઉનાળામાં એક મોટા વાવાઝોડા પછી રણની રેતીમાં મઠના એક લિખ્ખુના જોવામાં એક અળણ્યો માણસ આવ્યો. રણની પેલી પારના પહાડોમાં રહેતા લોકોમાંનો એ માણસ હતો. રણની પેલી પાર લોકો વસે છે એવી દંતકથા અહીં કોઈ કોઈ વાર સાંભળેલી, પણ હવે એ વાત ખરી લાગે છે. એ માણસ જીવતો હતો પણ તેની પાસે તેની જાતના ખીજ બે માણસો વાવાઝોડામાં સપડાઈને મરણ પામેલા જોવામાં આવ્યા હતા. તે રણમાં કેવી રીતે આવી ચડ્યો તે વિષેની વાત કહેવાની તેણે ના કહી, પણ માત્ર એટલું કહ્યું કે અમારી જાતના લોકો અને દુનિયાની ખીજ જાતિઓ વચ્ચે અતિ પ્રાચીન કાળમાં વહેવાર ચાલતો હતો તે અનેક સૈકાથી બંધ થઈ ગયો હતો. એ પ્રાચીન માર્ગે માત્ર પોતે કાંઈ કારણથી નીકળી પડ્યો હતો. તેની સાથેની વધુ વાતચીત ઉપરથી અમે એટલું સમજી ગયા કે તેની સાથેના જે બે માણસો મરણ પામ્યા હતા તેમણે કાંઈ ગુન્હો કર્યો હતો અને તે ગુન્હા બદલ તેમને મોતની સજા ફરમાવવામાં આવી હતી,

તેઓ જીવ બચાવવાને નાસી છૂટ્યા હતા અને તેમની સાથે પેલો જીવતો માણસ પણ નીકળ્યો હતો. નાસીને બચી જવાનો બીજો કોઈ માર્ગ નહિ હોવાથી દંતકથામાં જ માત્ર જળવાઈ રહેલા રણની અંદરના પ્રાચીન માર્ગે તેઓ ભવિષ્યના ઉપર આધાર રાખીને નીકળી પડ્યા હતા. તે માણસે વધારામાં એમ પણ કહ્યું હતું કે રણની પેલી પારના પર્વતોની પાછળ સુંદર પ્રદેશ આવેલો છે, તે પ્રદેશ રસાળ છે, પરંતુ અનાવૃષ્ટિ અને ધરતીકંપોનો બહુ ઉપદ્રવ છે એટલે દુકાળો પડે છે, મહામારી ચાલે છે, અને લોકો ભારે સુખમાંથી કારમા સંકટમાં પડતાં વાર લાગતી નથી. ધરતીકંપના આંચકા તો અમારા મઠવાળા પહાડસુધી પણ કોઈ કોઈ વાર વર્તાય છે.

“એ માણસે બીજી એવી વાત કહી કે તે પ્રદેશના લોકો લડાઈ કરી જાણનારા અને શરવીર હતા પણ મોટે ભાગે ખેતીનો જ ધંધો કરતા હતા. તે લોકો માત્ર ત્યાં જ હંમેશાં રહેતા આવ્યા હતા, અને તેમની ઉપર મગ્ગી રાજનું રાજ્ય હતું. મગ્ગી રાજના રાજ્યની સ્થાપના વિષે એ માણસે પોતાના પ્રદેશમાં ચાલી આવતી દંતકથા ઉપરથી એવી વાત કહી કે હજારો વર્ષ ઉપર સીકંદર નામના કોઈ રાજાએ યુદ્ધ ભગવાનના દેશ ઉપર હલ્લો કર્યો હતો અને ગંગાનદીની આસપાસના મુલકમાંથી લોકો નાસી નાસીને ઉત્તર દિશા પર જતા હતા. એ નાસી ગયેલા લોકોએ ત્યાં જઈને હજારોની સંખ્યામાં વસવાટ કર્યો હતો અને તેઓ મગ્ગી લોકો કહેવાતા હતા. પાછળથી તે લોકોમાં સીકંદરની સેનાના કેટલાક લોકો પણ ત્યાં ગયા હતા અને વસ્યા હતા અને તેઓ પણ મગ્ગી લોકોમાં ભળી ગયા હતા. તે લોકોએ મગ્ગી લોકોને લડવાની નવી નવી રીતો પણ શીખવી હતી. સીકંદરનું નામ તો અમે સાંભળ્યું

છે અને મગધના લોકો દેશ છોડીને ખીજે વસવા ગયા હશે, પણ તેઓ જ આ મગ્ગી લોકો હશે કે નહિ તે કહી શકાય નહિ.

“ એ અજ્ઞાણો માણસ એમ કહેતો હતો કે તેના દેશના લોકો આશા નામની એક જીવતી દેવીને પૂજે છે. એ દેવી વંશ-પરંપરાથી તે લોકોનું રક્ષણ કરતી આવી છે; તે ત્યાં એક મોટા પહાડમાં રહે છે અને સૌ તેનાથી ખીંહે છે તથા તેને પૂજે છે; પરંતુ તે એ પ્રદેશની રાણી નથી અને રાજ્ય ચલાવતી નથી. રાજ્ય તો મગ્ગી વંશનાં રાજા-રાણી ચલાવે છે અને તેના રાજ્ય કારભારમાં આશા દેવી જરાએ હાથ ધાલતી નથી. આશા દેવીને અલિદાન દેવામાં આવે છે અને જેની ઉપર તેનો કોપ ઉતરે છે તે મરી જાય છે. મગ્ગી રાજા રાણી પણ તે દેવીથી ખીંહે છે. છતાં દેવીની અને રાજા-રાણીની પ્રજાઓની વચ્ચે ઘણી વાર લડાઈઓ થાય છે અને ખેડેલી પ્રજાઓ વચ્ચે વેર-ઝેર ચાલ્યા કરે છે.

“ તે માણસે એવું કહ્યું કે એ આશા નામની જીવતી દેવી અમર છે અને કોઈ વાર મરતી જ નથી, ત્યારે અમે તેને કહ્યું કે તું જૂઠું બોલે છે, કારણકે આ દુનિયામાં કોઈ અમર હોતું જ નથી. વળી તેની અદ્ભુત શક્તિની વાતો સાંભળીને અમે ખૂબ હસ્યા. આથી તે માણસ અમારી ઉપર બહુ ગુસ્સે થયો. તેણે એમ કહ્યું કે અમારા યુદ્ધ ભગવાન કરતાં પણ આશા વધારે શક્તિવાળી હતી અને જે તે કોપાયમાન થાય છે તો તેનો ભયંકર અદ્ભો આપીને પોતાની શક્તિ બતાવી આપે છે.

“ પછી અમે એ માણસને ખવડાવીને મઠમાંથી રજા આપી દીધી. તે જતાં જતાં કહેતો ગયો કે ‘ હવે સાચું કોણ કહે છે તેની ખબર વખત જતાં પડશે. ’ પછી તેનું શું થયું તેની અમને

અમર નથી. તેના દેશમાં જવાનો રસ્તો ખતાવવાની પણ તેણે અમને ના કહી. અમે તો એમ માન્યું કે તે કાંઈ ભૂત પિશાચ હશે અને અમને ખીવડાવવા આવ્યો હશે પણ તે પોતાના હેતુમાં ફાવ્યો નહિ."

એ ચોપડામાં આ મતલબનું લખાણ અમે વાંચ્યું અને અમે ચમકી ગયા. અમારામાં તેથી આશા અને ઉત્સાહ સ્પુર્યો. એ મોટા ચોપડામાં ખીજે ક્યાંય આ અજાણ્યા પ્રદેશની વાત નહોતી અને અમે એ લખાણ વાંચ્યું ત્યારપછી માત્ર એક બે પાનાં ખીજ આખતોનાં લખેલાં હતાં, ત્યારપછીનો ચોપડાનો ભાગ કોરો હતો. અમે અનુમાન કર્યું કે ત્યારપછી થોડા વખતમાં જ એ મડતો ધ્વંસ થયો હશે અને જંગલી લોકોએ તેમાં વસના સાધુઓને મારી નાંખીને ચાલતી પકડી હશે. ત્યારપછીનાં અનેક વર્ષો સુધી એ મઠ એમને એમ ઉજ્જડ પડ્યો રહ્યો હોવો જોઈએ. અમને આથી એવી પણ શંકા ઉપજી કે જો પેલા અજાણ્યા માણસે ગુસ્સે થઈને ત્યાંથી વિદાય લીધી હતી તેણે આપેલી ધમકી પ્રમાણે પેલી આશા નામની દેવીનો કોપ ઉતરવાથી જ શું આ મડતો ધ્વંસ થયો હશે? અમારા મનમાં એમ થયું કે એ આશા તે કોણ અને કેવી હશે?

આ વિગત જાણ્યા પછી ખીજે દિવસે અમે કુકેનને સમજાવીને એ પુસ્તકભંડારમાં તેડી ગયા. તેને અમે પેલો ચોપડો ખતાવ્યો અને તેમાંનું પેલું લખાણ પણ વંચાવ્યું. પછી મેં તેને પૂછ્યું: "આપ આ વિષે કાંઈ વધુ જાણો છો?"

કાચખાની પેટે ડાકું દલાવીને તેણે કહ્યું: "ના, ના, મને ખાસ વધુ અમર કશી નથી. સીકંદરે હિંદુસ્તાન દેશ ઉપર

અડાઈ કરી ત્યારે મગધના લોકો નાસીને આ પ્રદેશમાં આવ્યા હતા તે વિષે હું થોડું જાણું છું.”

અમે તેને તે વિષેની પોતાની માહિતી પૂછી ત્યારે કુઉને શાન્ત રીતે કહેવા માંડ્યું: “ભગવાન યુદ્ધનો ધર્મ સ્થપાયાને તે વખતે થોડાં વર્ષો થયાં હતાં. એજ સમયે હું મારા આજથી પૂર્વના તોતેરમા અવતારમાં આ જ મઠમાં એક ભિખ્ખુ તરીકે રહેતો હતો. આ મઠ તે વખતે નવોજ બંધાયો હતો અને મગધથી નાઠેલા લોકો આ બાબુએ થકને જ આગળ ગયા હતા.”

આ વિચિત્ર વાત સાંભળીને હલિતને બહુ હસવું આવવા લાગ્યું, એટલે મેં તેને છૂપી રીતે જોદો મારીને ચૂપ રહેવાનો ઇશારો કર્યો. હલિતે છીંક ખાવાને બદલે મ્હોં બાબુએ ફેરવીને થોડું હસી લીધું અને પછી તે મ્હોં કાવડું રાખીને બેઠો. તે કુઉનને એમ માલૂમ પડ્યું હોત કે અમે તેની હાંસી કરી રહ્યા છીએ તો તેને જરૂર માહું લાગત અને ‘આગળ વાત કહેવાનું તે માંડી વાળત. મેં કુઉનને જ્ઞાનપિપાસાથી પૃચ્છા કરી: “હે ભિક્ષુવર! એટલા બધા ભવોની વાત તમને શી રીતે યાદ આવી?”

કુઉને કહ્યું: “સામાન્ય માણસોને આગલા ભવની વાત સાબરતી નથી એ વાત સાચી છે, પરંતુ જે યુદ્ધે બતાવેલા માર્ગમાં આગળ વધેલા છે તેમને ઘણી વાર આગલા ભવોની વાત યાદ રહે છે. દાખલા તરીકે, અત્યારસુધી મને આ વાત યાદ આવી નહોતી, પરંતુ આ લખાણ તેં મને વંચાવ્યું એટલે હવે બધી વાત મને યાદ આવે છે. જાણે આ બાબુએથી મગધના પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને બાળકોનાં ટોળે ટોળાં પસાર થઈ રહ્યાં છે. હું અને મઠમાંના બીજા ભિખ્ખુઓ યુદ્ધ ભગવાનની પેલી પ્રતિમાની

પાસે ઉભા ઉભા તે ટોળાંને જતાં જોઈએ છીએ. એ ટોળામાં એક અગ્રગણ્ય પુરુષ હતો જેનું નામ અત્યારે મને સાંભરતું નથી. એ વીર પુરુષે અમારા મઠમાં આવીને પોતાને માટે, પોતાની સ્ત્રીને માટે અને બાળકોને માટે રાતની રાત સૂઈ રહેવાની માંગણી કરી. તે ઉપરાંત તેણે થોડા ખોરાકની અને રણ પસાર કરવા ભોમીયાની પણ માંગણી કરી. તે વખતના મઠના વડા લામાએ કહ્યું કે અમે અમારા મઠમાં સ્ત્રીને આશ્રય આપી શકતા નથી કારણકે તે અમારા ધર્મશાસ્ત્રની વિરુદ્ધ છે. તે માંગથી વીરે જવાબ આપ્યો કે જો તમે મને મારી માંગણી પ્રમાણેની સગવડ તથા સાનગ્રી નહિ આપો તો હું તમને બધાને મારી તદ્વારથી કાપી નાંખીશ અને તમારા મઠને સગગાવી દઇશ. ક્રોધે મરી જવાથી ખરાબ યોનિમાં અવતાર મળે એટલે અમે છેવટે તેની માંગણી સ્વીકારી અને એમ ઠરાવ્યું કે ધર્મશાસ્ત્રની વિરુદ્ધ એટલું આવરણ અપ-ત્તિના સમયમાં કરવું પડશે તેના બદલામાં પાછળથી પ્રાયશ્ચિત્ત કરીયું. મેં એ વીરની સ્ત્રીને જોઈ નહોતી પણ તેની સાથે એક સાધ્વી જેવી બીજી સ્ત્રી હતી તેને જોઈ હતી. પણ હા ! હા ! હે ભગવાન ! ”

“ કેમ પછી શું થયું ? ” મેં ચમકીને પ્રશ્ન કર્યો.

“ હા ! એ વીરને અને તેની સાથેનાં બીજાં બધાંને હું બુલી ગયો હતો, પરંતુ એ સાધ્વીને હું બુલી શક્યો નથી ! તે મારા સ્મરણમાં દરેક ભવે જડાઈ રહી છે. એ સાધ્વીના નિવાસ માટે હું મઠનો એક ખંડ વાળી બૂડીને સાફ કરી રહ્યો હતો, એટલામાં તે અંદર દાખલ થઈ, પોતાના મુખ ઉપર ઢાંકેલો છુરખો તેણે ફેંકી દીધો, અને તે કાંઈ કાંઈ બાબતોના મને સવાલ પૂછવા લાગી

તથા મારી સાથે વાતો કરવા લાગી ! એક બિખ્ખુ તરીકે તેના મુખ સામે જોવાની કે તેની સાથે વાત કરવાની મારી તો જરાએ ઇચ્છા નહોતી પણ તે પૂછે એટલે જવાબ તો દેવો પડે ને ?”

“ શું ? શું ? તે સાધ્વી કોના જેવી હતી ? ” લલિતે અત્યંત આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ તે કોના જેવી હતી એમ પૂછે છે ? તે સવાલનો હું શો જવાબ આપું ? તે લાવણ્યની મૂર્તિ હતી, જ્યવંત ઉષા હતી, આકાશમાં વિરાજતી શુક્રનારા હતી, વસંતમાં ખીલેલી પુષ્પવત્તા હતી ! ભાઈ, તે કેવી સુંદર હતી એ પ્રશ્ન કૃપા કરીને તું મને પૂછીશ મા, કારણકે તેના સૌંદર્યનું વધુ વર્ણન કરવાની મારામાં શક્તિ નથી. હાય, હાય, હું ઉંચે ચડવાને મથતો જાઉં છું છતાં અથડાઈને નીચે ને નીચે પડતો જાઉં છું ! હા, હું કેવો પાપી અને અધમ છવ છું તે કબ્બા કરીશ. તમે ધારતા હસો કે હું પવિત્રમાં પવિત્ર મૂર્તિ છું, પણ નહિ, હું તો અધમ પ્રાણી છું ! તે સાધ્વી-નહિ, નહિ-અસરા ના, ના-દેવીએ મારા અંતઃકરણમાં જે અગ્નિજ્વાળા સળગાવી છે તે હજી પૂરી જળા રહી નથી કે બુઝવાઈ ગઈ પણ નથી !”

એટલું બોલતામાં કુઉનની આંખોમાંથી અશ્રુધારાઓ વહી નીકળી અને તેના ચશ્માને ઢીંજવી રહી. તે આગળ બોલ્યો : “ એ દેવીનો હું પૂજારી બન્યો ! તેણે મને પૂછ્યું કે તું કોને ઉપાસે છે ? મેં કહ્યું કે હું પરમ અર્હત બુદ્ધનો ઉપાસક છું. તેણે મને કહ્યું કે બુદ્ધની ઉપાસના દ્વારા તારે જો નિર્વાણપ્રાપ્તિ કરવી હોય તો તું એક બીજી દેવીની ઉપાસનાનો કમ પૂરો કર. તેમ કર્યા વિના તને બુદ્ધની ઉપાસના કશા આપશે નહિ. મેં પૂછ્યું કે એ દેવી વળી કોણ છે ? તેણે કહ્યું કે ‘ પ્રકૃતિ દેવી. ’ મેં પૂછ્યું કે એ દેવી ક્યાં

છે ? તે એકદમ મારી સમીપે પોતાના પૂર બહારમાં આવીને ઉભી અને પોતાની છાતી ઉપર આંગળી મૂકીને બોલી : ' હું પોતે જ એ દેવી છું, હવે મારે પગે પડ, મારી ઉપાસનાનો ક્રમ પૂરો કર, તે પહેલાં તું નિર્વાણને પામીશ નહિ ! ' અને ઓ મારા અતિથિઓ ! ખરેખર હું તેને નમી પડ્યો ! મેં તેની ચરણરજ મસ્તકે ચડાવી અને પછી હું શરમતો માર્યો તૂટેલા જીગરે તેની પાસેથી નારી ગયો ! તે વખતે તે દેવી હસી અને બોલી : ' ઓ બુદ્ધના ઉપાસક ! ત્યારે તું સ્વર્ગલોકમાં પહોંચે ત્યારે તું મને યાદ કરજે ! હું માત્ર બદલાઈ છું ખરી, પણ કદાપિ મરતી નથી, અને સ્વર્ગલોકમાં પણ હું તારી સાથે જ હોઈશ, કારણકે જે એકવાર પ્રકૃતિની પૂજા કરે છે તેની સાથે હમેશાં પ્રકૃતિ રહે છે ને રહે છે. ' અને પ્રકૃતિએ કહેલી એ વાત ખરી છે. મેં મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું, ખૂબ તપસ્યા કરી, ખૂબ દેહદમન કર્યું, પરંતુ એ પ્રકૃતિ દેવીના પ્રભાવને હું હજી વિસરી શકતો નથી ! હું બુદ્ધને ઉપાસું છું પરંતુ પ્રકૃતિનો કેવળ ત્યાગ કરીને નહિ. પ્રકૃતિનો ત્યાગ કરીને નિર્વાણપ્રાપ્તિ કરી શકાતી હશે એમ મને લાગતું જ નથી. "

જે હજાર વર્ષ પૂર્વેનાં પોતાના ડોઘ અવતારમાં જોએલી એક સુંદર સાધ્વી, દેવી કે અપ્સરાનું આ સ્વપ્નના જેવું કુતિનનું કથાનક અમને બહુ જ ચમત્કારિક લાગ્યું. અમે એ દેવી મંમંધી કુતિનને જિજ્ઞાસાવૃત્તિથી કંઈ કંઈ પ્રશ્નો પૂછ્યા અને વધુ વિગત મેળવવા યત્ન કર્યો પણ તેથી કંઈ ખાસ વધુ જાણવાનું મળ્યું નહિ. તેણે એટલું કહ્યું કે એ સ્ત્રી અથવા દેવી બીજે દિવસે જ મહામાંથી પેલા મગધના વીર પુરુષની સાથે ચાલી ગઈ હતી અને સારપછી ડોઘ વાર તે ફરીથી જોવામાં આવી નહોતી. મગધમાંથી

જે લોકો આ તરફ ઉતરી પડ્યાં હતાં તે લોકોને દોરી જનાર પેલો માગધી વીર અને તેની પત્ની કહેવાતાં હતાં, પરંતુ ખરી વાત એ નહોતી. તેમને બધાને ખરી રીતે એ તરફ એંચી જનાર તો આ પ્રકૃતિ દેવી જ હતી. એ દેવીની ઇચ્છાને અનુસરીને જ પેલો વીર, તેની સ્ત્રી, અને બીજા બધા લોકો તે તરફ વસવા જતાં હતાં. એ વીર પુરુષની સ્ત્રીને આ દેવી તરફ ખૂબ આલુભ્યો હતો. રણુ અને પર્વતોની પેલી મેર બધા લોકોને લઇ જઇ ત્યાં તે દેવી નવો પ્રદેશ વસાવવા ઇચ્છતી હતી અને પછી તે લોકોમાં પોતે પુજવા ઇચ્છતી હતી.

કુહિનને અમે પૂછ્યું કે એ રણુની પારના પર્વતોની પેલી મેર કોઇ વસતીવાળો પ્રદેશ છે ? કુહિને કંટાળીને જવાબ આપ્યો કે “હું માનું છું કે ત્યાં વસતી હોવી જોઇએ ખરી. કાંતો આ અવતારમાં કે પછી પૂર્વના કોઇ અવતારમાં મેં એવું સાંભળ્યું છે કે ત્યાંના લોકો અગ્નિને પૂજે છે. આ મહનો એક ભિખ્યુ આજથી ત્રાસેક વર્ષ પૂર્વે એકવાર એકાંત ધ્યાન કરવાને એક ઉંચી ટેકરી પર ચડ્યો હતો તેણે એક તેજનો મોટો અંખાર રણુની પેલી મેરથી પ્રકટતો જોયો હતો એમ તે કહેતો હતો; પછી તેને કાંઇ એવું સ્વપ્ન આવ્યું હોય કે આભાસ માત્ર થયો હોય તો તેની વાત તે જાણે. વળી હા, તેજ વખતે એક મોટો ધરતીકંપ થયો હતો તે મને ઝરાબર યાદ આવે છે.”

એટલી વાત ક્યાં પછી કુહિન ચાલ્યો ગયો અને એક અઠવાડીયા સુધી તે કોઇની સાથે કશું બોલ્યો નહિ પણ તેણે મૌનવ્રત પાળ્યું. પેલી પ્રકૃતિદેવીનું રમણીય સ્વરૂપ જ તેના અંતરમાં ઉત્તરાઇ આવ્યું હશે એમ અમે માન્યું. અમે તો રોજ કુહિનની આ

વાત વિષે જ માંહોમાંહે વાતો ચલાવતા હતા અને છેવટે અમે નિશ્ચય કર્યો કે અમારે પણ એકવાર કુંચા ગિરિશિખર પર ચડીને રણની પેલી મેરતું દર્શન કરવું જ.

પ્રકરણ પ મું.

દિવ્ય જ્યોત.

એક અઠવાડીયું વીતી ગયું. બરફ પડવો અંધ થયો અને પડેલો બરફ સારી પેઠે જમી ગયો એટલે તેની ઉપર ચાલી શકાય તેવી સ્થિતિ થઈ. વાવાઝોડું હવે થતું નહોતું. અમે હવે નીકળવાનો વિચાર કર્યો. લાંબો વખત મઠમાં ભરાઈ બેસવાથી અમને ગમતું નથી એવું ખ્દાનું કાઢીને અમે એકાદ-બે દિવસ બહાર ફરવા જવાનો સંકલ્પ જાહેર કર્યો. શિકાર કરવા જવાનું જે કહીએ તો આ અહિંસાના ઉપાસકોનો અણગમો અમારી ઉપર ઉતરી પડે એટલે અમે ફરવા જવાનું જ ખ્દાનું કાઢ્યું. કુહિને અમને સમજાવ્યું કે આવી ઋતુમાં ફરવા જવું એ જોખમભરેલું છે છતાં અમે તો અમારો સંકલ્પ છોડ્યો નહિ. કુહિને અમારી સાથે એક ભોમીયા તરીકે માણસ મોકલવાનું કહ્યું અને અમે તે માણસની સેવા સ્વીકારવાની હા કહી. અમે અમારો ચામડાનો તંબુ, કપડાં, ખોરાકી, અંદ્રેકા વગેરે તૈયાર કર્યું અને અમારા પોડીયા ઉપર તે લાધ્યું. પ્રભાતમાં સૂર્યોદય થતાં અમે નીકળી પડ્યા. એક વૃદ્ધ સાધુ ભોમીયા તરીકે અમારી સાથે આવ્યો. બરાબર ખપોરે અમે પર્વતની ઉત્તર દિશાના ઢોળાવ પર પહોંચ્યા. અહીં સાધુએ અમને એક ગુફા ખતાવી જે આરામ લેવા માટે સારી હતી. તેની ઉપર

એક મોટા ખરક ઝઝૂમી રહ્યો હતો. એ ગુફામાં અમે અમારો તંબૂ ઠોક્યો, અને ગુફાના મોખરામાં લાકડાના ટુકડા સળગાવી તાપણું કર્યું. ભોજન આટોપ્યા પછી સાધુ તો ગુફામાં ધસધસાટ ઉંઘવા લાગ્યો અને હું તથા લલિત વાતો કરતા નળવા લાગ્યા. પર્વતના શિખર પરથી કાંઈ અદ્ભુત દૃશ્ય જોવામાં આવે છે કે નહિ તે જાણવાની અમને અપાર જિજ્ઞાસા હતી.

ખીજે દિવસે સ્થવારમાં સાધુ મઠ તરફ પાછો ચાલ્યો ગયો. અમે તેને કહ્યું કે અમે પણ એક એ દિવસમાં મઠમાં પાછા ફરીશું. હવે અમે તુરત પર્વતના શિખર પર ચડવાનું શરૂ કર્યું. શિખર હજારો ફીટ ઉંચું હતું અને કેટલીક જગ્યાએ સીધો ને લપસી જવાય તેવો ઢોળાવ હતો, પરંતુ જમી ગએલા કાંણુ ખરકને લીધે અમને ઉપર ચડવામાં બહુ મુશ્કેલી પડી નહિ. અપોરે અમે ઢેઠ શિખર પર પહોંચી ગયા. ઉપરથી દેખાવ બહુ સુંદર લાગતો હતો. નીચે લાંબું-લાંબું વિસ્તરેલું રણ દેખાતું હતું. તેની પેલેપાર વાંકાચુંકા જમીનનો પટ અને ખરકથી ઢંકાએલા પહાડોની આડી અવળી ટેકરીઓ દેખાતી હતી. લલિત બોલ્યો: “વર્ગો અગાઉ ઉંઘમાં મેં જે દિવ્ય દર્શન જોયું હતું તે પ્રમાણેનોજ આ બધો દેખાવ હું અત્યારે જોઉં છું. ખરાબર તેજ પ્રમાણે.”

મેં પૂછ્યું: “અને પેલી દિવ્ય જ્યોત ક્યાંથી ચમકતી હતી?”

ઘશાન કોણ તરફ આંગળી લંબાવીને લલિત બોલ્યો: “હું ધારું છું કે પેલી ટેકરીઓમાંની એકમાંથી એ દિવ્ય જ્યોત દેખાઈ હતી.”

“કાર, અત્યારે તો ત્યાં ખરક સિવાય ખીજું કશું દેખાતું નથી અને અહીં પણ ટાઢનો પાર નથી.” મેં કહ્યું.

અહીં વધારે વખત ચોભયું એ લયભરેલું હતું. કારણ કે ટાઢ પુષ્કળ હતી અને પાછા ફરતાં જો અંધારું થઇ જાય તો અમારી અથડામણનો પાર રહે નહિ. અમે શિખર પરથી નીચે ઉતર્યા અને છેક સાંજે પેલી ગુફામાં પાછા આવી પહોંચ્યા. ત્યારપછીના ચાર દિવસ અમે એજ રીતે ગાળ્યા. રોજ રહવારે અમે શિખરપર ચડતા અને ખપોરે પાછા નીચે ઉતરતા. આ પરિશ્રમ ઉઠાવતાં મને હવે કંટાળો આવવા લાગ્યો.

ચોથા દિવસની રાત્રે લલિત તંબુમાં સૂઈ જવાને બદલે ગુફાના મુખ આગળ બેસી રહ્યો. મેં તેને પૂછ્યું કે “ અહીં કેમ બેસી રહ્યો છે ? ” પણ તેણે જવાબ આપ્યો કે : “ જોવી મારી મરજી. ” એટલે પછી તેને ત્યાંજ બેસવા દઇને હું તંબુમાં આવી સૂઈ રહ્યો. હું સમજી ગયો હતો કે અમને શોધખોળમાં મળેલી નિષ્ફળતાને લીધે તે અકળાઇ ગયો હતો. હવા ક્યારે બદલાય અને તોફાન શરૂ થાય તેને કાંઈ શુભાર નહોતો એટલે પર્વતમાં મુસાફરી કરવાનું અશક્ય થઈ પડે એ પણ તેની અને મારી જાણમાં હતું.

મધરાતે લલિતે મને ઉંઘમાંથી જગાડ્યો અને કહ્યું : “ કાકા, કાકા, ઉઠો, બહાર આવો, હું તમને કાંઈ બતાવું. ”

અણમાનતે મને હું તંબૂની હુંફમાંથી બહાર નીકળ્યો. લલિત મને ગુફાના મુખ આગળ લઇ ગયો અને ઉત્તર દિશા તરફ આંગળી કરી. મેં જોયું રાત્રિ કેવળ અંધકારમય હતી, પણ દૂર દૂર આકાશમાં ઝાંખો પ્રકાશ દેખાતો હતો, જાણે કે દૂરના અગ્નિનો ઓળો ત્યાં પડી રહ્યો હોય ! તેણે મને પૂછ્યું : “ તે શું હશે તેની કાંઈ સમજ પડે છે ? ”

મેં જવાબ આપ્યો : “ મને તો કશું ખાસ સમજતું નથી.

કાંઈક હશે. કાંતો ચંદ્ર હશે; ના, ના ચંદ્ર નથી, પણ પ્રભાતનો પ્રકાશ તો પૂર્વમાં હોય અને આ તો ઉત્તરમાં છે અને હજી પ્રભાતને તો બહુ વાર છે. કાંઈક બળતું હશે, કાંતો કોઇનું ઘર બળતું હશે અને કાંતો કોઇની ચિતા બળતી હશે, પણ એવું ત્યાં ક્યાંથી હોય ? મને તો કાંઈ સમજતું નથી, ભાઈ ! ”

“ હું ધાંડું છું કે એ પ્રકાશનો ઓગો છે અને જે અત્યારે આપણે શિખર પર હોઈએ તો જે અગ્નિમાંથી એ પ્રકાશ પડે છે તે આપણે જરૂર જોઈ શકીએ. ” લલિતે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

“ હા, પણ આપણે શિખર પર અત્યારે નથી અને અંધારામાં શિખરપર ચડી શકીએ પણ નહિ. ”

“ તો પછી કાકા ! આપણે એક રાત જરૂર શિખર ઉપર ગાળવી જોઈએ. ”

મેં હસીને જવાબ આપ્યો : “ આ અવતારમાં તો એ રાત આપણી હેલ્લી રાતજ થવાની. ”

“ પણ આપણે જોખમ ઉઠાવવું જોઈએ, અને જે તમે નહિ આવો તો હું એકલો એ જોખમ ઉઠાવવા તૈયાર છું. હવે જુઓ ! પ્રકાશ ઓછો થતો જાય છે ! ” ખરેખર, થોડી વારમાં પ્રકાશ અસ્ત થઈ ગયો અને પહેલાંના જેવું કાળકુટ અંધારું ઓમેર પ્રસરી ગયેલું દેખાયું.

“ ઠીક, હવે કાલે એ વિષે વધુ વાતચીત કરીશું. ” મને ઉઘ આવતી હતી એટલે હું પાછો તંજૂમાં જતો રહ્યો પણ લલિત તો ગુફાના મુખ આગળજ બેસી રહ્યો.

રહવારમાં હું ઉઠ્યો ત્યારે લલિતે નાસ્તાની તૈયારી કરી રાખી હતી. તે બોલ્યો : “ મારે વહેલાં નીકળવું છે. ”

મેં કહ્યું: “ તું તે કાંઈ ગાંડો થઈ ગયો છે ? એ બરફમાં આપણે કેવી રીતે તંબૂ ઠોકીને રહી શકીશું ? ”

“ એ ગમે તેમ હોય, પણ મારે તો જવું જ છે. મારે જવું જ જોઈએ, કાકા ! ”

“ એટલે મારે પણ સાથે આવવું જ જોઈએ. પણ આ પોડીયાનું શું ? ”

તેણે જવાબ આપ્યો: “ આપણે જેટલે સુધી ચડી શકીશું, તેટલેસુધી તે પણ પાછળ પાછળ આવશે. ”

છેવટે અમે અમારી છાવણી ત્યાંથી ઉઠાવી અને બધો સામાન પોડીયા ઉપર લાધ્યો. પોડીયો બિચારો જમી ગયેલા બરફ ઉપર ચાલી શકે નહિ, એટલે જે બાજુએ બરફ જમ્યો નહોતો તે બાજુએ આડે અવળે રસ્તે થઈને અમારે ઉપર ચડવું પડ્યું અને તેથી ઠેઠ શિખર પર પહોંચતાં સાંજ પડી ગઈ. શિખર પર પહોંચીને અમે બરફ તોડી જમીન સાફ કરી અને તે ઉપર તંબૂ ઠોક્યો. બરફનાં ચોસલા બાજુ બાજુએ હડસેલી નાંખ્યાં. પછી પોડીયા સાથે અમે તંબૂમાં પેઠા અને ભોજન કર્યું. ટાઢ તો એવી સખત વાતી હતી કે કહેવાની વાત નહિ. અમારાં ઉનનાં અને ચામડાનાં કપડાંની આરપાર પેસીને ટાઢ અમારા કાળજમાં પેસી જતી હતી. પોડીયો અમારી સાથે હતો એટલું ઠીક હતું, કારણકે તેનું વાળવાળું ચામડું પણ અમને કાંઈક ગરમાવે. આપી રહ્યું હતું. કેટલીક વાર અમે શાન્ત બેસી રહ્યા અને આકાશમાં ફક્ત તારાઓ સિવાય બીજું કશું દેખાતું ન હતું. એ લયંકર શાન્તિમાં કશો અવાજ પણ સંભળાતો નહોતો. બરફની વચ્ચે થઈને વાતો ઠંડો પવન પણ કશો અવાજ કરતો ન હતો. આવી હવામાં રહેવાને અમે ટેવાઈ ગયા હતા. એટલું

હીક હતું, નહિતો અમે જરૂર મરી ગયા હોત. એટલામાં લલિત બોલ્યો: “ જુઓ, પેલા લાલ તારાની હેઠળ જુઓ ! ”

મેં તે તરફ જોયું. ગઈ રાત્રે જોયો હતો તેવો પ્રકાશનો ઓળો આકાશમાં દેખાતો હતો, અને તેની હેઠળ પર્વતના એક શિખર ઉપર અગ્નિનો પથારો દેખાઈ રહ્યો. અમે તે દેખાવ જોઈ રહ્યા અને ધીમે ધીમે અગ્નિ વિશાળ થતો અને વધારે જોરદાર તથા તેજદાર થતો દેખાયો. એ અગ્નિના પ્રકાશમાં કાંઈ કાળા થાંભલા જેવું દેખાતું હતું અને જેમ જેમ પ્રકાશ વધતો ગયો તેમ તેમ તે કાળા થાંભલા ઉપર કાણાવાળો ગોળ આકાર દેખાવા લાગ્યો ! જે આકાર લલિતે સ્વપ્નમાં જોયો હતો અને મેં પેલી રાત્રે વાદળામાંથી ખદાર નીકળતો જોયો હતો, એજ એ આકાર હતો, ખરેખર !

થોડી વારમાં એ આકાર અદૃશ્ય થતો અને અગ્નિ શાન્ત થતો માલૂમ પડ્યો. ફરીથી પાછો અગ્નિ પહેલાં કરતાં વધારે જોરદાર રીતે જળહળી ઉઠ્યો, પેલો કાણાવાળો કાળો થાંભલો વધારે સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યો અને ફરીથી પાછો તે અદૃશ્ય થઈ ગયો. ત્રીજી વાર પાછો એ અગ્નિ પ્રકાશી ઉઠ્યો અને તે એટલા બધા જોરથી પ્રકાશી રહ્યો કે વિજળીનું તેજ તો તેની પાસે કશા લેખામાં નહિ ! તેથી આસપાસનું બધું આકાશ પ્રકાશી રહ્યું અને પેલા કાળા થાંભલાના કાણામાંથી એક અત્યંત તેજદાર જ્યોત સેંકડો ટેકરીઓ, શિખરો અને રણની આરપાર થઈને પ્રકાશ ફેલાતી રહી ! એ જ્યોતનું એકાંતી તેજદાર કિરણ કાળા અંધકારને ભેદતું તીરની પેઠે અમારી તરફ આવવા લાગ્યું અને અમારી આસપાસના પ્રદેશમાં જળહળાવી રહ્યું ! એ પ્રકાશમાં હું મારા ધ્રુવકાંટાનો—હોકા યંત્રનો કાંટો પાણુ જોઈ શક્યો, એટલું એ તેજદાર કિરણ હતું ! એ કિર-

જુના પ્રકાશના જોરને લીધે પેલા અગ્નિના પથારાનો પ્રકાશ અને પેલો કાળો ચાંબલો દેખાતા બંધ થઇ ગયા !

ક્ષણભર અમે ચૂપ થઇને એ દિવ્ય દશ્ય જોઇ રહ્યા. પછી લલિત બોલ્યો: “ કાકા ! સાંભરે છે ? નેતિવાળો ગુફા પાસેની ખીણ એળંગતાં પેલું કિરણ પ્રકાશી નીકળીને આપણો માર્ગ અજવાળતું હતું અને આપણને મોતના પંજમાંથી બચાવી શક્યું હતું. હવે હું ધારું છું કે આ કિરણ આપણો સત્કાર કરવાને અને તેજસ્વી જીવનની દિશા બતાવવાને આપણી તરફ ખાસ મોકલવામાં આવ્યું છે ! માયા કે જેને આપણે બોધ બેઠા છીએ તે જરૂર ત્યાંજ રહેતી હોવી જોઈએ. ”

“ એમ પણ હોય. ” મેં ટૂંકા જવાબ આપ્યો. આ બનાવ એટલો અદ્ભુત હતો કે તેથી આશ્ચર્ય પામ્યા વિના રહેવાય નહિ અને બીજો શો જવાબ આપવો તે સૂઝે પણ નહિ. પણ મને લાગ્યું કે અમે અમારા લાગ્યે આંકેલી કાષ્ઠ રેખાઓમાં રમી રહેનારા નટો જ હોઈશું અને અમારે માટે નક્કી થએલા પાઠોજ અમારે ભજવવાના છે, કે જે પાઠો કેવા હશે તે અમે જાણના નહોતા. ભય અને શંકા હવે ત્યાં નહોતાં. આશા પૂરી થઇ નહોતી છતાં તેની સફળતા નક્કી થઇ ચુકેલી લાગતી હતી. ભાવી દર્શન કરાવનારું દિવ્ય દર્શન ખરેખર પરિપૂર્ણ થયું હતું અને માયાએ આપેલા વચન રૂપી ખીજમાંથી ધીમે ધીમે છોડ ઉગી નીકળતો દેખાતો હતો. વર્ષોના પરિશ્રમ અને કંટાળા પછી એ છોડ પરતું ફળ આપરાનો વખત નજીક આવ્યો છે એવું અમને લાગતું હતું.

હવે અમારો બધો ભય ઉડી ગયો, પ્રભાતમાં સખત ઠંડો પવન વાવા લાગ્યો અને તે પવનમાં અમે પહાડ ઉતરવા લાગ્યા.

પહાડ ઉતરતાં અમે મોતની સાથે જ બાથબાથ લડી રહ્યા હોઈએ એમ અમને લાગતું હતું, છતાં અમને હવે જરાએ ભય લાગતો નહોતો, કારણકે અમે માનતા હતા કે અમારાં જીવન જાદુથી ભરેલાં છે અને અમને અત્યારે મોત કશું કરી શકવાતું નથી. પોડીયાને સાથે લઇને અમે અથડાતા-ફૂટાતા પાછા મઠમાં પહોંચ્યા. કુવિન અમને જોઇને ખુશી થયો. આટલા દિવસમાં અમે પાછા ફર્યા નહિ તે ઉપરથી તે અને બીજા સાધુઓ એમ માની રહ્યા હતા કે અમે કદાચ મરી ગયા હોઈશું. તેઓ કહેતા હતા કે આવા તોફાનમાં કોઈ પણ માણસ જીવતો રહી શકે નહિ.

હજી મધ્ય શિયાળો ચાલતો હતો અને ત્યાંસુધી શિયાળો ઉતરે નહિ ત્યાંસુધી અમારાથી બહુ દૂરની મુસાફરી કરી શકાય તેમ નહોતું. ચાલી અમારા હાથમાં હતી, પરંતુ એ ચાલીથી જે દાર ઉઘાડવાતું હતું તે દાર તો દૂર દૂર આવેલા પર્વતોમાં રહેલું હતું-અમારી અને એ દારની વચ્ચે વિશાળ રણ આવેલું હતું જે આખું ખરફથી ભરેલું હતું. એ ખરફ પીગળે નહિ ત્યાંસુધી અમારો માર્ગ ખુલ્લો થાય નહિ અને અમારે આ મઠમાં જ રાહ જોઇને દિવસો ગાળવા જોઈએ.

પરંતુ છેવટે વસંત ઋતુ આવી પહોંચી. એક દિવસ હવા જરા ગરમ લાગવા માંડી. તે રાત્રે બહુ જ થોડો ઝાકળ પડ્યો. બીજે દિવસે આકાશમાં વાદળાં ચડ્યાં અને સહવારમાં ખરફ વરસ્યો નહિ પણ વરસાદ વરસ્યો. મઠના સાધુઓ ખેતીની તૈયારી કરવા લાગ્યા કારણકે હવે ખેતીની ઋતુ આવી પહોંચી હતી એમ તેઓ કહેતા હતા. એ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ સુધી વરસાદ વરસ્યો અને ખરફ પીગળી જવા લાગ્યો. ચોથે દિવસે પર્વત ઉપરથી પાણીના ખળખળાવા

વહેવા લાગ્યા અને જમીન ખુદી દેખાવા લાગી. અઠવાડીયાની અંદર ચોમેર ધાસ, છોડવા અને જંગલી ફૂલો ઉગી નીકળ્યાં. હવે પુનઃ પ્રવાસ આરંભવાનો સમય આવી પહોંચેલો અમને જણાવે.

અમારી પ્રવાસની ઈચ્છા જાણીને વૃદ્ધ કુકિને પૂછવા માંડ્યું: “પણ તમે જાઓ છો ક્યાં? શું તમને અહીં સુખ ઉપજતું નથી? શું તમે અહીં ભગવાનના માર્ગમાં આગળ વધી શકતા નથી? અહીં જે કાંઈ છે તે બધું તમારું જ છે એમ શું તમને લાગતું નથી? તો પછી તમે અમને છોડીને બહાર જવાનો વિચાર શા માટે કરો છો?”

અમે જવાબ આપ્યો: “અમે તો પ્રવાસીઓ છીએ. અમે અમારી સામે રણ આવેલું જોઈએ કે પર્વત આવેલો જોઈએ, પણ તે ઓળંગવા એ અમારો ધંધો છે.”

કુકિને તીણી નજરે અમારી તરફ જોયું અને પછી પૂછ્યું: “પર્વતોમાં તમે શું શોધવા જવા ઇચ્છો છો? મારા જેવા વૃદ્ધ માણસથી ખરી વાત છુપાવીને તમે શો લાભ મેળવવા માંગો છો? ખરી વાત છુપાવી અને જૂઠું બોલવું તેની વચ્ચે કાંઈ બહુ અંતર નથી. બંધુઓ! જે ખરી વાત હોય તે મને કહો, એટલે હું તમને આશીર્વાદ આપીશ અને તમારા કાર્યની સિદ્ધિ થશે.”

મેં કહ્યું: “હે પવિત્ર ભિખુવર! થોડા દિવસ પહેલાં પેલા ચોપડામાંથી અમે તમને વાંચી બતાવ્યું અને તમે અમને કેટલીક નવી વાત કહી.”

“હા, મને સાંભરે છે.”

“જેવી એ તમારી વાત હતી તેવીજ અમારી વાત છે. અમે માનીએ છીએ કે જે સાધ્વીનો તમને પરિચય થયો હતો તેજ સાધ્વીનો અમને પરિચય થયો છે.”

કુહિને અમારી વાતમાં રસ લેતાં કહ્યું: “હે, આગળ બોલો.”

પછી મેં તેને અમારી બધી વાત સંક્ષેપમાં કહી સંભળાવી. એક કલાક સુધી તેણે અમારી વાત ધ્યાન દઈને સાંભળી. છેવટે કહ્યું: “ભિખુવર! હવે તમારા જ્ઞાનના દીપથી તમે અમારાં અંધારાં અંતઃકરણને કૃપા કરીને અજવાળો. આ વાત શું તમને અહ્લુત નથી લાગતી? કે પછી અમને તમે જૂઠાબોલા માનો છો તે પણ કહી નાંખો.”

“ નહિ, હું તમને જૂઠાબોલી કહું તો હું જ જૂઠા બોલો છું. વળી જે વાત તમે કહો છો તે કાંઈ એવી અહ્લુત નથી. તમે અવતાર-વાદને બરાબર સમજ્યા નથી, તેથી તમને અહ્લુત લાગે છે; અમે તો અવતારવાદનું સત્ય હજારો વષથી જાણેલું છે. હવે જે સ્ત્રીને તમે મરતી જોઈ હતી તે સ્ત્રી આ રણની પારના પર્વતોમાં નવો અવતાર પામી છે. અને તેણે તમને ઈશારો કરીને તે તરફ જવાનો માર્ગ દર્શાવ્યો છે. તે બધું તદ્દન શક્ય છે. તેમાં કશું અશક્ય કે અહ્લુત નથી. તે સ્ત્રી એક અવતારમાં બે હજાર વર્ષ જીવી હતી એમ જે તમે કહો છો તે જરા વિચિત્ર અને અનુભવ બહારની વાત લાગે છે એ ખરું; પરંતુ તમે જરૂર રણની પારના પર્વતોમાં તેને મળી શકશો અને તમારી ધારણા પૂરી થશે. જે સાધ્વીએ મને પ્રકૃતિદેવી તરીકે પોતાનો પૂજારી બનાવ્યો હતો તેજ એ સ્ત્રી હશે એ વિષે પણ મને શક રહેતો નથી, પણ એક વાત તમે ભૂલશો નહિ. તે અમર નથી અને આ દુનિયામાં કોઈ વસ્તુ અમર નથી. તે પણ નિર્વાણ તરફ જ ગતિ કરી રહેલો આત્મા છે. અત્રબત્ત, એ એક મહાન્ આત્મા છે, પણ તેનામાં બીજી કશી વિશેષતા નથી. તેનામાં પોતાની મહત્તાનો

ગર્વ છે તો ભલે પણ જેમ એક વાર તે ગર્વ જોતજોતાંમાં પીગળી ગયો, તેમ તે પુનઃ પણ પીગળી જવાનો. તેને પણ મૃત્યુને તો ભેટવું જ પડશે અને નવો અવતાર લેવો પડશે. આ વિશ્વમાં જન્મ જરા અને મરણ અનિવાર્ય છે, અંધુ ! દરેક વસ્તુમાં ક્ષણે ક્ષણે પરિવર્તન થયાજ કરે છે અને પર્યાયો અદ્વયાયા કરે છે. બેટા લલિત ! તું તેને પ્રાપ્ત કરશે, તોપણ તેને ગુમાવ્યા વિના તારો છૂટકો નથી; વળી પુનઃ સીદીને પહેલે પગથીયેથી ચડવાનું શરૂ કરીને ઉંચે જવું પડશે. અને હરપાળ, તારે માટે પણ મારે બીજું કશું કહેવાનું નથી. જેમ જેમ વધારે લગની તેમ તેમ વધારે દુઃખ સમજવું ! તમે ત્યાં જાઓ, એ અમર સુંદરીની પાછળ ભટકો, તેના તમે પૂજારી બનો કે તમે તેના માલેક બનો, પણ છેવટે તો તે આળપંપાળજ સમજવાનું ! ”

મેં જવાબ આપ્યો : “ સુખનું બીજ દુઃખમાં જ રહેલું છે; દુઃખથી અમે ગભરાઈએ તેમ નથી.”

લલિત બોલ્યો : “ પ્રેમ એજ જીવનનો અર્ક છે; પ્રેમ વિના જીવન નથી. હું માત્ર પ્રેમનેજ મારા જીવન માટે શોધી રહ્યો છું. હું માનું છું કે આ અધી વસ્તુઓ એક જ અંત માટે નિર્માણ થયેલી છે અને તે અંત કેવો આવશે તે અમે જાણતા નથી. મને માત્ર લાગ્ય ખેંચી રહ્યું છે અને લાગ્યની રેખાઓ પ્રમાણે હું વર્તું છું.”

“ લાઇ ! તમારી સાથે હું હવે વધારે દલીલો કરતો નથી. ભલે તમે તમારે રસ્તે જાઓ. જે હું કાંઈ સમજું છું તે એ છે કે—તમે એક વાર નિર્વાણ પામવા માટે બુદ્ધ ભગવાનનું શરણ શોધ્યું હતું પરંતુ પ્રકૃતિદેવીએ તમને કહ્યું કે તમે મારી ઉપાસના કરો તે વિના તમે બુદ્ધનું શરણ પામી શકશો નહિ. મને પણ પ્રકૃતિ

દેવીએ એમ જ કહ્યું હતું. તમે પ્રકૃતિની ઉપાસના શરૂ કરી, પણ પુરત તમે એક સ્ત્રીથી લલચાઇને બુદ્ધનો અને પ્રકૃતિનો બેઉનો ત્યાગ કર્યો. પ્રકૃતિએ તમારા ઉપર કોપ કર્યો, તેણેજ માયાના રૂપમાં આવી તમારો ઘાત કર્યો. માયા એ પ્રકૃતિદેવી પોતે ન હોય તોપણ તેણે મોકલેલી દેવલોકની કોઇ અપ્સરા હશે. તમે મરી ગયા, પણ અમૃતનો પ્યાલો પીનારી માયાએ મરવાની ના કહી અને તમારા પ્રેમને વશ થઇને તે બે હજાર વર્ષ સુધી જીવન ટકાવીને બેઠી. એટલા બધાં વર્ષ આ મૃત્યુલોકમાં તે ન રહી હોત તોપણ ચાલી શકત હારણકે દેવલોકમાં તે તમને જરૂર મળી શકત. પણ ફરીથી મૃત્યુ લોકમાં જ તે તમને મળી અને મરણ પામતી જણાઇ. હવે ફરીથી તેનો અવતાર થયો હશે, અને તે થવો જ જોઇએ, એટલે તમને ફરીથી મળશે અને પરિણામે ફરીથી તમારા દુઃખથી શરૂઆત થશે. પણ એક રીતે જોતાં પ્રકૃતિદેવીનો પણ શો વાંક ? પ્રકૃતિની ઉપાસના કરી તેની ઉપર વિજય મેળવ્યા વિના ઉતાવળે બુદ્ધપ્રાપ્તિ કે નિર્વાણપ્રાપ્તિ થતી નથી અને કર્મોનુસાર મનુષ્યને ભવબ્રમણ કરવું જ પડે છે. તમે નેપાળની રાજકુમારીના મોહમાં પડ્યા, ફરીથી ચામત્ત મોહમાં પડ્યા, એ બધું પ્રકૃતિની ઉપાસના ભૂલવાથી થયું એટલે પ્રકૃતિએ કોપ કર્યો, હવે પ્રકૃતિને તમે જીતશો એટલે નિર્વાણનો માર્ગ સરલ થશે, પણ એ પ્રકૃતિ ઉપરની જીત સહેલી વાત નથી. ભાઈ ! મેં બહુએ અવતારો કર્યા પણ હજી પ્રકૃતિ ઉપરના પ્રેમને ત્યાગ મારાથી થઇ શક્યો નથી.”

“ ત્યારે શું પ્રકૃતિદેવીને ત્યજીને નિર્વાણપ્રાપ્તિ ઉતાવળે કરી શકાય ? ”

કુહને ડોકું હલાવીને કહ્યું: “ ના, ભાઈ ! ના ! ઉતાવળે

તો તા કરી શકાય પણ એકલું બુદ્ધનું શરણ મોહું મોહું પણ નિર્વાણ તો અપાવે છે જ. પણ પ્રકૃતિની ઉપાસનાનો આરંભ કરવાથી તો હૃદયમાં વિકારનો અગ્નિ સળગ્યા કરે છે, આત્મા ચડતો અને પાછળ પડતો હોય તેમ થાય છે અને મારા જેવાના વિશુદ્ધ આત્માને પારાવાર વિષાદ અનુભવવો પડે છે.”

સહિત બેઠો: “બુદ્ધનું શરણ નિર્વાણ આપે છે અને પ્રકૃતિની ઉપાસના પુરી કરીને બુદ્ધને શરણે જવાથી નિર્વાણ વહેલું મળે છે એમ તો આપ કહો છો, માત્ર પ્રકૃતિની ઉપાસનાથી વિકારનું દુઃખ બહુ વેઠવું પડે છે; અમને એ દુઃખ સહવાની શક્તિ છે અને વિકારરહિત શન્ય જીવન કરતાં વિકારવાળું અને ચેતનાવાળું વિશુદ્ધ જીવન અમને વધારે પ્રિય છે, એટલે હે ભિખ્ખુવર! પ્રકૃતિની ઉપાસનાથી તમને જે દુઃખાનુભવ અને વિષાદ ઉત્પન્ન થાય છે એ અમને થતો નથી. માટે કૃપા કરીને અમને આશીર્વાદ આપો કે જેથી અમે પ્રકૃતિ ઉપર વિજયપ્રાપ્તિ કરી શકીએ.”

“હું તો માત્ર એટલું જ કહું છું કે કોઈ પ્રકૃતિદ્વારા બુદ્ધ પાસે ન જશો, સીધા બુદ્ધ પાસે જાઓ અને તે તમને નિર્વાણ આપશે. મારા આ શબ્દોની પાછળ મારા અનેક અવતારોનો અનુભવ રહેલો છે. પરંતુ જ્યારે તમારે પ્રકૃતિ ઉપર વિજય મેળવવાની જ કાંચના છે, ત્યારે બલે જાઓ, મારો તમને આશીર્વાદ છે!”

અમે કુબિન પાસેથી ઉઠ્યા અને સૂઈ ગયા. માયા પુદ્ગ પ્રકૃતિદેવી નહિ હોય પણ તેણે મોકલેલી કોઈ અપ્સરા હશે એવું કુબિનનું એક અનુમાન હતું. પ્રકૃતિની ઉપાસના ત્યજવાથી કંબલકુમાર ઉપર તે દેવી ગુસ્સે થઈ હતી અને માયાને તેણે એ કોપ દાઢવવા મોકલી હતી, તેણે કંબલકુમારનો ઘાત કર્યો, પણ તેની ઉપ-

રના પ્રેમથી બે હજાર વર્ષ સુધી તેણે તપસ્યા કરી અને પુનઃ લલિ-
તના રૂપમાં તે તેને પામી, પણ તે વખતે તેને મરવું પડ્યું અને હવે
તે પાછી તીખેટના કોઠ પર્વતમાં અવતાર પામી હશે, એ વસ્તુ
સંકલ્પના હવે અમારા મગજમાં ઠસી. માયા પોતેજ કોઠ દેવી નહિ
હોય એમ તો મને પણ લાગતુંજ હતું. તે કોઠ દેવીની સેવિકા કે
સંદેશિકા હશે એવું માંડે અનુમાન હતું અને કુકિનના કહેવાથી તે
અનુમાનને પુષ્ટિ મળતી હતી. પરંતુ જેવી રીતે કામરદેશમાં અણીને
વખતે મોટો અકસ્માત થયો તેવુંજ શું પાછું અહીં થશે ? શું
માયાની પ્રાપ્તિ લલિતને નહિ જ થાય ? આવી આવી શંકાઓ
મારા મગજમાં જન્મી. કુકિને જે દુઃખો અને વિપાદની વાતો કરી
હતી તે ઉપરથી તો ભવિષ્યમાં અમારે અનેક આફતો વેઠવી પડશે
એમજ સમજાતું હતું અને એ દુઃખો તથા વિપાદો અમુક દિવસો કે
વર્ષોના નહિ પણ અવતારોના વેઠવા પડે છે એમ કુકિને કહ્યું હતું
તે ઉપરથી તો મને એમ થતું હતું કે ત્યારે શું માયાની પ્રાપ્તિ કર્યા
પૂર્વે આવા અનેક અવતારો હજી ગાળવા પડશે ? આવા આવા
વિચારોને લીધે મને ઉંધ આવી નહિ.

પછી પ્રવાસ વિષેના વિચારોમાં માંડે મન દોરાયું. પર્વતોની
પેલી પાર શું હશે ? શું ત્યાં પ્રકૃતિ દેવીની સંદેશિકા હશે કે તેની
સાથે પેલી નેપાળી રાજકુમારી અથવા ચામાનો અવતાર પણ હશે ?
અને જો તેમ હોય તો પ્રકૃતિદેવીની અકૃપાનો ભોગ થનાર કંબલ-
કુમારની આસપાસ બેઠે સ્ત્રીઓનો માયા અને ચામાનો પુનઃ જગડો
ઉત્પન્ન થશે ?

આવા આવા વિચારો કરતાં છેવટે મને ઉંધ આવી ગઈ.

પ્રકરણ ૬ દું.

બરફના પહાડનો ધસારો !

બીજે દિવસે પરાઈમાં અમે મઠમાંથી પ્રસ્થાન કર્યું. કુઉન અને બીજા લિખ્ખુઓની આંખોમાં અમને જતા જોઈને આંસુ આવી ગયાં. અમારી અને તેમની વચ્ચે ખૂબ સ્નેહ જામી ગયો હતો. અમે નીકળતા હતા તે વખતે આંખમાં આંસુ લાવીને કુઉન બોલ્યો: “તમને જતા જોઈને મને દુઃખ થાય છે, જોકે આવી મમતા રાખવી એ પણ એક પ્રકારનું પાપજ છે. છતાં મને એટલો સંતોષ છે કે આ નહિ તો છેવટે ભવિષ્યના કોઈ અવતારે તો આપણે જરૂર મળીશું, અને નહિતો છેવટે નિર્વાણમાં તો જરૂર મળીશુંજ. હવે પધારો, તમને વિજય મળે એવો મારો આશીર્વાદ છે, અને ભુલશે નહિ કે જો તમે જીવતા રહો અને આ તરફ પાછા ફરો તો આ મઠમાં તમારો જરૂર સત્કાર થશે.” એ પ્રમાણેનો વિલક્ષણ આશીર્વાદ મેળવીને અમે રણમાં અમારા પોઠીયાને સાથે લઈને ચાલી નીકળ્યા. એકાદ માઈલ ગયા એટલે સૂર્યોદય થયો. જ્યાંસુધી અમારી આંખી આકૃતિઓ દેખાતી બંધ ન થઈ ત્યાંસુધી કુઉન જુદા ભગવાનની પેલી જંગી પ્રતિમાની પાસે ઉભો ઉભો અમને જોઈ રહેલો દેખાતો હતો.

*

*

*

*

પર્વતના શિખર પરથી જ્યારે પેલી દિવ્ય જ્યોતનું દર્શન થયું ત્યારે મારી પાસે દિશાસૂચક હોકાયંત્ર હતું અને તેને આધારે હું નિશ્ચય કરી શક્યો હતો કે એ જ્યોત ધશ્વાન કોણમાંથી આવતી

હતી. રણમાં પણ અમે એ હોકાયંત્રની મદદથી દિશાઓનું ધ્યાન રાખીને ઈશ્વાન કોણ તરફ જ પ્રવાસ કરવાનું ચાલું રાખ્યું. મુસાફરી ખુશનુમા લાગતી હતી, કારણકે ટાઢ હતી નહિ. ચોમેર ઘાસ અને ફૂલ ઊગી નીકળ્યાં હતાં. રણમાં જરા વરીડો ગાળીએ કે તુરત પાણી મળી શકતું હતું અને અમારા પોઢીયાને પણ જોઈતું ઘાસ મળી રહેતું હતું. સાંજે એક સ્થળે અમે અમારો તંજુ ડોકીને મુકામ કર્યો. એ એક દિવસમાં અમે રણનો લગલગ પા ભાગ ઓળંગી ગયા હતા. બીજે દિવસે પુનઃ અમે પ્રવાસ શરૂ કર્યો અને એ પ્રમાણે બીજા ત્રણ દિવસમાં અમે જરા પણ અડચણ અનુભવ્યા આખું રણ પસાર કરી ગયા અને સામેના પર્વતોની તળેટીએ પહોંચી ગયા. પણ અમારી ખરી મુશ્કેલી તો હવે શરૂ થઈ. પર્વતો બહુ ઊંચા હતા અને ચઢાણ ધણું આકર્ષ હતું. તેના સૌથી નીચેના ચઢાણ ચડતાંજ અમને એ દિવસ થયા ! વળી સૂર્યનો તાપ હવે વધતો હતો અને પવતો ઉપરનો ખરફ પીગળતો જતો હતો. એટલે જામેલા ખરફની વચ્ચે ચાલવું કે ચઢવું એ ધણું જોખમભરેલું થઈ પડ્યું હતું.

મઠમાંથી નીકળ્યા પછી સાતમે દિવસે સહવારે પર્વતોના ખડકોની વચ્ચેથી કાપી કાઢેલો દેખાતો એક સાંકડો માર્ગ અમારા જોવામાં આવ્યો. તે માર્ગ પર્વતોની મધ્ય તરફ વળતો હતો. બીજો કોઈ રસ્તો નહિ હોવાથી અમે તે રસ્તે ચાલવા માંડ્યું. એક વાર તે ઘણું અગત્યનો રસ્તો હશે એમ લાગતું હતું. કેટલેક સ્થળે વૃક્ષોનાં મોટાં થડીયાંથી નીચેની ખાઈઓ અને ખીણો ઉપર આવળા મોટેના પૂલો બનાવેલા હતા પણ અત્યારે એ બધાં થડીયાં સડીને તૂટી ગયેલાં હતાં અને એ પૂલો નાશ પામ્યા હતા. આ કારણથી એવી ખીણો અને ખાઈઓ ઓળંગવાની હોય ત્યારે અમને માર્ગે ચઢવા માટે બહુ

ફેરમાં જવું પડતું અને એ રીતે અમારી મુસાફરી બહુ વિલંબમાં પડતી. આ સ્થળે રાતને વખતે જે ઝાકળ, ધુમ્મસ અને ટાઢ પડતી તે ગજબ હતી અને અમને તેથી બહુ હેરાન થવું પડતું. બરફની વચ્ચે વાતો શીતળ પવન અને અંધારાવાળી રાતો! એ ભગવાન! એ ટાઢથી અમે લગલગ બેલાન જેવા થઇ જતા! છેવટે દસમે દિવસે અમે એ સાંકડો રસ્તો પૂરો કર્યો, અને રાતને વખતે ખૂબ ટાઢની વચ્ચે અમે અમારો પડાવ નાંખ્યો, એ વખતે અમારી પાસે કશું બળતણ નહોતું કે જેથી અમે તાપણું સળગાવીને આરામ લઇ શકીએ. તરસ છીપાવવાને અમારે બરફ ખાઇ લેવો પડતો. આ ઠંડમાં આંખો એટલી સૂજી ગઇ હતી કે અમે બરાબર ઉંઘ લઇ શકતા નહિ. અમારી પાસે ચામડાના અને કિના ડગલા અને તંબુની વચ્ચેનો વસવાટ હોવા છતાં ટાઢને લીધે અમારી દાઢીઓ ડગડગી રહી હતી!

પ્રભાત થયું અને સૂર્ય ઉગ્યો: પણ જ્યાં અમારો તંબુ હતો ત્યાં સૂર્યનો તડકો આવતો નહોતો, એટલે લલિત તંબુમાંથી નીકળીને એ સાંકડા માર્ગમાં થોડે આગળ ગયો અને જ્યાં તડકો આવતો હતો ત્યાં બિભો. હું પણ ત્યાં તેની પાછળ પાછળ ગયો. ત્યાંથી એક દેખાવ જોઇને અમે સાનંદાશ્ચર્ય પામ્યા. જે સ્થાનની શોધમાં અમે નીકળ્યા હતા, તેજ સ્થાન અમારી દષ્ટિની સામે દેખાઇ રહ્યું હતું. તે સ્થાન આશરે દસેક હજાર ફીટ નીચાણમાં હતું. તે એક વિશાળ મેદાન હતું અને છેક ક્ષિતિજ સુધી તે લંબાયલું હતું. તેમાં એક બરફથી ઢંકાયેલો પહાડ દેખાતો હતો જેના શિખરપરથી ધુમાડો નીકળતો હતો અને એવું લાન કરાવતો હતો કે જાણે તે બળતો જ્વાળામુખી પર્વત હોય. તે શિખરની એક કોરણપર એક મોટો ખડક રૂપી સ્થંભ હતો અને એ સ્થંભની ટોચ ઉપર એક ગોળ કાણું હતું.

મને અને લલિતને જે દિવ્ય દર્શન થયું હતું તે જ પ્રમાણેનો એ દેખાવ હતો. આટલાં વર્ષો રખડ્યા પછી અને પારાવાર હાડમારીઓ વેઠ્યા પછી જે સ્થાનની અમે શોધ કરતા હતા તે સ્થાન અમારી દૃષ્ટિ સમીપે જોઇને અમને કેટલો આનંદ થયો હશે તેની કલ્પના વાંચકોએ કરી લેવી. પર્વત ઉપર ચડતી વખતે આસપાસની ટેકરીઓને લીધે એ સ્થાન અમારી નજરે નહિ પડેલું; નહિતો એ જ્વાળામુખી પહાડનું શિખર સૌથી વધારે જોયું હતું અને તેની ઉપરની દિવ્ય જ્યોતનો પ્રકાશ દૂર દૂરના પહાડો સુધી પહોંચી શકે તેમાં કશું નવાઇ જેવું નહોતું. ઔદ્ધ મહાવાળા પહાડના શિખર પરથી અમે જે દિવ્ય જ્યોતનો પ્રકાશ જોયો હતો તેનું કારણ પણ હવે અમને સમજાયું. જ્યારે પહાડની અંદરના રસાયણિક પદાર્થો જોરથી સળગતા હોય ત્યારે દેખાતા ધુમાડાને બદલે પહાડમાંથી બચકર અગ્નિ જ્વાળાઓ નીકળતી હોય; એ જ્વાળાઓનો પ્રકાશ પેલા લાંબા ચાંબલા જેવા ખડકને મથાળે રહેલા કાણામાંથી ફેલાય ત્યારે તે દૂરથી દિવ્ય જ્યોતના કિરણો દેખાવ આપે તે સમજી શકાય તેવું હતું.

અહીં ઊભા ઊભા અમે અમારી પાસેના દુર્બીન વડે એ મેદાનનું દૂરદૂરનું દૃશ્ય જોયું તો જણાયું કે અમે ઊભા હતા ત્યાંથી ત્રીસેક માઈલ દૂર એક મોટું નગર વસેલું હતું. તે નગર એક વિશાળ નદીને કાંઠે આવેલું હતું અને તેની આસપાસ વૃક્ષો પણ હતાં. ત્યાં ખેતી પણ હતી અને અત્યારે વસંત ઋતુ ખેડી હોવાથી ચોમેર ખેતરો લીલાં છમ દેખાતાં હતાં. ઇષ્ટસ્થાન દૃષ્ટિએ પડયું એટલે હવે બરફથી ઢંકાએલો પહાડનો ઢોળાવ ઉતરીને તેમાં દાખલ થઇએ તેટલીજ વાર હતી, પણ તે વખતે અમને કાંઈ ચોક્કસ ભાન હતું કે ઇષ્ટસ્થાન અને અમારી વચ્ચે હજી કાંઈ આક્રમક અને હાડમારીઓ આવી રહેલી છે ?

આશાના ઉલરામાં અમે અમારા થાકને વિસરી ગયા અને એકદમ તંબૂમાં પાછા ફર્યા. નાસ્તો કરી લીધો. પાણીને બદલે બરફ ચૂસીને તરસ છીપાવી, અને તેથી દાંતને અપાર વેદના થતી હતી પણ અહીં પાણી ન મળે ત્યાં બીજો શો ઉપાય? બિચારા પોડીયાને અમે માંડમાંડ ટેકો આપીને ઉઠાડ્યો અને જાવણી વીંખી નાંખીને તેનો ભાર તેના ઉપર લાદ્યો. અમે એટલી ઉતાવળથી અહીંથી નીકળી પડ્યા કે હું અને લલિત કશી વાતચીત કરવામાં પણ વખત ગાળતા નહિ! ઇષ્ટસ્થાન તરફ જવાનો રસ્તો અમને ખુલ્લો દેખાતો હતો કારણકે એ રસ્તો મોટા મોટા ખડકોના ખાંભાની વચ્ચેથી પસાર થતો હતો અને એ ખડકોના ખાંભા અમે બરાબર જોઈ શકતા હતા; પરંતુ આ રસ્તો લાંબા વખતથી વપરાશમાં નહિ હોય એમ પણ જોઈ શકાતું હતું, કારણકે માણસની આવજનાં કશાં ચિહ્નો ત્યાં દેખાતાં નહોતાં. માત્ર કોઈ કોઈવાર જંગલી રીંછ, ઘેટાં અને લોકડીઓ દેખાતાં હતાં. આ ઢોળાવ અમે ધાર્યું હતું તે કરતાં વધારે લાંબો માલૂમ પડ્યો. રાત પડી તોપણ તેનો પાર આવ્યો નહિ એટલે અમારે એ રાત પણ બરફની વચ્ચેજ ગાળવી પડી. કોઈ સ્થળે સૂર્યના તાપથી બરફ પીગળીને વહી ગયો હતો એટલે અમને અહીં પીવા માટે પાણી મળી શક્યું અને પોડીયાને કોઈ કોઈ સ્થળે ઉગી નીકળેલા ઘાસના અંકુર ચરવા માટે મળી શક્યા. બીજા દિવસનો સૂર્યોદય થયો એટલે પાછા નાસ્તો કરીને અમે આગળ મુસાફરી લાંબાવી. અહીંથી પેલો જવાળામુખી પર્વત દેખાતો બંધ થયો, કારણકે પર્વતની એક ઉંચી કોરણથી અમારી દષ્ટિ બંધ થઈ જતી હતી. બપોરે અમે ઇષ્ટ સ્થાનની છેક નજીક જઈ પહોંચ્યા છીએ એવું અમને લાગવા માંડ્યું અને અમે ખૂબ ઉતાવળે ચાલવા લાગ્યા;

પણ આગળ જતાં અમારો માર્ગ બંધ થઇ ગયેલો જણાયો ! વચમાં એક નદી આવી, તેમાં ખરફ પીગળવાથી પાણી વહી જતું હતું. નદી બહુ પહોળી હતી અને પાણીમાં ખરફના નાના મોટા ઢગ તરતા વહી જતા હતા. અહીં આગળથી માર્ગ બંધ થઇ જવાને લીધે અમે પાછા ફર્યા. થોડું પાછળ ચાલીને અમે એક ટેકરી ઉપર ચડ્યા, એવી આશાથી કે ત્યાંથી ખીજે કોઇ માર્ગ દેખાશે, પરંતુ માર્ગ દેખાયો નહિ અને સાંજ પડી ગઇ. આથી એ ટેકરી પરજ અમે અમારો તંબૂ ઠોકીને સખત ટાઢની વચ્ચે રાત ગાળી.

હજી તો પરાંદનો ઝાંખો અંધકાર પ્રસરેલોજ હતો એવામાં કારમા કડાકા સાંભળીને અમે જાગી ઉઠ્યા. “ઓ ભગવાન ! એ શાના અવાજ થાય છે ?” હું બોલી ઉઠ્યો. અમે તંબૂમાંથી બહાર નીકળ્યા, કશું દેખાતું નહોતું, પણ હવે કડાકાને બદલે ધરધર થતો અવાજ સંભળાતો હતો. તે સાથે કારમો પવન છૂટ્યો અને ધીરે ધીરે પ્રભાત થયું. અમે શું જોયું ? ખરફથી ઢંકાયેલું પર્વતનું એક મોટું શિખર આખું ને આખું અમારી તરફ ધસી આવતું હતું !

અહો ! કેવો એ દેખાવ ? ઉંચા પર્વતના ઢોળાવ પરથી આશરે બે માઇલ જેટલે દૂર જીવતા શિખરની પેઠે એ ખરફનો ગંજવર ઢગલો ચિત્રવિચિત્ર અવાજ કરતો ધસી આવતો હતો ! તેનો શર-આતનો કેટલોક ભાગ જે ટેકરીને આશરે અમે છાવણી ઠોકી હતી તે ટેકરી સાથે આવીને અથડાયો અને તેની બેઉ બાજુએથી પાણીના પૂરની પેઠે વહેંચાઇને ધસતો ધસતો વહી ગયો. તેની પાછળ ખીજે વધારે જોરદાર ધસારો આવ્યો. પવનથી અમારો તંબુ તુટીને ક્યાંય અદૃશ્ય થઇ ગયો. અમે ગભરાટના માર્યા પ્રકૃતિના તાંડવ નૃત્યને જોતા હતા અને પ્રકૃતિની શક્તિ પાસે અમારા જેવા માનવ જંતુઓ

કેટલા ક્ષુદ્ર છે તેનો ખ્યાલ કરતા ટેકરીપરના એક ખડકની ઓથે ઊભા રહ્યા હતા. પરંતુ એ ખડક અમારો બચાવ કરી શકશે એવો અમને લેશ પણ ભરોસો નહોતો, કારણકે એ ગંભીર બરફ-કરોડો ટનના બરફના ઢગલા અમારા ખડક રૂપી આશ્રયસ્થાનનેજ નહિ પણ એ આખી ટેકરીને તેના મૂળમાંથી ઉખાડીને એક રમકડાની પેઠે ખીણમાં વહેતી નદીમાં ધસાડી જવાને સમર્થ હતા! હવે એ ટેકરી અને ખડક બરફના ધસારાથી ક્યારે તૂટે છે અને અમારું મૃત્યુ ક્યારે આવે છે તેટલુંજ અમારે જોવાનું હતું. એટલામાં થરથરી રહેલો પોઢીયો બરફના ધસારાથી ગભરાતો ચારે પગે ઉછળ્યો અને પછડાયો. તેજ ક્ષણે તેનું મૃત્યુ થયું !

એ તોફાન કેટલો વખત ચાલ્યું તેની અમને ખબર નથી. કદાચ એ દસ મિનિટ ચાલ્યું હોય અથવા એ કલાક પણ ચાલ્યું હોય. એવા સંયોગોના વચ્ચે સમયનું માપ લેવા માટે મગજશક્તિ નકામી બની જાય છે. છેવટે અમે માત્ર એટલુંજ જોઈ શક્યા કે પવન પડી ગયો, બરફ અમારી ટેકરીને અત્યાદ રાખીને પસાર થઈ ગયો અને તેના ધસારાનો ભયંકર અવાજ બંધ થઈ ગયો. બહુ સાવધાનતાથી અમે ખડકનો આશરો છોડીને ઉઠ્યા અને ચોપાસ નજર કરી. ટેકરીની પાછળ જે બરફનો મોટો વિસ્તાર દષ્ટિએ પડતો હતો તે અત્યારે ત્યાં નહોતો અને તેની જગ્યાએ ખુલ્લી ભૂમિ દેખાતી હતી, અને તેમાં ઠેરઠેર અબરખના ખડકો ચળકતા હતા. આગળની મોટી ખીણ પાણી અને બરફના ઢગલાથી ભરાઈ ગઈ હતી અને વહેતું પાણી ધીમે ધીમે ધ્રુવવાટ કરતું હતું. બાકીનું આસપાસનું દૃશ્ય કેવળ શાન્ત હતું. બાલ સૂર્યનાં કિરણોમાં સ્નાન કરવાને અમે જીવતા રહ્યા એજ અમારું મોટામાં મોટું આશ્ચર્ય હતું.

આ બનાવ પછી પર્વત ઉતરીને આગળ વધવાની હિંમત અમે ખોષ ખેઠા હતાં. બરફના નાના ખડકો કે જે ટેકરીઓ અને ખડકોથી અટકાઈ રહ્યા હતા તે સૂર્યના તાપથી પીગળતા ધીમે ધીમે નીચે ધસતા દેખાતા હતા અને તેવા કોઈ બરફના ઢગલાના ધસારાનો ભોગ થઈ પડવાની અમને પૂરી બીક હતી. એવા એકાદ ઢગલાના સપાટામાં જે સો માણસોનું ટોળું આવી જાય તો તેમના પણ ભૂકા નીકળી ગયા વિના ન રહે ! જ્યાંસુધી આ ભય તદ્દન દૂર થઈ જવા ન પામે ત્યાંસુધી જે આશ્રયસ્થાનમાં અમે અત્યારે પડ્યા હતા ત્યાંથી જરા પણ ખસવાની હિંમત અમે ચલાવી શકીએ તેમ નહોતું. આ કારણથી ભયભીત થએલા અમે અમારા સ્થાનને વળગીનેજ બેસી રહ્યા અને ઉંચે ચડતા સૂર્યના તાપમાં અમારી ટાઢ ઉડાવી રહ્યા.

પ્રકરણ ૭ મું.

બરફ સાથે લડાઈ.

એ આખો દિવસ અને રાત અમે તે જ સ્થળે ગાળ્યાં. અમારો તંબૂ ગયો હતો પણ બરફ ધસી જવાથી ટાઢ જરા ઓછી થઈ હતી એટલે અમારી પાસેનાં ઓઢવાનાં ચામડાં અને કપડાંની હેઠળ ખડકની ઓથે અમે જીવતા રહી શક્યા. હવે ધરાઈને ખાવાનું પણ અમે છોડ્યું હતું કારણકે અમારું કેટલુંક ખાવાનું તંબૂની સાથે અમે ગુમાવ્યું હતું અને જે થોડું અમારી પાસે રહી ગયું હતું તે ભૂખના પ્રમાણ કરતાં ઓછા ભાગ જેટલું ખાઈનેજ ચલાવવાનો ક્રમ અમારે હવે ગ્રહણ કરવો પડ્યો હતો.

સ્હવારમાં સૂર્યોદય થયો એટલે લલિતે મને કહ્યું: “કાકા! હવે તો આપણે અહીંથી નીકળવું જોઈએ. જો મોત આવવાનું હોય તો ચાલતાં ફરતાં મોત આવે તે સારું, પણ એક સ્થળે બેઠાં બેઠાં મોત આવે તે મને ગમતું નથી; અને હું ધારું છું કે મોત આપણને હવે તો છોડી ગયું છે.”

“તો બહુ સારું, ચાલો આપણે ઉપડીએ. જો ખરફના મારાથીજ મોત થવાનું હશે તો અહીં પણ થશે અને બીજે પણ થશે.” મેં જવાબ આપ્યો.

અમે અમારો રણો સહો સામાન ઉંચકીને ચાલતા થયા. થોડી જમીન અમે વટાવી એટલે પાછો ખરફ આવ્યો. લલિત આગળ ચાલતો અને ખરફ નરમ છે કે કઠણ જામી ગએલો છે તેની તપાસ કરતો આગળ વધતો હતો તથા હું તેની પાછળ પાછળ ચાલતો હતો. કોઈ સ્થળે ખરફ સુંવાળો અને કઠણ હતો. ત્યાં અમે નીચે બેસીને ધીરે ધીરે લપસતા ઉતરતા હતા. એમ ચાલતાં અને ઉતરતાં અમે આગળ જતા હતા. પર્વતનો એક ઢોળાવ પૂરો થવાની તૈયારી હતી. એવામાં ફરી જામી ગએલો કઠણ ખરફ આવ્યો. લલિત પૂરી સાવધાનતાથી તેની ઉપર બેસીને લપસતો તે પાર કરી ગયો અને તેની પાછળ હું પણ નીચે બેસી લપસવા-ખસવા લાગ્યો, પરંતુ લલિત જે સીધી લીટીમાં લપસ્યો તે સીધી લીટીમાં હું લપસ્યો નહિ. મારાથી જરા આડું લપસાયું અને તે એકજ ભૂલે મારી કમખખતી કરી. થોડા કઠણ ખરફ પછી તુરત એટલો નરમ ખરફ આવ્યો કે જેમ કાઢવમાં ખૂંચી જવાય તેમ હું ખરફમાં ખૂંચી ગયો અને દટાઈ ગયો ! મારી આંખે અંધારાં આવી ગયાં, આંખો મીંચાઈ

મઈ અને દમ રૂંધાઈ જવા લાગ્યો ! બરફમાં દટાઈને હું એક ખડક પર પડ્યો. બરફ નરમ રૂ જેવો હતો અને હું મુંઝતો હોવા છતાં ભાનમાં હતો એટલે મેં એકદમ મારા હાથ વડે બરફને આબુખા-બુએ હડસેલી દઈને માથું બહાર કાઢ્યું એટલે મારો ગુંગળાટ મટ્યો. પછી ખડક ઉપર હાથ ટેકવીને મેં ઉભા થવાનો યત્ન કર્યો પણ હું ઉભો થઈ શક્યો નહિ કારણકે બરફનું દબાણ મારા ઉપર ખૂબ થતું હતું. હવે મેં જીવવાની આશા મૂકી દીધી. મારી આંખે ઝાંઝવાં વળવા લાગ્યાં અને મને માયાનું દર્શન થયું. જાણે માયા એક ખીણના કીનારા પર આવેલા ખડક ઉપર અંધકારમાં ઉભી હતી. તેની બાજુએ એક પુરૂષ ઉભો હતો. માયાએ મોટો ઝમો પહેર્યો હતો અને તેની આંખોમાં ભયભીતતા હતી. હું તેને નમન કરવા અને વાત કરવા ઉભો થયો પણ તેણે ભયંકર ખૂમ મારીને કહ્યું : “ અહીં વળા શો અકસ્માત થયો છે ? તું તો જીવે છે, ત્યારે મારો લલિત ક્યાં છે ? બોલ, બોલ, તે મારા પ્રિયતમને ક્યાં સંતાડ્યો છે ? નહિ તો તારે મરવું પડશે.”

આ દર્શન વિલક્ષણ પણ સ્પષ્ટ હતું, પણ તે જેવું આવ્યું તેવુંજ પસાર થઈ ગયું. પછી હું ભાન ભૂટી ગયો. મેં કાંઈ પ્રકાશ જોયો અને લલિતનો સ્વર સાંભળ્યો : “ કાકા ! આ બંદુકનો કુંદો મજબૂત રીતે પકડો ! ” બરફ હડસેલવાને લાંબા કરેલા મારા હાથ સાથે કાંઈ અથડાયું અને મેં તે મજબૂતીથી પકડી લીધું. પછી મને આંચકો વાગ્યો, પણ તે આંચકો નકામો થઈ પડ્યો. હું તેથી જરા-એ ખસી શક્યો નહિ. પછી દૈવયોગે મેં બરફમાં ઢંકાઈ ગએલા મારા પગને ટુંકાવ્યા અને ખડક ઉપર ટેકવ્યા. તુરતજ મારા હાથને બીજો આંચકો આવ્યો અને મારા શરીરે પણ બળ વાપર્યું; તત્ક્ષણ હું બરફમાં ઉભો થઈ ગયો અને જમીનની અંદરથી લોકડી બહાર

નીકળી આવે તેમ હું અહાર નીકળ્યો. મેં અંદુકનો કુદો પકડ્યો હતો અને લલિત અંદુકની નળી પકડીને મને અહાર ખેંચતો હતો, પણ કદાચ તે કંઠણુ અરફ ઉપરથી લપસીને નરમ અરફમાં પડીને દટાઈ જાય તેવા ભયથી તે કંઠણુ અરફ ઉપર ઉંઘો સૂંઘને મને કાઢવાનું જોર કરી રહ્યો હતો. એ રીતે હું તેના આંચકાથી કંઠણુ અરફ ઉપર ખેંચાઈ આવ્યો ખરો, પરંતુ તે સાથે જ અમે અરફ ઉપરથી રગડયા અને સૂતા સૂતા ખસીને આખો ટોળાવ ઓળંગી નીચે પડ્યા ! મારા હાથની નસો કાળી અને દોરડા જેવી થઈ ગઈ હતી. તેમાં લોહીનો પ્રવાહ બંધ થઈ ગયો હતો અને હું મૃત્યુની તદ્દન નજીક જઈ પહોંચ્યો હતો એમ હવે મને લાગ્યું. અહીં ખુલ્લી હવાનો સારી પેઠે દમ લીધા પછી મેં લલિતને પ્રશ્ન્યું : “ હું પણ અરફમાં કેટલોક વખત દટાઈ રહ્યો હતો ? ”

તે બોલ્યો : “ મને અરાબર ખબર નથી. પણ વીસેક મીનીટ તો થઈ હશે. ”

“ ઓ બાપ ! વીસ મિનિટ ! મને તો લાગ્યું કે હું વીસ વર્ષ સુધી દટાઈ રહ્યો હોઈશ ! તેં મને અહાર કેવી રીતે કાઢ્યો ? ”

“ જો દીકરા અરફમાં હું પડું તો તમારી પેઠે હું પણ ખૂંચી જઉં, એટલે પાસેના કંઠણુ અરફ ઉપર હું ઉંઘો સૂંઘ રહ્યો અને અંદુકનો કુદો તમારા હાથમાં પકડાવીને મેં તમને અહાર ખેંચી કાઢ્યા. સદ્ભાગ્યે અંદુકનો કુદો પકડી લેવાનું ચૈતન્ય તથા જ્ઞાન તમારામાં હતું. જો હું અને તમે જેઠ શરીરે પૂરા સશક્ત ન હોત તો તમારો અચાવ થઈ શકત નહિ. ”

“ ખરેખર, મારે તારે પાડ માનવો જોઈએ ! ” મેં કહ્યું.

“ મારો પાડ શાનો માનવાનો ? હું જ ભાગ્યશાળી કે તમને

બચાવી શક્યો, નહિતો આ મુસાફરી કાંઈ મારાથી એકલાથી થવાની હતી ? પણ હવે ઉઠો, તમને કસરતની જરૂર છે, નહિતો ઠંડથી તમારાં અંગો અકડાઈ જશે; જુઓ, મારી બંદૂક લાગી ગઈ અને તમારી બંદૂક બરફમાં ખોવાઈ ગઈ ! ચાલો, એટલો ભાર ઓછો થયો અને કારતૂસો ઉપાડવાની પણ મહેનત ગઈ ! ” એમ બોલતો લલિત મારી તરફ જોઈ મંદમંદ હસી રહ્યો.

પછી અમે મુસાફરી પાછી શરૂ કરી અને ચારેક માઇલ ચાલ્યા. માર્ગમાં એક વાર બરફનો એક મોટો ટેકરો અમારી સામે સિંહની પેઠે ધસી આવ્યો, અમે ખસી ગયા અને તે પસાર થઈ ગયો. આવી તો બીજી ઘણીએ બરફની આક્રમણ. અમને નદી અને બરફ લપસવાના વિચિત્ર દેખાવો જોયા, પણ અમે તે તરફ કાંઈ બહુ લક્ષ આપ્યું નહિ. અમારાં જ્ઞાનતંતુઓ જ એવા મૃતપ્રાય થઈ ગયાં હતાં કે અમને કશા જોખમની હવે પરવા રહી નહોતી.

પણ આટલું ફરી ફરીને અમે જ્યાં આગળ પહોંચ્યા તે સ્થાન બીજું કોઈ નહોતું, પણ જ્યાં આગળથી અમે પાછા ફર્યા હતા તેજ સ્થાન હતું ! ફરીથી ઉંડી બરફની નદી અમારી સામે આવીને ઊભી હતી ! પર્વતનાં બે પાસાંની વચ્ચે ઉંડી ઉંડી એક ખીણ હતી અને તેમાં બરફ જામી ગયેલો હતો. એ ખીણ એળંગવાને પૂર તો હોયજ શાનો ? તેમજ એ ખીણ કાંઈ એટલી સાંકડી નહોતી કે તેના એક પાસા પરથી કૂદકો મારીને બીજા પાસા પર જઈ પહોંચાય. બરફથી ઢંકાયેલા કોતરની વચ્ચે જામી ગયેલા બરફની જ એ નદી હતી અને તેમાંનો બરફ કઠણ હશે કે નરમ તે કાંઈ કહી શકાય તેમ નહોતું. અમે તો એ કોતરની કિનાર પર જઈને ઉભા રહ્યા અને ચોપાસ શૂન્ય દૃષ્ટિ કરીને પછી એક બીજાનાં મોં સામું જોઈને ઊભા.

લલિત બોલ્યો: “ કાકા ! આ ખીણુ ઓળંગ્યા વિના હવે છૂટકો નથી. ”

“ પણ ઓળંગીશું કેવી રીતે ? આ કાતર ઉતરીને નદીના બરફ કઠણ છે કે નરમ તે જોવા જતાં પણ પૂરું જોખમ છે; આ કાતર ઉતરી શકાય એવુંજ ક્યાં છે ? ”

“ જોખમ ! જોખમનો વિચાર આપણે કાઠી દિવસે ક્યાં કર્યો છેજ કે અત્યારે એ વિચાર કરવો ? ધીમે ધીમે કાતર ઉતરીને નદીના પટસુધી તો પહોંચીએ, પછી વળી જોઈ લેવાશે ! ”
લલિતે કહ્યું.

“ પણ એમાંથી જો ખસ્યા તો ? ”

“ તો નદીના બરફમાં ! બરફ કઠણ હશે તો પછડાઇશું અને હાડકાં ભાગીશું અને જો નરમ હશે તો બરફજ આપણી ઘોર થશે ! ”
લલિત મૃત્યુનીજ પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો હોય તેવી રીતે બોલ્યો.

મેં વિચાર કર્યો. એક યુક્તિ શોધી કાઢી. અમારી પાસે ચામ-ડાનાં ઓઢવાનાં હતાં, તેને છરીથી ચીરી ચીરીને તેનું એક લાંબું દોરડું બનાવ્યું. દોરડાની વચ્ચે જ્યાં જ્યાં સાંધા આવ્યા ત્યાં ત્યાં મજબૂત ગાંઠો વાળી. આ રીતે એક મજબૂત દોરડું તૈયાર થયું. તે દોરડાનો એક છેડો લલિતે પોતાની કમરે આંધ્યો અને બીજો છેડો એક મોટી શિલાને આંધ્યો અને પછી લલિત બરફપર સરકતો સરકતો ખીણમાં નીચે ઉતરવા લાગ્યો. હું તેનું એ સાહસ જીવને મૂઠીમાં રાખ્યો હોય તેવી રીતે જોતો ગમે.

એ ઉંડા કાતરને લલિત અર્ધજોડે ઉતર્યો હશે, એટલામાં ચામ-ડાના દોરડાની એક ગાંઠ હું ઉભો હતો તેની નજીકમાંથી તૂટી ! એ

આપ ! હવે શું થાય ? એ ગાંઠ મેં મારી આંખે તૂટતી જોઈ અને તુરત લલિત તરફ દૃષ્ટિ કરી. તે હંધે માથે ગુલાંટો ખાતો બરફ પરથી રગડતો હતો ! મારા મુખમાંથી નીકળી પડ્યું ! “ ઓ લલિત ! ”

ગુલાંટ ખાતા લલિત તરફથી શબ્દ આવ્યો : “ આવો ! ”

ગભરાટનો માર્યો હું દોરડાના ટેકા વિનાજ બરફ ઉપર જોરથી સરકવા લાગ્યો, પણ હું થોડો સરકી શકું તે પહેલાં તો લલિત અદશ્ય થઈ ગયો ! ખરી વાત એ હતી કે લલિત મને પોતાના જોડું સાહસ નહિ કરવાને એમ બોલવા ઇચ્છતો હતો કે “ આવો મા, ” પણ અર્ધ ભાનવાળી સ્થિતિમાં ગુલાંટો ખાતાં તેનાથી “ આવો ” એજ શબ્દ કારમો બોલી જવાયો અને આવે વખતે મારે તેની મદદમાં જવું જોઈએ, એવું હું સમજતો હતો એટલે તેણે મને “ આવો ” કહ્યું હોય એમ મને વાજખી લાગ્યું હતું. પરંતુ હું તો થોડે દૂર સરકતાંજ લપસ્યો !

પ્રકરણ ૮ મું.

કાલુનની મહારાણીની સંભાળ હેઠળ.

એમ કહેવાય છે કે આવી રીતે ત્યારે માણસ કોઈ વાર અકસ્માત લપસી પડે છે કે કોઈ હાલી જગ્યામાં પછડાઈ પડે છે ત્યારે તે ભાન બૂલી જાય છે, પરંતુ મને એ વાત ખરી લાગી નહિ. હું લપસીને નહીં તરફ જોરથી સરક્યો ત્યારે મારી ઘૂંટણો અત્યંત તીવ્ર ગતિ ગઈ હતી. લપસતાં મેં જોયું કે નદીનો આખો પટ સફેદ સફેદ થઈ રહ્યો છે અને બધો બરફ સીધો ફરસાઈ જોવા દેખાતો હોવાથી મને લાગ્યું કે તે તફાન નરમ બરફજ હોવા જોઈએ, કે જેવા

બરફ સાથે એકવાર લડત ચલાવીને હું માંડ માંડ જીવતો રહી શક્યો હતો ! છેવટે હું પછડાયો, નદીના સફેદ પટમાં પછડાયો અને ડૂબ્યો !

પણ અહો ! હું હજી જીવતો રહ્યો હતો ! હું બરફમાં દટાયો નહોતો પણ પાણીમાં પડ્યો હતો ! દમ બાંધીને હું ડૂબતાંની સાથેજ પાણીની સપાટી પર આવ્યો. પાણીની ઉપર બરફનું પડ માત્ર કાગળ જેટલુંજ પાતળું હતું એટલે એ બધો પડ બરફનો દેખાતો હતો, પરંતુ વસ્તુતઃ એ પડની નીચે પ્રવાહી જળ હતું, અને એ જળ પણ બહુ ઉંડું ન હોતું માત્ર કમર પુર ઉંડુંજ હતું. હું એ જળમાં ઊભો રહ્યો અને મેં શું જોયું ? હું પડ્યો હતો ત્યાંથી દસેક વાર દૂર લલિત પણ મારી પેઠે પાણીમાં ઊભો હતો અને હસતે વદને મને જોઈ રહ્યો હતો ! તે વખતે તેને જીવતો જોઈને મને જે આનંદ થયો તે આનંદ લલિતને બીજી કોઈ વાર જોવાથી થયો નથી.

લલિત બોલ્યો : “કાકા ! કરી શીકર નહિ; હજી આપણે જીવતા છીએ; મેં તમને એક વાર નહોતું કહ્યું કે કોઈ અદ્રશ્ય શક્તિ આપણને દોરી રહી છે ?”

“ પણ એ શક્તિ આપણને ક્યાં દોરીને લઇ જાય છે ? ” મારી આસપાસથી બરફને હડસેલતો હું બોલ્યો.

એજ ક્ષણે મને જણાયું કે અમે અહીં એકલા નથી. અમારાથી ત્રીસેક વાર દૂર પણ નદીના કાંઠા ઉપરજ એ મનુષ્યાકૃતિઓ ઊભેલી અમારા જોવામાં આવી. એક પુરુષ હાથમાં એક લાકડી પકડીને ઊભો હતો અને તેની પાસે એક સ્ત્રી ઊભી હતી. પુરુષ અત્યંત વૃદ્ધ હતો, તેના માથાના તથા દાઢી-મૂછના વાળ તદ્દન સફેદ હતા અને તેના આખા શરીરની ચામડી કરચલીઓવાળા દેખાતી હતી. એક મોટો ખુલતો ઝખ્ખો પહેરીને તે પૂતળાની પેઠે ઊભેલો.

દેખાતો હતો અને તે તથા પેલી સ્ત્રી અમારી તરફ જ એકી દશ જોઈ રહેલાં માલૂમ પડતાં હતાં. એટલામાં પેલી સ્ત્રીએ અમારી તરફ હાથ લંબાવીને ઈશારો કરી પેલા વૃદ્ધ પુરુષને કાંઈ કહ્યું તે પણ અમે જોયું.

નદીના સામા કાંઠા પર આવેલા જંગી ખડકની ઉપર બેસીને બેઠાં નહોતો. ત્યાં પાણી વધારે ઉંડું હતું. આ જોઈને અમે બેઠાં તરતા તરતા તે દિશાએ આગળ વધ્યા. અમે એક બીજાની પાસે પાસે જ તરતા જતા હતા, કારણકે કદાચ જરૂર પડે તો એક બીજાને મદદ કરી શકીએ. થોડે આગળ જતાં જ મને થાક લાગવા માંડ્યો અને મારી તરવાની શક્તિ ઓછી થવા લાગી. પાણી એટલું ઉંડું હતું કે મારાં અવયવો બહાર થઈ જવા લાગ્યાં. મારી આ સ્થિતિ તુરત લલિતના કળવામાં આવી ગઈ અને તેણે મારાં કપડાં પકડી લઈને મને ડૂબતો બચાવ્યો. આ પ્રમાણે તેની મદદથી હું પાછો થોડું તર્યો એટલામાં લલિત બોલ્યો: “ હું હુણું છું. મારી કમરે બાંધેલું દોરડું પકડો. ”

તેની કમરે જે પેલું ચામડાનું દોરડું બાંધેલું હતું અને તેના એક લાંબો કકડો હતો તેની કમરે બાંધેલો જ હતો તે મેં તુરત પકડ્યો. અમારાં વજનદાર કપડાં ભીંજાઈને સીસાના જેવાં વજનદાર થઈ ગયાં હતાં અને તેથી અમે બરાબર તરી શકતા નહોતા તે હવે સમજાયું. ગડમથલ કરતા અમે જરા આગળ વધ્યા. અહીં પાણી ઉંડું હોવાથી જોરમાં વહેતું હતું અને તેના તાણમાં અમે ખેંચાતા હતા. અમારી મુશ્કેલીભરી સ્થિતિ કાંઠા પર ઊભા રહીને અમને જોઈ રહેલાં સ્ત્રી-પુરુષના ધ્યાનમાં આવી. સ્ત્રીની સૂચનાથી વૃદ્ધ પુરુષ ખડક ઉપર આગળ વધીને પોતાના હાથમાંની લાકડી પાણીમાં અ-

મારી તરફ ધરી. લલિતે એક ફાળ ભરીને લાકડીનો છેડો પકડી લીધો. એક વાર તેના હાથમાંથી લાકડી છૂટી ગઈ અને તે પાણીમાં ડૂબ્યો. પણ પાછો તુરત પાણી ઉપર આવ્યો અને તેણે ફરીથી લાકડી પકડી. પેલો ડોસો લાકડીને મજબૂત રીતે પકડી રહ્યો હતો અને રખેને એ ડોસો પાણીમાં પડી જાય, તેટલા માટે સ્ત્રી તેની કમર પકડીને તેને મજબૂત રીતે વળગી રહી હતી. છેવટે અથડાતો કુટાતો લલિત ખડકની કિનારી પાસે પહોંચ્યો. ત્યાં પાણી કમરપુર હતું એટલે તે પાણીમાં ઉભો રહ્યો અને પછી મને તેણે પોતા તરફ ખેંચ્યો. પેલા ડોસાએ અમને હાથનો ટેકો આપીને એક પછી એક ખડક ઉપર ખેંચી લીધા અને અમે એકે જણુ હાંફતા હાંફતા ખડક ઉપર પડ્યા.

મેં હવે ઉચું જોયું. સ્ત્રી અમારી પાસેજ ઉભી હતી. તે જણુ કે કાંઈ સ્વપ્ન જોતી હોય તેવી રીતે લલિતના વદન ભણી એકીટશે નાકી રહી હતી. લલિતના કપાળમાં ખડકની અણી વાગવાથી તેમાંથી લોહી વહી જતું હતું. એવી વિશ્વક્ષણ સ્થિતિમાં પણ મેં જોઈ લીધું કે એ સ્ત્રી સુંદર અને પ્રતાપવતી હતી. થોડી વારે તે સ્વપ્નમાંથી જાગૃત થતી હોય તેમ ભાનમાં આવી અને પોતાની સાથેના વૃદ્ધ પુરુષને પોતાની ભાષામાં કાંઈ કહીને સામે દેખાતી ટેકરી તરફ દોડી ગઈ.

અમે અત્યંત થાકેલા પડ્યા હતા. ડોસાએ પોતાની ઝુકતાં ભવાં-વાળી માંજરી આંખોથી અમારી તરફ થોડી વાર ટગર ટગર જોયા કર્યું અને પછી તે કાંઈ બોલ્યો, પણ અમે તેની ભાષા સમજ્યા નહિ. બીજી વાર તે કાંઈ બીજી ભાષામાં બોલ્યો, તે પણ અમે સમજ્યા નહિ. ત્રીજી વાર તે ત્રીજી ભાષામાં બોલ્યો તે વખતે અમને માલુમ પડ્યું કે તે પ્રાકૃત ભાષામાં બોલે છે ! તીમેટની ઉત્તરે તે

પ્રાકૃત ભાષામાં બોલ્યો તે અમને નવાઇભર્યું લાગ્યું. તેની પ્રાકૃત ભાષામાં પણ કોઇ કોઇ ચીનાઇ શબ્દોનું મિશ્રણ હતું છતાં તે ભાષા અમે શીખ્યા હોવાથી તેની વાત સમજવામાં અમને મુશ્કેલી પડી નહિ.

તેણે પૂછ્યું: “ તમે આ ભૂમિ સુધી જીવતા આવી પહોંચ્યા છો, તો શું તમે કોઇ જૂત કે જાદૂગર છો ? ”

મેં તેને શુદ્ધ પ્રાકૃતમાં જવાબ આપ્યો, કારણકે એ ભાષા સંસ્કૃતની સાથેજ હું કોનેજમાં શીખ્યો હતો: “ ના, અમે જૂત કે જાદૂગર નથી; જુઓ પેલા પહાડ પરથી અમે લપસીને આવ્યા છીએ.” એમ કહીને ત્યાંથી અમે લપસીને નદીમાં પડવાનું ગંભીર સાદસ કર્યું હતું તે તરફ આંગળી કરી.

ડોસો પોતાના મનમાં બગડ્યો: “ પ્રાચીન ભાષાનો તેને પરિચય છે. પર્વતમાંથી થએલી સૂચના બરાબર મળતી આવે છે.” પછી તેણે પૂછ્યું: “ અતિથિઓ ! તમે શું શોધવા અહીં આવ્યા છો ? ”

હવે મેં લુચ્ચાઇથી તેના આ સવાલનો જવાબ જ આપ્યો નહિ. મને લય હતો કે જો તે ખરી વાત જાણે તો કદાચ અમને તે પાછા નદીમાં ધકેલી દે. પણ લલિતને આવી સાવચેતીથી વર્તવાનું કર્યું જાન નહોતું અને તે મૂળથીજ સીધાબોલો માણસ હતો. તેનું પ્રાકૃત ભાષાનું જ્ઞાન બરાબર હતું નહિ એટલે કોઈ પ્રાકૃત અને કોઇ ગુજરાતી એમ મિશ્ર શબ્દોની ભાષામાં તે બોલ્યો: “ અમે અમર અગ્નિથી પ્રજનતા જવાળામુખી પર્વતની શોધ માટે આવી પહોંચેલા છીએ.”

આ સાંભળીને એ ડોસો અમારી સામે આશ્ચર્યથી તાકી રહ્યો.

અને બોલ્યો: “ ત્યારે તમે જેને મળવા આવ્યા છો, તેને ઓળખો છો ખરા કે ? ”

લલિતે એકદમ જવાબ આપી દીધો: “ અમે મહારાણીને મળવા આવ્યા છીએ. ” લલિતનો કહેવાનો આશય એ હતો કે અમે દેવીને-પર્વતની સાધ્વીને મળવા આવ્યા છીએ, પણ કામરૂ દેશમાં માયા મહારાણીને નામે ઓળખાતી હતી, એટલે અહીં પણ તેણે એ જ શબ્દ વાપર્યો.

ડોસો બોલ્યો: “ અહો ! તમારે મહારાણીને મળવું છે, એમ કે ? ત્યારે જેમને માટે તપાસ રાખતા રહેવાની અમને આજ્ઞા થઈ છે તે તમે જ છો ! પણ તેની ખાત્રી શી ? ”

મેં એકદમ ગુસ્સે થઈને કહ્યું: “ ભક્ષા માણસ ! આ તે કાંઈ ઉપરા ઉપરી પ્રશ્નો પૂછવાનો સમય છે ? તુંજ મને કહે કે તું પોતે કોણ છે ? ”

“ હું ! હું છું અહીંના દ્વારપાલ અને જે સ્ત્રી હમણાં મારી સાથે હતી તે આ કાલુન નગરની મહારાણી છે. ”

એટલામાં લલિતને ગભરામણ વર્તાવા લાગી. દ્વારપાલ ડોસો બોલ્યો: “ આ માણસ માંદો છે અને તમને હવે ઊતાવળે કોઈ સારા સ્થાનમાં લઈ જવા જોઈએ. ઊઠો, આપણે બેઠે તેને ટેકા આપીને ઇષ્ટ સ્થાને પહોંચાડીએ. ”

મેં અને દ્વારપાલે લલિતનાં બાહુડાં પકડીને તેને ટેકા આપ્યો અને એ રીતે અમે નદીકાંઠેથી ટેકરી તરફ ચાલવા લાગ્યા. સાંકડી પગથીપર થઈને અમે કાંઠા પર ઝઝૂમી રહેલી પર્વતની ધારની બીજી બાજુએ ગયા, તો તુરત નગરનો દરવાજો અમારા જોવામાં આવ્યો. કુદરતી પથ્થરની દિવાલની અંદરજ બાકોઈ પાડીને તે દરવાજો

અનાવવામાં આવેલો દેખાતો હતો. આ દરવાજાની એક બાજુએ પથરની કોતરી કાઢેલી સીઢી હતી. ત્યાં આગળ પહોંચતાં લલિતમાં ચાલવાની આય રહી નહિ. અમે માંડ માંડ તેને થોડાં પગથીયાં ચડાવ્યો ત્યાંતો તે તદ્દન બેભાન થતો ઢગલો થઈને પડ્યો !

લલિતને ઉચકીને આગળ ચાલવાની શક્તિ મારામાં હોવે શું કરવું તેની ચિંતા અમે કરી રહ્યા હતા, એટલામાં મેં કોઇનો પગરવ સાંભળ્યો અને થોડી વારમાં પેલી સ્ત્રી બે સેવકોની સાથે આવીને ઉભી રહી. તેણે પોતાના સેવકોને કાંઈ આજ્ઞા કરી એટલે તેઓએ લલિતને એમ ને એમ ઉચકી લીધો અને પગથીયાં ચડતાં ચાલવા માંડ્યું. અમે પાછળ પાછળ ચાલ્યા અને એક ઝોરડામાં પહોંચ્યા. પેલા દરવાજાની ઉપર પથરની અંદરજ કોતરી કાઢવામાં આવેલો તે ઝોરડો હતો. અમને અહીં મૂકીને પેલી સ્ત્રી કે જેને આપણે અત્યારે તો કાલુનની મહારાણી તરીકેજ ઓળખીશું તે ત્યાંથી ચાલી ગઈ. ત્યાંથી અમે આગળ વધીને બીજા ઝોરડામાં ગયા. તે ઝોરડો એક રસોડા જેવો દેખાતો હતો. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં એક મોટો ખંડ આવ્યો જેમાં લાકડાના ખાટલા, સાદડીઓ, ઝોઢવાનાં વગેરે દેખાતું હતું એટલે એ સૂવાનો ઝોરડો હશે એમ અમે ધાર્યું. અહીં એક ખાટલા ઉપર લલિતને સુવાડવામાં આવ્યો. પછી દ્વારપાલે એક સેવકની મદદથી તેનાં ભીંજાએલાં કપડાં કાઢી નાંખ્યાં અને મને પણ તેણે કપડાં કાઢી નાંખવાનું સૂચન કર્યું. મેં કપડાં ઉતાર્યાં અને મને પહેલીજ વાર માલૂમ પડ્યું કે મારે આખે શરીરે ઉઝરડા પડ્યા હતા, લોહીના તસીયા તરી આવ્યા હતા અને ઠેકાણે ઠેકાણે સોજા ચડી ગયા હતા.

તુરતજ દ્વારપાલે હાક મારી એટલે એક ચાકર ગરમ પાણીથી

ભરેલો મોટો દેગડો લાગ્યો. તે પાણીથી હું મારી મેળે નહાયો અને દારપાળે લલિતના બિછાનામાંજ કપડાના કકડા ગરમ પાણીવાળા કરીને તેના આખા શરીરને લૂછી નાંખ્યું. પછી તેણે અમારે શરીરે કાંઈ મલમ સારી પેટે ચોળ્યો અને અમને ગરમ ધાખળા ઓઢાડીને સુવાડી દીધા. હું ઉઘી જઈ તે પૂર્વે તેણે મને કોઈ જાતનો અર્ક પાયો અને લલિતનું મ્હેં મુશ્કેલીથી ઉઘડાવીને તેને પણ તે અર્ક પાયો. તુરતજ મારા આખા શરીરમાં ગરમાવો લાગવા માંડ્યો અને દુઃખતું માથું આરામ અનુભવવા લાગ્યું. ત્યારપછી શું થયું તેની મને કશી ખબર રહી નહિ.

પણ પાછળથી અમને માલુમ પડ્યું કે અમારી માંદગી ખૂબ વધી ગઈ હતી. મુસાફરીના ઉત્સાહમાં અમને જે થાક વર્તાયો નહોતો તેની અસર હવે જણાવા લાગી હતી. અમારા શરીરમાંથી લોહી ખૂબ ઓછું થઈ ગયું હતું, અંગે અંગમાં થાક ઉભરાઈ રહ્યો હતો, જ્ઞાનતંતુઓ નબળાં પડી ગયાં હતાં અને શરીર પર પડેલા ધા તથા ઉઝરડા ઉખળી ઉખળીને વહેતા હતા. આ બધાં કારણોથી લાંબો વખત અમે અર્ધભાનવાળી સ્થિતિમાં બિછાનાવશ પડી રહ્યા અને બેભાન દશા મટી એટલે અમને તાવ આવવા લાગ્યો. તાવમાંથી પાછો સનેપાત થઈ ગયો. એ સનેપાતવાળી દશામાં જે જે સ્વપ્નાં, ખ્યાલો, દર્શનો મને થયાં હતાં તેનો ચિતાર જાંખો જાંખો અત્યારે આવે છે. વળી એ સ્થિતિમાં કેટલીક સત્ય વસ્તુસ્થિતિની છાપો પણ મારા મગજ પર પડેલી તે પણ યાદ આવે છે. મને સાંભરે છે કે એક વાર એ વૃદ્ધ દારપાળ પોતાની દાઢી પર હાથ ફેરવતો ફેરવતો ભૂતની પેટે અમારા ઓરડામાં ફરતો હતો અને મનમાં ને મનમાં બબડતો હતો; “ આ માણસો તેજ છે, એમાં તો જરાએ શંકા જેવું

નથી.” પછી તે એક બારી તરફ ચાલ્યો ગયો અને બારીમાંથી ડોકું કાઢીને આકાશ તરફ જોવા લાગ્યો, જાણે કે કાંઈ નક્ષત્રો તથા ગ્રહોની ગણતરી કરતો હોયની !

ત્યારપછી જાણે ચોરડામાં કોઈ આવતું હોય એવો દમામદાર પગરવ મારા સાંભળવામાં આવ્યો. કોઈ સ્ત્રીના જોવો સ્વર સંભળાયો અને તુરત પેલી મહારાણી મૂલ્યવાન વસ્ત્રોમાં સજ્જ થઈને આવેલી દેખાઈ. તેજ સુંદર ચહેરો, તેજ ચપળ આંખો અને તેજ ઉંચું ઘાટદાર શરીર ! તેનાં કપડાં ઉપરથી અને લાગ્યું કે તે તુરતમાંજ કોઈ મુસાફરીમાંથી પાછી ફરી હશે. તે મારી સામે આવીને ઊભી અને મને જોવા લાગી. પછી દ્વારપાલ પ્રત્યે કાંઈ બોલીને જરા કંટાળો બતાવતી તે બીજા બીજાના તરફ ગઈ. દ્વારપાલે પણ નમન કરીને તેજ બીજાના તરફ આંગળી કરી હતી. લલિતે મ્હોં ઉપર ઘાબળો ઓઢ્યો હતો, એટલે તેણે નીચા નમીને તેનો એક છંડો કંચો કર્યો અને પછી દ્વારપાલને સંબોધીને તે કાંઈ પૂછવા જતી હતી. પણ તે વખતે દ્વારપાલ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો હતો. પોતાને ત્યાં એકલી જોઈને અને મને બેભાન પડેલો સમજીને તેણે આસપાસ નજર કરી. એક નાનું મેજ પડેલું હતું તે તેણે લલિતના ખાટલા પાસે ખેંચી આણ્યું અને તેની ઉપર બેસીને તે લલિતના ચહેરાને આનંદથી જોઈ રહી ! તેના વદનની એકેએક રેખાને તે બારીકથી જોઈ રહી હોય અને તેના આત્માનું ઓજસ તેની આંખોમાંજ એકઠું થયું હોય એવું માલુમ પડતું હતું. દેટલીક વાર સુધી તેણે એ પ્રમાણે જોયાજ કર્યું અને પછી તે ઉડીને ચોરડામાં આમથી તેમ ટહેલવા લાગી.

તે બબડી: “ ક્યાં અને ક્યારે ? ”

ત્યારપછી શું બન્યું તે મને સાંભરતું નથી કારણકે ત્યારપછી મારી બેભાન દશા પાછી ઉભરાઇ આવી. કેટલાક દિવસ પછી મારા બાળકોમાં આવ્યું કે એ કાલુનની મહારાણી હવેથી ત્યાંજ પડી પાથરી રહેવા લાગી હતી અને લલિતની સેવા ચાકરી પૂરી સંભાળ અને મુકામળતાથી તે પોતેજ કરતી હતી. કોઈ કોઈ વાર તે મારી પણ સેવા કરતી, પણ બ્યારે તે લલિતની સેવામાંથી નવરી પડતી ત્યારે જ મારી તરફ ધ્યાન આપતી. હું જઈને સાંજે થઈ એવી તેની ઈચ્છા હોય એમ જણાઇ આવતું હતું.

ત્યારપછી હું કેટલે દિવસે ભાનમાં આવ્યો તે મને સાંભરતું નથી, પણ એટલું સાંભરે છે કે-એકવાર રાત્રિનો વખત હતો, ચંદ્રનું અજવાળું બારીઓમાં થઈને ચોરડાની અંદર આવતું હતું અને એક બારીનું અજવાળું બરાબર ખાટલામાં સૂતેલા લલિતના મુખ ઉપરજ પડતું હતું. એ અજવાળાની પાસેનાજ અંધકારમાં મેં જોયું કે મહારાણી લલિતની તરફ આંખો ટેકવીને બિભી હતી. લલિતમાં સંપૂર્ણ ભાન નહોતું; પરંતુ તેની વૃત્તિઓને મહારાણીની હાજરીનો કાંઈક ખ્યાલ હશે એમ જણાતું હતું, કારણકે તે કોઈ વાર ગુજરાતીમાં તો કોઈ વાર અંગ્રેજીમાં કાંઈ બબડતો સંભળાતો હતો. લલિતને બબડતો સાંભળીને મહારાણી ખુશ થતી દેખાઇ. પછી તે મારી પાસે આવી. હું ઉઘી ગયો હોઉં તેવો ઢોંગ કરવાને મેં આંખો મીચી દીધી અને મારા એ ઢોંગથી તે ખરેખર ઠગાઇ.

મારે જાણવું હતું કે જે સ્ત્રીને પેલો દારપાલ કાલુનની મહારાણી તરીકે ઓળખાવતો હતો તે સ્ત્રી ખરેખર કોણ હતી ? જેની શોધમાં અમે આવ્યા હતા તેજ આ સ્ત્રી હશે ? એમ કેમ ન હોય ? છતાં જો તે માયાજ હોય તો હું તેને ઓળખ્યા વિના રહું નહિ. આ ખાત્રી કરવાનેજ મેં ઢોંગ આપ્યો હતો.

તે પાછી લલિતના બિછાના પાસે ગઇ અને નીચી વળીને લલિતના ચહેરા ભણી એકી ટશે જોઇ રહી કાંઇ બબડવા લાગી. તે બોલી તે મેં પૂરી રીતે સાંભળ્યું નહિ પણ કેટલાક શબ્દો મેં સાંભળ્યા. તેમાં ચીનાઈ તથા પ્રાકૃત શબ્દો બેળસેળ થએલા હોવાથી જે કાંઇ તુટક તુટક મારાથી સમજાયું તેનો સાર એવો હતો કે “મારા સ્વપ્નજીવનના સ્વામી! તું ક્યાંથી આવ્યો? તું કોણ છે? તને મળવાનું આશાએ મને કેમ ફરમાયું હશે?” ત્યારપછીનો કેટલોક બબડાટ હું બીલકુલ સમજ્યો નહિ. પછી તે આગળ બોલી: “તું ઉઘે છે, પણ તારી આંખો ઉઘાડી છે, તો બોલ હું તને પૂછું છું કે મારી અને તારી વચ્ચે કેવા લેખ લખાયલા છે? તું જ મને અનેક વાર સ્વપ્નમાં કેમ દેખાયો હોછશ? હું તને ઓળખું છું એમ મને કેમ લાગે છે?” પછી તેનો બબડાટ શાન્ત થઇ ગયો, જાણે કે તેની જીભ ઉપર આવેલા શબ્દો ઉચ્ચારતાં તે શરમાતી ન હોય.

તે નીચી નમી ત્યારે તેના વાળની લટોમાંની એક લટ ધૂરી પડીને લલિતના ચહેરાને સ્પર્શવા લાગી હતી. એ લટના સ્પર્શથી લલિત જાગી યો, તેનો હાથ એ વાળની લટને અડ્યો અને તે બોલ્યો: “હું ક્યાં છું? હા, મને સાંભરે છે—” તેણે આંખો ખરાબર ઉઘાડી અને માથું ઉંચકવાનો યત્ન કર્યો પણ ઉંચકી શક્યો નહિ. પછી તે અર્ધ પ્રાકૃત અને અર્ધ ગુજરાતીમાં બોલ્યો: “અ-મને નદીમાંથી બચાવનાર સ્ત્રી તમેજ છો. બોલો, જે મહારાણીને હું લાંબા વખતથી શોધી રહ્યો છું અને તેમ કરતાં હું ખૂબ હેરાન થયો છું તે તમેજ છો?”

મધુર, ધીરા અને ધ્રુજતા સ્વરે બોલી: “તું કોને શોધવા આવ્યો છે તે હું જાણતી નથી, પણ જેને શોધવા તું આવ્યો છે

તે જો મહારાણીજ હોય તો હું જ કાલુનની મહારાણી છું: અહીં કોઈ બીજી મહારાણી છેજ નહિ. ”

“ તો હે મહારાણી ! જોલ, તને હું સાંભરું છું ? ”

તેણે જવાબ આપ્યો: “ આપણે સ્વપ્નમાં મળ્યાં હોઈએ એવું મને સાંભરે છે. હું ધારું છું કે આપણે દૂર-દૂરના ભૂતકાળમાં મળેલાં છીએ. નદીકાંઠે જ્યારે મેં તને પહેલવહેલો જોયો, ત્યારેજ હું તને ઓળખી ગઈ હતી. તું અજાણ્યો અતિથિ છે પણ તારો ચહેરો મને યાદ છે. હવે કૃપા કરીને કહે કે તારું નામ શું ? ”

“ લલિતસીંગ. ”

તે માથું હલાવતી જોલી: “ તારું નામ હું જાણતી નથી, છતાં હું તને ઓળખું છું ખરી. ”

“ તું મને કેવી રીતે ઓળખે ? ” તેણે એ પ્રશ્ન કર્યો, પણ આટલું જોલતાંએ તેને એટલો બધો થાક ચડી ગયો કે તેની આંખો યાછી ઘેરાવા લાગી.

મહારાણી તેને થોડી વાર જોતી જાણી રહી. પછી તેની અંતઃ પ્રેરણાનું ક્ષેત્ર તેનાથી વેણું નહિ; તે નીચી નમી અને ઉંચતા લલિતના આડ ઉપર તેણે મધુરું ચુંબન લીધું. આ વિકારના ઉભરાથી તે કાંઈક શરમાઇ હોય તેમ તેના મોં પર રતાશ તરી આવી.

એટલામાં તેની દષ્ટિ મારી ઉપર પડી. આ બધું હું મારા બિજાનામાં જોડો થઈને કુતૂહલપૂર્વક જોઈ રહ્યો હતો ! મેં મૂર્ખાઈ કરી હતી; પરન્તુ કુતૂહલવૃત્તિએ મને ઘેસો બનાવ્યો હતો એટલે મેં તે બધું જોયું હતું. મહારાણીએ મને પોતાની એબટા જોનો દેખ્યો અને તે એટલી બધી ક્રોધાતુર થએલી દેખાઇ કે હું

લયથી ધ્રુજ ગયો. મને એમ જ લાગવા માંડ્યું કે જાણે મારું મોત આવી પહોંચ્યું.

પોતાના કમરપટા પર હાથ નાંખતી તે બોલી: “ અલ્યા, તું શું જોઈ રહ્યો છે ? ” મેં તેના હાથમાં છરી જોઈ. મને લાગ્યું કે એ છરી મારા કાળજમાં પેસી જતાં હવે વાર લાગવાની નથી. પણ મારી સમયસૂચકતાએ મને મદદ કરી અને તે મારી તરફ આવવા લાગી એટલે હું બોલ્યો: “ ઓ-ઓ ! મહારાણી સાહેબ ! મને કાંઈ પીવા આપો-પાણી આપો ! તાવથી હું બળી રહ્યો છું. ” ગાંડા-ઘેંસા માણસની પેઠે મેં આમ-તેમ જોવા માંડ્યું અને પુનઃ પોકારવા માંડ્યું: “ મને કાંઈ પાઓ, દારપાલ-મહારાણી-મને પાણી-” અને એમ બોલતો હું જાણે થાકી ગયો હોઉં તેવી રીતે પાછો બિછાનામાં પછડાયો.

તે મારી નજીક આવતી અટકી અને છરીને પાછી મ્યાનમાં ઘાલી દીધી. પછી દૂધથી ભરેલો એક કટોરો પાસે પડ્યો હતો તે તેણે મારા મ્હોં સુધી આપ્યો પણ તે વખતે તે તીણી નજરથી મારી મુખરેખાઓ તપાસી રહી હતી. તાવથી હાંફતા માણસની પેઠે હું એ દૂધને મોટા મોટા ધુંટડાથી ગટગટાવી ગયો.

તે બોલી: “ તું ઘૂંજે છે. તો તને કાંઈ સ્વપ્ન આવ્યું હતું કે ? ”

“ હા, મહારાણી ! ખરકના તોફાનનું અને નદીમાં ડુબવાનું સ્વપ્ન આવ્યું હતું. ”

“ બીજું કાંઈ ? ”

“ ના બીજું કશું નહિ ! પણ એક મહારાણીની મિત્રતા આંધવા પાછળ આટલું બધું વેઠ્યું તે શું થોડું છે ? ”

તે ગુંચવાતી બોલી: “ મહારાણીની મિત્રતા આંધવા ? એટલે શું ? તેં બીજું કશું સ્વપ્ન જોયું નથી તે તું સોમંદ ખાધને કહે છે ? ”

“ હા, જીંદગીના અમર અગ્નિના, પર્વતની અગ્નિજ્વાળાના, અને પુરાતન સમયનાં હે મહારાણી ! તમારા પોતાના સોગંદ ખાઈને હું કહું છું કે મેં બીજું કશું સ્વપ્ન જોયું નથી. ”

પછી મેં એક ઉંડો નિઃશ્વાસ નાંખ્યો અને હું ઘેનમાં પડ્યો. હોઉં તેમ મેં આંખો મીંચી દીધી. મારા શબ્દોની પાછળનો મર્મ એ મહારાણીની સમજમાં ઉતરતો લાગ્યો. ‘પુરાતન સમયનાં મહારાણી’ ‘જીંદગીનો અમર અગ્નિ’ ‘પર્વતની અગ્નિજ્વાળા’ એ બધા મારા શબ્દો સાંભળતાં જ તેની ખાત્રી થઈ હશે કે અમે શોધવા નીકળ્યા તે મહારાણી તે પોતે નથી ! આથી તેનો ચહેરો શીકકો પડી ગયો. પણ પછી તે ઉતાવળે બોલી : “ સાંઝે થયું કે બીજું કશું સ્વપ્નમાં તેણે જોયું નથી; જો કદાચ તેણે બીજું જોયું હોત અને કાઠને મ્હોંએ આડું અવળું બરડી નાંખ્યું હોત તો મોટું અપશુકન થઈ જત ! જેઓ દૂર-દૂરથી મળવાને અતિથિઓ તરીકે આવ્યા છે તેમને કાળના કૃતરાઓનો શિકાર થએલા જેવાં હું ધમ્મચીતી નથી. વળી આ માણસ વાંદરા જેવો ને બુદ્ધો છે ખરો, પણ કાલો માણસ લાગે છે. ”

આ શબ્દો સાંભળીને મારું કાળજી ધડકી ઉઠ્યું. “ કાળના કૃતરાઓ ” વળી કેવા હશે ? તેઓ શું માણસનો શિકાર કરતા હશે ? આવા પ્રશ્નો મારા મગજમાં ઉપસ્થિત થયા. એટલામાં પેન્નો બુદ્ધો દારપાલ ત્યાં આવ્યો અને મહારાણીને નમન કરીને બોલો. તેણે પૂછ્યું : “ પુત્રી ! આ માણસોની તબીયત હવે કેવી ચાલે છે ? ” મહારાણી આ દારપાલની દીકરીની દીકરી થતી હતી, પણ તે તેને પુત્રી કહેતો.

મહારાણીએ જવાબ આપ્યો : “ તેઓ એક ઘેનમાં ઘોરે છે. ”

“ એમ ? હજી તેઓ ઘેનમાં છે ? હું ધારું છું કે તેઓ જાગ્યા છે. ”

મહારાણી ગુસ્સે થતી દેખાઈ. તે બોલી: “ તમે તમારા દિવ્ય કાનો વડે કાંઈ સાંભળ્યું છે ? ” વૃદ્ધ દારપાલ દિવ્ય શક્તિવાળો જાદુગર, જ્યોતિષશાસ્ત્રી, રસાયનશાસ્ત્રી, લવિષ્યવેતા હતો અને અનેક વિદ્યા જાણતો હતો.

“ હા ! મેં મારી દિવ્ય શ્રવણશક્તિથી મ્યાનમાં ખંજરનો ખખડાટ સાંભળ્યો છે અને દૂર-દૂર કાળના કૃતરાઓને ભસતા સાંભળ્યા છે. ”

“ અને તમારી દિવ્ય દ્રષ્ટિથી શું જોવામાં આવ્યું ? ”

“ મેં અદ્ભુત દેખાવો જોયા છે, પુત્રી ! પણ-પણ-આ માણસો જગતા લાગે છે. ”

તે બોલી: “ હા, આ માણસ અહીં ઉંઘે છે તે ભલે અહીં રહ્યો, પણ પેલા બીજને બીજ ચોરડામાં લઈ જાયો, કારણકે એને સ્વચ્છ હવાની અને વધુ મોકળાશની ખાસ જરૂર લાગે છે.. ”

વૃદ્ધ દારપાલને મહારાણી શામન (અર્થાત્-જાદુગર) કહેતી. શામને હાથમાં દીવો પકડ્યો. એ દીવાના અજવાળામાં તેનો ચહેરો મેં મારી આંખો સહેજ ઉઘાડીને જોયો. અત્યારે તેનો ચહેરો ભયંકર લાગતો હતો. પહેલેથીજ આ યુક્ત દારપાલ ઉપર મને વહેમ હતો. તે ધાતકી, ડંખીલો અને લુચ્ચો હોવાનો મને શક હતો અને અત્યારે તેના ચહેરાપર લુચ્ચાઈજ તરી આવેલી મને દેખાતી હતી. તેણે મહારાણીને પૂછ્યું: “ આને કયા ચોરડામાં લઈ જવો છે, મહારાણી ? ”

“ હું ધાંડું છું કે પેલા વધુ ખારીઓવાળા અને સારા ચોરડામાં તેને લઈ જઈએ તો તેની તબીયત જલ્દી સુધરે. માણસ બેડોળ પણ ડહાપણવાળો લાગે છે. વળી પર્વતમાંથી સૂચના આવી છે એટલે તેને કાંઈ ઇજા કરવી એ જોખમભર્યું છે. પણ તમે એવું કેમ પૂછ્યું વાંડ ? ”

શામન ખલા ચડાવીને બોલ્યો: “ હું કહું છું કે મેં કાળના

ફૂતરાઓને લસતા સાંભળ્યા છે. હા, હું પણ માનું છું કે તેનામાં કહાપણ છે અને મધ ચૂસનારી માખીએ તો ફૂલ કરમાયા પૂર્વેજ તેમાંથી મધ ચૂસી લેવું જોઈએ ! અને વળી પર્વતમાંથી આસા મળી છે તે તો સાચીજ છે, લલે પછી આપણે એ આસાનો કશો અર્થ સમજતાં ન હોઈએ ! ”

એમ કહીને શામને ખારી પાસે જઈને હાક મારી એટલે કેટલાક સેવકો બહાર આવ્યા. તેમણે શામનની મૂચના મુજબ મારો ખાટલો એમ ને એમ ઉચ્ચક્યો અને કેટલાંક પગથીયાં ચડી ઉતરીને તથા કેટલાક ઓરડા પસાર કરી જઈને એક ખીખ ઓરડામાં મૂક્યો. આ ઓરડો પેલા ઓરડા કરતાં નાનો હતો. શામન મને થોડી વાર જોઈ રહ્યો અને હું જાગું છું કે નહિ તે જાણવાની તેની જિજ્ઞાસા હોય એમ લાગ્યું. પછી તેણે મારા હૃદયના ધબકારા તથા નાડી જોઈ. તેણે માથું હલાવ્યું અને તે ખૂબ આશ્ચર્ય પામેલો જણાયો. હું ખરેખર ઘેનમાં હોઉં તે માટે તેને શક હોય. હોવો જોઈએ એમ મને લાગ્યું. પછી તે ચાલ્યો ગયો અને ઓરડાનાં દ્વાર બંધ કરતો ગયો. પછી હું ખરેખર ઉઘી ગયો.

જ્યારે હું જાગ્યો ત્યારે સૂર્ય કેટલોએ ચઢી ગયો હતો. માંડ મગજ શાન્ત હતું અને શરીરે પણ મને આગલા દિવસો કરતાં સાંઈ લાગતું હતું. મારો તાવ છૂટી ગયો હતો અને હવે ઉતાવળે સાંઈ થતું જવાનાં ચિહ્નો દેખાતાં હતાં. આગલી રાતના બધા બનાવો મને સાંભરી આવ્યા અને તે વિષે મેં સંભાળથી વિચાર ચલાવી જોયો. હું હજી મોટા ભયમાં હતો એમ મને લાગતું હતું.

મેં બહુ બહુ જોયું તથા સાંભળ્યું હતું, અને આ કાલુતની મહારાણીનું એવું અનુમાન હતું કે મેં તેની બધી ગુપ્ત ચેષ્ટા જોઈ છે અને સાંભળી છે. પેલા સોગંદ ખાતી વખતે મેં જીંદગીના અમર

અશ્વિનું અને જ્વાળામુખી પહાડનું સૂચન કરીને યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી જો મેં તેનો ગુરસો ન શમાવ્યો હોત તો જરૂર તેણે પેલા બુદ્ધ દ્વારપાળ પાસે માફ માંગી મોતજ કરાવ્યું હોત. પણ મને અત્યારસુધી અચાવી લેવામાં આવ્યો તેનાં બે કારણો હતાં. એક કારણ એ હતું કે તે મને મારી નાંખતાં બહીતી હતી અને બીજું કારણ એ હતું કે “કાળના કૃતરાઓ ભર્યા હતા.” તે શબ્દોનો ગમે તે અર્થ હોય તો પણ હું તેની ગુપ્ત એટલા વિશે કેટલું જાણતો હતો તે એ મહારાણી જાણવા ઇચ્છતી હતી. વાર, ત્યારસુધી તો હું જીવતો રહ્યો હતો અને ત્યારપછીને માટે મારી ભાગ્યરેખાને અધીન રહેવાનું હતું. વળી મારે સાવધાન રહેવાની જરૂર હતી અને જરૂર પડે તો હું કશું જાણતો ન હોઉં એવો ઢોંગ કરવાની પણ જરૂર હતી. તે વખતે તો મારા મગજમાંથી મારા ભવિષ્યનો વિચાર કાઢી નાંખીને મેં જે કાંઈ જોયું હતું તેનો અર્થ સમજવા તરફજ મેં મારી મગજ શક્તિને દોરી.

શું અમારી શોધખોળ હવે પૂરી થઈ ચૂકી હતી? આ સ્ત્રી પેતેજ શું માયા હતી? લલિતને એવું સ્વપ્ન આવ્યું હતું, પણ તે હજી બેભાન હતો એટલે તેના સ્વપ્ન ઉપર આધાર રાખી શકાય નહિ. એક બીજી વાત એ જણાઈ હતી કે મહારાણીની પોતાની માન્યતા એવી હતી કે તેની અને લલિતની વચ્ચે કાંઈ ગાંઠ બંધાયેલી હતી. મહારાણીએ લલિતને ભેટીને સુખન લીધું હતું તેનું શું કારણ હશે? કોઈ સ્ત્રી જીવન અને મૃત્યુની વચ્ચે ઝોલાં ખાતા એક અજાણ્યા પુરુષ પ્રત્યે આવું પ્રેમદર્શન કરવાની મૂર્ખતા કરે નહિ. તેણે આવી જે કાંઈ એટા કરી હતી તે કોઈ પ્રકારના દિવ્ય જ્ઞાનને લીધે જા-એલા લાગણીઓના ઉભરાને લીધે કરી હોવી જોઈએ, અથવાતો તેને થઈ આવેલા કોઈ અપૂર્વ સ્મરણને લીધે કરી હોવી જોઈએ; દુભાંએ એ જ્ઞાન અપૂર્ણ હોય અથવાતો એ સ્મરણ અસ્પષ્ટ હોય

તે જૂદી વાત હતી. માયા વિના બીજું કાણુ એવું હોય શકે કે જેને લલિત વિષેની ભૂતકાળની વાતો માણુમ હોય ?

પેલા મહામાં તો કુએન તથા બુદ્ધના અનેક ભક્તો પૂર્વ અવતારોની વાતો સાંભરી શકતી હોવાનું માને છે તે ખરું પણ કેમ ન હોય ? જે મનુષ્ય પ્રાણીઓના આત્માઓ મર્યાદિત મંજ્યામાં જ હોય અને તેઓ જીર્ણ થએલા વસ્ત્રોની પેઠે જૂનાં બોળાયાં કાઢીને ભિતરોત્તર નવાં બોળાયાં ધરાવતા હોય તો બીજાઓએ પણ લલિતને કેમ ન ઓળખ્યો હોય ? પેલી નેપાળી રાજકુમારી અન્નપૂર્ણા કે જે દિવ્ય શક્તિ ધરાવતી હતી અને એકવાર માયા પાણુ જેનાથી બહીતી હતી, જેના મોહને વશ થઈને કંબલકુમારે બૌદ્ધ ધર્મની દીક્ષા છોડી હતી અને બીજા કરાની પરવા કરી નહોતી તેનો અવતાર પણ આ મહારાણી કેમ ન હોય ?

હા, હવે મારા મગજ ઉપર અદ્ભુત પ્રકાશ પડવા લાગ્યો. એ નેપાળી રાજકુમારી અન્નપૂર્ણાનોજ અવતાર આ કાલુનની મહારાણી હોય એવી મારી ગણત્રી દઢ થવા લાગી. બુદ્ધની ઉપાસનામાંથી તેને લલયાવીને પોતામાં મુગ્ધ કરનારી એ રાજકુમારી સાધારણ તો ન જ હોય શકે. આ સ્ત્રી માયા ન હોય પણ અન્નપૂર્ણા હોય અને માયા પામે તેને જતો અટકાવવા માટે તે વચ્ચે આવી હોય એ શું સંભવિત નથી ? માયા એ પ્રકૃતિ દેવીનું સ્વરૂપ હોય અને કુએનની પેઠે કંબલકુમારે પણ બુદ્ધનું શરણ પામવાને પ્રકૃતિ દેવીની ઉપાસના સ્વીકારી હોય અને તેમાંથી તે બ્રહ્મ થઈને નેપાળી રાજકુમારી સાથે નાસી ગયો હોય એ પણ બનવાજોગ હતું ! જો એ ખરું હોય તો ભવિષ્યમાં કાંઈ કાંઈ ઉપદ્રવો જાગવાના એવો વિચાર મને આવ્યો અને મારે કાળજીનું કંપી ઉઠ્યું. હું આ પ્રમાણે વિચારમાં ગુમ બની ગયો હતો, એટલામાં દ્વાર ઉઘડ્યું અને વૃદ્ધ શામન જાદૂગર અંદર આવીને મારી સામે ઉભો રહ્યો.

પ્રકરણ ૯ મું.

લલિતથી વિખુટો.

શામને મને વિનયપૂર્વક પૂછ્યું: “ કેમ સાહેબ! આપની તબીયત કેવી છે ? ”

મેં જવાબ આપ્યો: “ તબીયત સારી છે—બહુ સારી છે. પણ તારું નામ શું ? ”

“ મારું નામ સીમ્મરી છે, પણ લોકો સાધારણ રીતે મને શામન કહે છે; મારી પાસેની વિદ્યાને લીધે મારું એ નામ પડ્યું છે. વંશપરંપરાથી તો હું દ્વારપાલનીજ અટક ધરાવું છું. અત્યારે હું મહારાણીના વૈદ્યક સલાહકાર તરીકેનું કામ કરું છું. ”

“ પણ શામન એટલે શું ? એમાં કંઈ વિદ્યાના જાણકારનો અર્થ રહેલો છે ? ”

ડાસો જરા સંક્રાંચિતો બોલ્યો: “ શામન એટલે જાદૂગર. પણ એ વિદ્યાનું મારું જ્ઞાન થોડું હોવા છતાં લોકો મને એ નામે બોલાવે છે. ” એમ કહેતાં શામન મધુર હસ્યો અને આગળ બોલ્યો: “ ખરી રીતે હું વૈદ્યજ છું. મારી વૈદ્યક વિદ્યાના પ્રતાપેજ તમે શુભતા રહી શક્યા છો. વાર, તમારું નામ શું ? ”

“ હરપાળ. ” મેં કહ્યું: “ તમારો અને મહારાણીનો અમારી ઉપર મોટો ઉપકાર થયો છે. અગમચેતી રાખીને જો તમે પેલી ખરકની નદીને કાઠે આવીને ન ઊભાં હોત તો અમે શુભતા રહી શક્યા ન હોત, બુદ્ધા વૈદ્યરાજ ! એ અગમચેતી તને તારા જાદૂના જ્ઞાનથી જ મળી હશે, પછી ભલે તારું જ્ઞાન થોડું હોય કે વધુ હોય. ”

હવે બુદ્ધો શામન બોલ્યો અને બોલ્યો: “ અલખત, મારું જાદૂનું જ્ઞાન થોડું છે, તોપણ આ જૂમિમાં બીજો કોઈ એ વિદ્યાનું જ્ઞાન મારા જેટલું ધરાવતો નથી. મારી વિદ્યાથી હું ભવિષ્યકાળ જાણી

શકું છું. તમારા આગમનની ખબર મને અગાઉથી મળી ગઇ હતી અને હું અને મહારાણી તમારી રાહ જોઇને જ નદી કાંઠે બેસી હતાં.”

“ એ તો ખરેખર નવાઇ જેવું જ્ઞાન કહેવાય. ત્યારે અહીં વૈદ્યક વિદ્યા અને જાદૂ વિદ્યા બેઠીને અગત્યનો સંબંધ મનાતો હોય એમ લાગે છે. ”

“ તમે જેમ કહેા છો તેમજ. અમારે ત્યાં એ બેઠી વિદ્યાઓ જૂદી મનાતી નથી. તમારે ત્યાં કેમ મનાય છે વાર ? ”

“ અમે થોડું વૈદ્યક જાણીએ છીએ પણ જાદૂ વિદ્યા નહિ. ”

“ પણ તમારું થોડું વૈદ્યક પણ ધણું આગળ વધેલું હશે, નહિતો તમે આ પર્વતને ઝોળંગવા જીવતા રહી શકો નહિ ! વાર, તમે કોની શોધમાં આવ્યા છો ? તમારો સાથી કાંઈ એવું કહે છે કે તમે નદી કાંઠે વસતી કોઇ મહારાણીને મળવા—”

હું વચ્ચે બોલી ઉઠ્યોઃ “ શું તે એવું કહે છે ? ખરેખર, એવું કહે છે ? એ ધણું નવાઇભરેલું છે. તારી સાથે જે મહારાણી નદી કાંઠે આવ્યાં હતાં અને જેમણે અમને ખ્યાવવામાં ભાગ લીધો હતો તે કાંઈ જેવાં તેવાં મહારાણી દેખાતાં નથી. ”

“ ખરેખર, તે મહારાણી છે અને આ પ્રદેશ ઉપર તેમની આજીવંત છે. પણ હરપાળ ! તમે અમારી ભાષા બોલી શકો છો તે જોઈને મને નવાઇ લાગે છે. ”

“ તેમાં નવાઇ જેવું કશું નથી. તમે બોલો છોતે ભાષામાં અને પ્રાકૃત ભાષામાં ફેરફાર થોડો છે. તેમાં થોડા ચીનાઈ અને તીબેટની ભાષાના શબ્દો છે અને એ બેઠી ભાષા અમે જાણીએ છીએ; અત્યારે પ્રાકૃત ભાષા અમારે ત્યાં બોલાતી નથી પણ મોટાં વિદ્યાલયોમાં ભણાવાય છે. તમારી ભાષામાં કોઈ કોઈ ગ્રીક ભાષાનો શબ્દ આવતો લાગે છે તે અમે સમજી શકતા નથી. મને નવાઇ એ લાગે છે કે પ્રાકૃત જેવી પ્રાચીન ભાષા તમારા દેશમાં ક્યાંથી ! ? ”

શામન બોલ્યો: “ તે હું તમને સમજાવું. અનેક સૈદ્ધ પૂર્વે સીકંદર નામના ગ્રીક પાદશાહે હિંદ દેશ ઉપર હલ્લો કર્યો હતો. અમારા તે વખતના વડવાઓ મગધ દેશમાં રહેતા હતા. મગધ દેશ ઉપર સીકંદરનો હલ્લો આવતાં મગધમાંથી લોકોનાં ટોળાં ઉત્તર તરફ નાસી આવ્યાં. તે ટોળામાં એક વીર સરદાર હતો. તેણે બધાને અહીં દોરી આણ્યા અને પોતાનો વંશ સ્થાપ્યો. તે લોકો માગધી હતા, તે અત્યારે મગધી કહેવાય છે. ચોપાસ બરફ, રણ અને પર્વતો હોવાથી અહીં કોઈ મુસાફરો આવતા નથી અને બહારની દુનિયા સાથે અમારે કોઈ સંબંધ રહ્યો નથી એટલે અમારામાં ચીન કે તીબેટની ભાષાના કોઈ કોઈ શબ્દોજ માત્ર છે, બાકી અમારી ભાષા મગધની તે વખતની ભાષાના જેવીજ પ્રાકૃત છે. પાછળથી અમારામાં સીકંદરના નાસી છૂટેલા કોઈ કોઈ સૈનિકો આવી રહેલા તેથી કોઈ કોઈ ગ્રીક શબ્દ પણ અમારામાં દાખલ થઈ ગયો છે. હું ગ્રીક ભાષા જાણું છું અને મોંગોલીઅન જાણું છું. તમે જ્યારે નદી કાંઠે ઉતર્યા, ત્યારે મેં પહેલાં ગ્રીકમાં અને પછી મોંગોલીઅનમાં તમારી સાથે વાતચીત કરવા માંડી પણ તમે તે સમજી શક્યા નહિ, પણ અમારા દેશની ભાષામાં હું બોલ્યો ત્યારે તમે તે સમજી શક્યા, એ જોઈને મને પણ નવાઈ લાગી હતી. ”

“ બરાબર, એ વાત મળતી આવે છે. વાર, પણ જે માગધી વીર પુરુષ બધાં ટોળાને અહીં દોરી લાવ્યો તેનું નામ શું ? ” મેં પૂછ્યું.

“ તેનું નામ રાજન હતું એવું અમે જાણીએ છીએ, પણ ‘રાજન’ નો અર્થ રાજ પણ થાય છે એટલે કદાચ તેનું નામ બીજું હોય અને ‘રાજન’ તેનું બીરૂદ હોય. એ રાજનના વંશજો હજી અહીં રાજ્ય કરતા આવ્યા છે અને અમારાં મહારાણી એના જ વંશનાં છે. ”

“ એ રાજન જે દેવીને પૂજતો તેનું નામ શું પ્રકૃતિ દેવી હતું ? ”

શામન બોલ્યો: “ ના, ના, તેનું નામ આશા હતું ! ”

“આશા ?” હું આશ્ચર્ય પામ્યો. થોડીવાર ચૂપ બેસી રહ્યો. ‘આશા’ અમર હોય છે, ‘માયા’ પણ અમર હોય છે, અને ‘પ્રકૃતિ’ પણ અમર હોય છે. ત્રણેના અમરત્વની કલ્પના મને ખંચ બેસતી જણાઈ, એટલે ‘માયા’ અને ‘આશા’ માં ‘પ્રકૃતિ’ ના સ્વરૂપનોજ અંશ દર્શો એમ હું સમજી શક્યો. આ સમજ વૃદ્ધ શામનમાં ન હોય એ પણ સ્વાભાવિક હતું. આ કારણથી એ ખુલાસો શામન પાસેથી મેળવવાની મેં દરકાર કરી નહિ. મેં માત્ર તેને એટલું પૂછ્યું કે “એ આશાદેવીની પૂજા હજી અહીં ચાલે છે ?”

તેણે કાંઈક બેરકારીથી જવાબ આપ્યો: “અહીં એક પર્વતની અંદર આશાનું મંદિર છે અને તેમાં સાધુઓ તથા સાધ્વીઓ રહે છે જેઓ એ જૂની દેવીપૂજન કર્યા કરે છે. પરંતુ અહીંના લોકોનો અને અહીંની ભૂમીનો ખરો દેવ તો ‘અમર અગ્નિ’ જ છે. રાજને અહીં આવીને મગી લોકોને વસાવ્યા ત્યારપહેલાંથી આ અમર અગ્નિ પૂજતો આવ્યો છે અને તે એ પહાડમાં વસે છે. એ પહાડમાંથી વખતો વખત અગ્નિ ફાટી નીકળે છે અને લોકોનો સંહાર વાળી નાંખે છે.”

“અને કોઈ દેવી એ અગ્નિમાં વસે છે ?” મેં પૂછ્યું.

શામને ફરીથી મારા ચહેરા તરફ તીવ્ર દૃષ્ટિથી જોયું, અને જવાબ આપ્યો: “અતિથિ હરપાળ ! હું એવી કોઈ દેવીને જોળખતો નથી. તે પહાડ પવિત્ર છે અને તેના ગુપ્ત ભેદો જાણવાને યત્ન કરવો તે મોત માગી લેવા ખરાબર છે. તમે આવા સવાલો કેમ પૂછો છો ?”

“એટલાજ માટે કે મને જૂના ધર્મો વિષે વધુ જાણવાની ઈતેજારી રહ્યા કરે છે. એ મારા અભ્યાસનો વિષય છે. પેલા પહાડના શિખરપર અગ્નિજ્વાળા જ્વળે અને તેમાં કાંઈ ભેદ હોવાની કલ્પના કરીને હું અહિં તે જાણવા આવ્યો છું. પરંપરાથી વિદ્વતો તેના ભેદની કાંઈ વાતો જાણતા હોય તે ખનવાજોગ છે.”

“ તો હરપાળ ! એ અભ્યાસ છોડી દો ! કારણકે તે બેઠ જાણવાનો માર્ગ કાળના કૃતરાઓથી અને જંગલી લોકોનાં ઝેરી ભાલાંથી ઘેરાયેલો છે. વળી ત્યાં કાંઈ શીખવા જેવું પણ નથી. ”

“ એ વળી કાળના કૃતરાઓ કેવા છે ? ”

“ એ એક જાતના ભયંકર શિકારી કૃતરાઓ છે; જેઓ કાંઈ કાચકાની વિરૂદ્ધ કિંવા મહારાજની ધમ્મ્યા વિરૂદ્ધ અપરાધ કરે તેઓને અમારા પ્રાચીન રીવાજ મુજબ એ કાળના કૃતરાઓને સોંપી દેવામાં આવે છે અને એ કૃતરાઓ તેમને ફાડી ખાય છે. ”

“ મહારાજની ધમ્મ્યા ? એ મહારાજ કોણ છે ? શું આ મહારાજીનો સ્વામી તેજ એ મહારાજ છે ? ”

“ હા, ” શામન બોલ્યો : “ એ મહારાજીનો પિતરાઈ થાય અને સ્વામી પણ થાય. તે પહેલાં આ દેશના અધાં મુલક ઉપર રાજ્ય કરતો હતો, અને મહારાજીને પરણ્યા પછી આખા દેશનું એક રાજ્ય થયું છે. પણ હવે આપણે બહુ વાતો કરી. હું તો તમને એમ કહેવા આવ્યો હતો કે તમારે માટે ભોજન તૈયાર છે. ” એમ કહી તે જવા લાગ્યો.

“ ભાઈ શામન ! એક વાતનો જવાબ આપતો જ ! હું આ ઓરડામાં કેવી રીતે આવ્યો અને મારો સાથી ક્યાં છે ? ”

“ તમને અહીં ઉંઘતા લાવવામાં આવ્યા હતા, અને એ ફેરફારથી જ તમને ઉતાવળે સાઈ થયું છે. શું તમને એ કાંઈ સાંભરતું નથી ? ”

“ કશું-કશું સાંભરતું નથી. ” મેં નિખાલસ દેખાવથી જવાબ આપ્યો : “ પણ મારો સાથી ક્યાં છે ? ”

“ તેને સાઈ છે. મહારાજી વિજ્ઞાનરેહા પોતે તેની સેવા કરે છે. ”

“ વિજ્ઞાનરેહા ! સંસ્કૃત વિદ્યુત-રેષાનોજ એ પ્રાકૃત પયાંય છે. તેનો અર્થ વિજ્ઞાની રેખા એવો થાય છે ! ”

“ અને શું મારી દૌહિત્રી વિજ્ઞા જેવી તરલ તથા સુંદર નથી ? ”

“મહારાણીના માતામહ શામન ! એ હું શું બાળું ? મેં ક્યાં મહારાણીને બરાબર જોયાં પણ છે ?” મહારાણીની ગુપ્ત ચેષ્ટાથી હું સંપૂર્ણ રીતે અબાલુ છું એવો દેખાવ કરવામાં મેં મારી પૂરી ચતુરાઈ વાપરી. શામન ચાલ્યો ગયો અને તુરતજ તેના બે સેવકો મારે માટે લાણું લાવીને મૂકી ગયા.

પાછું જરા મોડેથી દ્વાર ઉઘડ્યું અને મહારાણી વિજયલક્ષ્મી એકલી અંદર આવી. મારી પાસે આવતી વખતે તેણે બારણું બંધ કરી દીધું. મેં મારા ખાટલામાં બેઠાં થઈને તેને નમન કર્યું, જે કે માંડે અંતર તો લયથી ધડકતું હતું. તે પણ સમજી ગઈ કે હું ખીલું છું, એટલે તે બોલી : “સૂઈ રહે, જરાએ ખેંચીશ નહિ. અત્યારે હું તને કશી ઈજા કરવાની નથી; પણ તું મને કહે કે લલિત તારો શો સગો છે ? તે તારો દીકરો થાય ? મને તો તેમ નથી લાગતું; તારો ચહેરાજ કહી આપે છે કે તું તેના બાપ ન હોઈ શકે.”

“તે મારો પાલિત પુત્ર છે, મહારાણી ! પણ હું તેને એક પિતાના જેવા પ્રેમથીજ ચાહું છું.”

તેણે પૂછ્યું : “હવે કહે, તમે અહીં શું શોધવા આવ્યા છો ?”

“પેલા જ્વાલામુખી પર્વત ઉપર શોધતાં શોધતાં જે કાંઈ અમારા ભાગ્યમાં લખ્યું હશે તે મળશે; તે સિવાય અમારે બીજું કશું શોધવાનું નથી.”

મારો જવાબ સાંભળીને તે શીઝી પડી ગઈ, તોપણ દૃઢ સ્વરે તે બોલી : “તો પછી ત્યાં તમને મૃત્યુ સિવાય બીજા કશાની પ્રાપ્તિ થવાની નથી. તે પર્વતનું રક્ષણ જંગલી ભોંકો કરે છે. તેઓ કાંતો તમને મૃત્યુને ભેટાડશે અને તેઓને હાથે નહિ તો પછી પર્વત ઉપર પહોંચ્યા પછી મૃત્યુ તમને ભેટશે. તે પર્વત ઉપર આશાદેવીનું મંદિર છે. એ મંદિરની પવિત્રતાનો ભંગ કરવો તે કોઈ પણ માણ-

સને માટે મૃત્યુને નોતરવા બરાબર છે. મૃત્યુ પણ એવું ભયંકર કે બગતી આગમાં જીવતાં બળી મરવાનું ! ”

“ અને એ મંદિરની અધિષ્ઠાત્રી કોણ છે ? એક સાધ્વી છે ? ”

“ હા એક સાધ્વી છે, પણ મેં તેનું મ્હોં કોઈ વાર જોયું નથી. તે એટલી બધી ધરડી છે કે પોતાનું મ્હોં લોકોને નહિ બતાવવાને આખે શરીરે ધુરખો વીંટી રાખે છે. ”

“ ઓહો ! શું તે આખે શરીરે ધુરખો પહેરે છે ? એમ ? ”
મારી નસોમાં લોહી જોરથી વહેવા લાગ્યું. મને ધુરખો પહેરનારી માયા સાંભરી આવી. મેં કહ્યું : “ ભલે એ ધુરખો પહેરતી હોય કે ઉઘાડી કરતી હોય, પણ અમે તેને મળીશું અને એવી આશા રાખીશું કે તે અમારો સત્કાર કરશે. ”

તે બોલી : “ તેમ કરશો નહિ, કારણકે ત્યાં જવું એજ આ દેશના કાયદાથી વિરુદ્ધ છે, અને જો તમે જશો તો મને બાળી જોઈને હત્યા થવા દેવાનું પાપ લાગશે. ”

મેં પૂછ્યું : “ મહારાણી ! તમે અને એ સાધ્વી એ બેમાં વધારે જોર કોનું ? ”

“ વધારે જોર તો માફ. જો જરૂર પડે તો હું સાઠ હજાર માણસોને લડાઈમાં ઉતારી શકું અને તેની પાસે તો તેના થોડા સાધુઓ છે અને થોડા જંગલી માણસો છે, ખીજું કશું ન મળે ! ”

“ દુનિયામાં એકલી તલ્વારજ બળવાન છે, એમ ન માનશો. વાર, પણ એ સાધ્વી કોઈવાર આ કાલુનના મુલકમાં આવેછે ખરી કે ? ”

“ ના, કોઈ ક્વિસ નહિ. સેંકડો વર્ષો અગાઉ એકવાર પર્વતના લોકો અને કાલુનના પ્રદેશના લોકો વચ્ચે મોટો વિગ્રહ ચાલેલો, તે પછી જે સમાધાની થયેલી તેની શરતોને અનુસરીને નદીની આ પાર તે આવી શકે નહિ અને જો આવે તો લડાઈ બગી ચૂકેલી સમજવી. એ લડાઈમાં જે જય પામે તે આખા પ્રદેશ ઉપર રાજ્ય કરે.

તેવીજ રીતે કાલુનના રાજા કે રાણી જ્યારે મૃત્યુ પામે ત્યારે તેના મુઠ્ઠાને અમિદાહ આપવા માટે અમે પર્વત ઉપર જઈ શકીએ છીએ, તે સિવાય બીજી કોઈ વાર અમે પર્વત ઉપર જઈ શકીએ નહિ એવી પણ શરત છે.”

મેં ફરીથી પૂછ્યું: “ત્યારે આ પ્રદેશનો સાચો માલિક કોણ ? આશાના મંદિરની સર્વોપરિ સાધ્વી કે કાલુનનો રાજા ?”

“ધાર્મિક આગતોમાં આશાના મંદિરની વડી સાધ્વી સર્વોપરિ છે કારણકે તેના શબ્દોને અમે સ્વર્ગમાંથી ઉચ્ચારાએલા શબ્દો માનીએ છીએ; બીજી બધી અને ખાસ કરીને રાજદારી આગતોમાં કાલુનનો રાજા સર્વોપરિ છે.”

“કાલુનનો રાજા ? ત્યારે તમે પરણેલાં જણાઓ છો, મહારાણી સાહેબ !”

“હા.” તેણે જવાબ આપ્યો અને તેમ બોલતાં તેના મુખ પર શરમના શોરડા પડ્યા; “અને જો તને ખબર ન હોય તો હું કહું કે હું એક ગાંડા પુરુષની પત્ની છું, અને તે પુરુષને હું ઢિઝારું છું.”

“તમે તેને ઢિઝારો છો, તે તો હું જાણું છું.” મેં કહ્યું.

તે મારી તરફ ભેદક દૃષ્ટિથી જોઈ રહી અને બોલી: “શું ? શું મારા માતામહ શામને—એ વૃદ્ધ દારપાલે તને એ વાત કહી ? ના, તે’ કાંઈ જોયું છે, હું જાણું છું કે તું જોઈ ગયો છે, અને તેટલા માટેજ તને મારી નાંખવો એ વધારે વાજબી છે. તારો મારો માટે હલકો અભિપ્રાય બંધાયો હશે...” મેં લલિત પરના તેના પ્રેમની ચેષ્ટા જોએલી, તે ઉપરથી તેનો પોતાના પતિ પ્રત્યે તિરસ્કાર હશે એમ હું સમજી શક્યો હતો.

મેં કશો જવાબ આપ્યો નહિ, કારણકે ખરી રીતે હું ગુંચવાઈ ગયો હતો. જો હું કાંઈ બીજી અવિચારી કણુલતો કરી નાંખીશ તો તે વધારે વેર ઝેરથી ઘેલી બનશે એવો મને ભય લાગ્યો હતો.

તે આગળ બોલી: “ હું હમેશાં પુરોને ધિક્કારું છું. મારા ઓઠ પેલા પર્વત ઉપરના ખરફ જેટલા પવિત્ર છે, હું કાલુનની મહારાણી પવિત્ર પ્રમદા છું: છતાં તું તો એમજ માનતો હોયશ કે હું એક બેશરમ અબળા છું, નહિ વાર ? ” એમ બોલતી મહારાણી બેઠે હાથથી પોતાના મ્હોંને છુપાવીને ઉભી તથા મનોબ્યથાનો આવીર્ભાવ સ્ફુરાવવા લાગી.

મેં કહ્યું: “ ના, હું તેમ માનતો નથી. કાંઈ કારણો હશે, કાંઈ ખુલાસો પણ હશે; જે તમે મને તે બધું કહેવાની કૃપા કરો તો સારું. ”

“ અતિથિ ! ખરેખર, તેનાં કારણો છે. જ્યારે તું આટલું જાણે છે, ત્યારે તેનાં કારણો પણ હું તને જણાવીશ. મારા સ્વામીની પેઠે હું પણ ગાંડી થઈ છું. તારા સાથીનો ચહેરો મેં જ્યારે પહેલવહેલો જોયો, નદીકાંઠે મેં તેનું દર્શન કર્યું, ત્યારથીજ મારામાં ધેવજાએ પ્રવેશ કર્યો છે, અને-અને-”

“ તમે તેના ઉપર પ્રેમ ઢાળ્યો છે, એમજને ? ” મેં સૂચન કર્યું: “ વાર, એમ તો અનતુંજ આવ્યું છે, પરંતુ તેથી કાંઈ લોકો ગાંડા બેખાતા નથી. ”

તે આગળ બોલી: “ નહિ, નહિ, તે પ્રેમજ નહોતો પણ પ્રેમથી કાંઈ વિશેષ હતું. મારામાં કોઈ ભૂતનો પ્રવેશ થયો હતો અને તે રાત્રે મેં શું કર્યું તેની મને ખબર નથી. કોઈ અદૃશ્ય શક્તિ મને હાંકી રહી હતી. મારી ભાગ્યરેખા મને દોરી રહી હતી. છેવટે હું તેની છું તેની એકલાનીજ છું; હું સોગંદ લઈને કહું છું કે તે મારો છે અને હું તેનીજ થઈશ. ” અને એ પ્રમાણે બોલીને તે એક દમ ઓરડાની બહાર દોડી ગઈ. તે ગઈ અને હું વિચાર વિવશ થઈને પાછો બિછાનામાં પડ્યો; આ કારણે વિકાર તેનામાં કેવી રીતે ઉદ્ભવ્યો હશે ? આ મહારાણી કાણુ હશે ? લલિત તેને કાણુ સમજશે ?

લલિત ભાનમાં આવી જે કાંઈ ખોલી નાંખે કે કરી નાંખે તે પહેલાં હું તેની પાસે પહોંચી જઈ તો સારું એમ મારા મનમાં થયું.

ત્રણ દિવસ વહી ગયા, તે દરમિયાન મહારાણી મને મળી નહિ. શામન કહેતો હતો કે મહારાણી રાજધાનીના નગરમાં ગયાં હતાં અને ત્યાં અમારા આતિથ્ય માટેની તૈયાર કરવામાં રોકાયાં હતાં. લલિતને મળવા જવા દેવાની મેં તેને બહુએ વિનંતિ કરી પણ તે નો વિનયપૂર્વક માત્ર એટલોજ જવાબ આપતો કે “તમારાથી દૂર રહેવાથી લલિતની તબીયત વધારે સુધરે છે.” હવે મને વહેમ આવવા લાગ્યો. લલિત ઉપર કાંઈ આક્રમ આવી હશે એવી શંકા પડવા લાગી અને ખરી સ્થિતિની ખબર મેળવવાને હું વધારે કિત્તુક બેસ્યો, પણ એ ખબર કેવી રીતે મેળવવી તેની કાંઈ મને સૂઝ પડી નહિ. મારી પાસે એક બીંબાયલી ડાયરી હતી તેમાંથી એક પાનું ફાડીને મેં તેમાં લલિત ઉપર ચિઠ્ઠી લખી, પણ ચિઠ્ઠી લઈ જવાની ચાકરે ના કહી અને શામને કહ્યું કે “હું વાંચી શકું” નહિ તેવી ચિઠ્ઠી હું લઈ જતો નથી !” ત્રીજા દિવસની રાત્રે કોઈપણ જોખમે લલિતને મળવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. હવે હું સારી પેઠે ચાલી શકતો હતો અને પહેલાંનું જોમ ઘણે ભાગે મારા શરીરમાં આવી ગયું હતું. મધરાત થઈ અને ચંદ્ર આકાશમાં ચડ્યો તે વખતે હું બિછાનામાંથી ઉઠ્યો, કપડાં પહેયાં અને હથિયારમાં મારી પાસે એક છરી હતી તે સાથે લઈને હું ઓરડાનું બારણું ઉઘાડી બહાર નીકળ્યો. અંધકાર પ્રસરી ગયો હતો. મેં ધીમે ડગલે ચોરી-છુપીથી ચાલવા માંડ્યું. થોડું આંધું આવળું ભટકીને હું લલિતવાળા ઓરડાની નજીક પહોંચ્યો પણ તત્ક્ષણ હું પાછો હટી ગયો ! મહારાણી વિજળુલરેહા તે ઓરડાનાં બારણાં અંધ કરીને બહારથી તેને તાળું મારી રહી હતી અને તેના હાથમાંના દીવાના પ્રકાશમાં મેં જોયું કે તે મહારાણી સિવાય બીજું કોઈ નહોતું !

પહેલાં મને મારા ઓરડામાં પાછા ફરવાનો વિચાર થયો, પણ પછી એ વિચાર છોડી દીધો, કારણકે તે મને જોઇ જશે એવી મારી ખાતરી હતી. આ કારણથી મેં વિચાર્યું કે જો તે મને જુએ તો જરાએ ભય વિના ઉઘાડા પડવું અને કહેવું કે હું તો લલિતને મળવા જવાનો રસ્તો શોધી રહ્યો છું, અને તેની તખીયત કેવી છે તે જાણવા માંગુ છું. આ કારણથી હું દિવાલને અઢેલીને ઉભો રહ્યો અને મારી પાસે થઇને મહારાણી પસાર થાય તે ક્ષણનો રાદ ધબકતો હૃદયે જોવા લાગ્યો. તાળું વાસીને તે આવી, મારી પાસે થઇને પસાર થઇ અને પાસેની નીસરણીનાં પગથીયાં ચડવા લાગી: પણ તેની દષ્ટિ મારી પર પડી નહિ ! હવે શું કરવું ? લલિતને મળવા જઇ શકાય તેમ હતુંજ નહિ, કારણકે મહારાણીએ ખારણે તાળું લગાવ્યું હતું. ત્યારે શું પાછા ફરીને જિજ્ઞાસામાં સૂઇ જવું ? ના, હવે તો મારે મહારાણીની પાછળપાછળજ જવું અને જો તે મળી જાય તો પહેલેથી મનમાં ધારી રાખેલું જ્ઞાનું તેને જાણાવવું. એમ કરવાથી મને કાંતો કાંઈકે લલિતના સમાચાર મળશે, અથવા તો કટારીનો ધા મળશે ! ગમે તેમ, પણ હવે અહીંથી પાછા તો નજર રાખવું એવો નિશ્ચય કરીને હું ધીમે પગલે મહારાણીની પાછળ સીઠીનાં પગથીયાં ચડવા લાગ્યો.

*

*

*

*

પ્રિયવાચક ! અહીંથી વાર્તાનો અધુરો રહેલો ભાગ “અપ્સરાનો અવતાર-ભાગ ૨ જા” માં વાંચશો. જે કોઇ પાંચ આનાની પોસ્ટની ટીકીટો ખીડશે તેને તે ભાગ થેર ખેડાં પોસ્ટ રસ્તે પહોંચાડવામાં આવશે. પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે, ત્રણ ફરવાળા અમદાવાદ.

ગુજરાતી મોટર ગાઇડ

૧-૨-૩-૪-૫-૬ અને ૮ સીલેન્ડરની મોટરગાડી

ચલાવવાની માહિતી આપનારું પુસ્તક

આમાં એનજીન અને તેના ચાર સ્ટ્રોક, સકશન સ્ટ્રોક અને ઇનલેટ સ્ટ્રોક, ડોવરેશ સ્ટ્રોક, પાવર સ્ટ્રોક, એક્ઝો સ્ટ્રોક, વોલ્વ એન્ડ ક્રેમ, ડબલ દાનાનું ક્રેમ શાફ્ટ, બોલોલ્વલના ટાઇમીંગ, બોલોલ્વલના ટાઇમીંગ વીગેરે પેટરોલ, કુરલ્યુ પેટર, તથા કાબ્યુરેટર, મેટરી તયાર કરવાની રીત, એક્યુમ્યુલેટર, ચાર્જીંગ ઇનડકશનકોઇલ, સ્પાર્કિંગ વ્લગ, ક્રાન્ટોકટ બ્રકર બોલ્ટમિટર, ઇન્યુલેટ વાયર, ડિસ્ટ્રિબ્યુટર, બોસમેન્ટેટિક મેક એન્ડ બ્રેક સ્પાર્કિંગ પ્લગ, મેન્ટેટો આરમ્યુચર, મેન્ટેટો ક્રાન્ટોકટ બ્રકર અને ડિસ્ટ્રિબ્યુટર, ટાઇમીંગ ક્રીપરને મેન્ટેટો ક્રેવો બેસાડવા, સીંગલ સીલેન્ડર ડમડાઇલ વાયરીંગ ડબલ અને ચાર સીલેન્ડરનું વાયરીંગ, સીલેન્ડર, ક્રાવરીંગ ઓઇલ ડમવ સિલેન્ડરના કોક, ત્રણ સિલેન્ડરના એનજીનની માહિતી છ સીલેન્ડરના એનજીનનો કોક, વાયરીંગ વોટર પ્રૂફીંગવિસ્ત્રીમ, ટયુબીલર રેડિએટર, થરમોસ્ટાટ વોટર પ્રૂફીંગ વિસ્ત્રીમ, વોટરપંપ કલચ્યસ લેદરકોનકલચ, પ્લટસક્રેમીંગ, ફેરવનારી મોટીપ્લેટ ફેરનારી નાનાપ્લેટ, કંપલીટ કલચપ્લેંગ, ડિફરન સિયલ ગિયર ચેનમડગાર્ડ રિટયરીંગ ગિયર, લેદર આઇડીંગ હેન્ડબ્રેક, ઇનટર્નલ એક્સ પેડીંગબ્રેક, થ્રોટલ સિલ્વર અને એક્સલીરેટર, ગવ્ડનર, ટાયરમાં હવાભરવાનો પંપ, ટાયરમાં હવા ભરવાનું ક્રોપક, ટાયર કાઢવા ટાયર અને ટયુપનો જથ્થો, ગલ્લવની સુચના વિગેરે વિષયોગી આપતોતો આમાં સમાવેશ છે, પુસ્તકમાં સમજ ખાતર ડેકાણે ડેકાણે તેના ભાગના ચિત્ર આપવામાં આવેલ છે ક્રિ. રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૪-૦ આના જુદા.

મળવાનું ડેકાણું :-

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે બુકસેલર.

ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ.

